

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Elif ŞENSES

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Murat ÇERKEZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

SANAT TARİHİ BİLİM DALI

KASIM 2022

İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Elif ŞENSES

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

SANAT TARİHİ BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

KASIM 2022

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmada; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmada yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Elif ŞENSES

17.11.2022

İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Yüksek Lisans Tezi

Elif ŞENSES

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Kasım 2022

ÖZET

İslam kültüründe vakıf sistemi ile şekillenen külliyele, merkezde cami olmak üzere, medrese, türbe, hamam, kervansaray, çarşı, imarethane, kütüphane gibi dini, sosyal ve kültürel yapılar topluluğundan meydana gelir. Vakıf gelirleri ile işleyen bu tesisler, zamanla şehir merkezlerini meydana getiren alanlar haline gelmişlerdir. Çalışma konumuzu oluşturan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, tarihi yarımada bölgesinde İstanbul'un yedinci tepesinde konumlandırılmıştır. Külliye; cami, kütüphane, türbe, tekke, sebil, su terazisi ve üç çeşmeden meydana gelmektedir. 18. Yüzyılda inşa edilen külliye, klasik üsluptan modernleşme süreci unsurlarına geçişi yansıtan ilk ve en önemli yapılardan biri olarak kabul edilmektedir. Çalışma kapsamında incelenen eserlerde inşa malzemesi çoğunlukla kesme taş olmakla birlikte kısmen tuğla ve mermer kullanımı da görülmektedir. Merkezi konumlu cami, kareye yakın dikdörtgen planlı olup, 18. Yüzyıldaki ilk altıgen taşıyıcı sisteme sahip camidir. Üst kat planı kare, alt kat planı dikdörtgen olan kütüphane, aynı zamanda beşik tonozların üzerine yükseltilerek, cami avlusuna kuzey yönden girişi sağlayan bir geçit oluşturmaktadır. Eser, cami girişi üzerindeki konumu ile diğer kütüphane yapıları içerisinde önemli bir yere sahiptir. Türbe, kubbe ile örtülü iki kare mekânı birleştiren ayakların bulunduğu dikdörtgen planda tasarlanmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi ile Ese Kapısı Sokağı'nın kesiştiği köşede, külliye girişinin hemen yanında yer alan sebil sekizgen planlı, dış bükey bombelidir. Külliye'nin günümüze ulaşan üç çeşmesi bulunmaktadır. Yapılarda klasik süsleme unsurları devam etmekle birlikte, Lale Devri süsleme özellikleri, barok ve rokoko üslupları da ağırlıklı olarak görülmektedir. Cami içerisinde Tekfur Sarayı imalatı olan çini süslemeler bulunmaktadır. Çalışmamızda külliye'yi oluşturan her bir eser plan, mimari ve süsleme özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak Anadolu Türk Mimarisi içerisindeki yeri ortaya konulmuştur.

Bilim Kodu: 116408

Anahtar Kelimeler: Külliye, Klasik Osmanlı Mimarisi, 18. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi, Hekimoğlu Ali Paşa, Geç Osmanlı Dönemi

Sayfa Adedi: 145

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Murat Çerkez

İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA COMPLEX (M.Sc. Thesis)

Elif ŞENSES

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL FOR ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

November 2022

ABSTRACT

The complexes, which are shaped by the foundation system in Islamic culture, consist of a collection of religious, social, and cultural buildings such as a madrasa, mausoleum, bathhouse, caravanserai, bazaar, almshouse, library, with a mosque in the center. These structures, which operate with foundation revenues, have become areas that form the centers of cities over time. The Hekimoğlu Ali Pasha Complex, which constitutes our study subject, is located on the seventh hill of Istanbul in the historical peninsula region. The complex consists of a mosque, library, tomb, dervish lodge, fountain, water balance, and three fountains that have survived to the present day. The complex, which was built in the 18th century, is considered to be one of the first and most important structures that reflect the transition from the classical style to the elements of the westernization period. The construction material mainly used in the buildings examined within the scope of the study is cut stone. Partial use of brick and marble is also observed in the buildings. The mosque, which forms the center of the complex, has a rectangular plan close to the square and is the first hexagonal mosque in the 18th century. The library structure, which has a square upper floor plan and a rectangular lower floor plan, is also elevated above the cradle vaults, creating a passage that provides the entrance to the mosque courtyard from the north. With its location at the entrance of the mosque, the building has an important place among other library structures. The mausoleum structure is designed in a rectangular plan with feet connecting two square spaces covered with a dome. Located at the corner where Hekimoğlu Ali Paşa Street and Ese Kapısı Street intersect, right next to the entrance to the complex, the fountain has an octagonal plan and a convex dome. The complex has three fountains that have survived to the present day. Although classical decoration elements continue in the buildings of the complex, ornamental features of the Tulip Era, baroque and rococo styles are also seen predominantly. Inside the mosque, there are tile decorations manufactured by Tekfur Palace.

Science Code: 116408

Keywords: Complex, Classical Ottoman Architecture, 18th Century Ottoman Architecture, Hekimoğlu Ali Pasha, Ottoman Westernization Period

Number of Pages: 145

Thesis Advisor: Prof. Dr. Murat Cerkez

TEŞEKKÜR

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi mimarlık tarihi içerisinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Banisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın siyasi kimliğinin de etkilerini izleyebildiğimiz bu külliye, klasik Osmanlı mimarisinin son, batılılaşma etkilerinin ise ilk görüldüğü eserlerden biri olarak kabul edilmektedir. Külliye üzerine yapılmış çalışmalar bulunmakla birlikte, bu çalışmaların daha çok birbirinin tekrarı niteliğinde olduğu, bir bütünlük sağlamadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma ile Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ne ait mimari eserler tek tek ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenmiş, fotoğraf ve mimari çizimlerle de belgelenerek bir bütün halinde değerlendirilmiş olmaktadır.

Bu tespitlerden hareketle beni böyle bir çalışma yapmaya yönlendirerek, araştırmamızın her evresinde ilgisini ve yardımı esirgemeyen, büyük bir sabırla desteklerini eksik etmeyen tez danışmanım Prof. Dr. Murat Çerkez'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Tez sürecinde arşiv belgelerine erişmemize yardımcı olan Ankara Vakıflar Genel Müdürlüğü ve İstanbul 1. Bölge Vakıflar Genel Müdürlüğü çalışanlarına, araştırma süresince defalarca ziyaretine gittiğim, bana her zaman vaktini ayırıp tüm sorularıma sabırla cevap veren, çok uzun yıllar içinde büyük bir titizlikle oluşturduğu Hekimoğlu arşivini benimle paylaşan Hüseyin Kutlu'ya ve kendisi ile iletişime geçmemi sağlayan Recep Kabakçı'ya tüm destekleri için teşekkür ederim.

Tezimde yer alan kitabelerin çevirisindeki desteği için Gültekin Şen'e teşekkür ederim.

Çalışma sürecinde yaptıkları yönlendirmelerle bana destek olarak yardımlarını esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Muhammet Görür ve Prof. Dr. Savaş Yıldırım'a teşekkürlerimi sunarım.

Tezimin her evresinde bana büyük bir manevi destek ve güç sağlayan değerli arkadaşlarım Özgür Öcal, Zeynep Yılmaz Kayaalp, Gökçe Tamer, Rüya Şahin Çalışal, Büşra Bayhan, Şevval Yeşilyurt, bu süreçte sabırla benden desteklerini esirgemeyen Duygu İlyas ve Yaren İlyas, sanat tarihi alanında birlikte yola çıkıp yürüdüğüm, bana bu alanı sevdiren, çok değerli dostum Ezgi Tırpan, tüm çalışma sürecim boyunca yardımlarını esirgemeyen, araştırmanın başlangıcından itibaren her aşamada desteğini hissettiğim Bahadır Arar, bu süreçte tüm desteğiyle büyük bir sabırla yanımda olan Atakan Erol, her zaman maddi-manevi hiçbir fedakârlıktan kaçınmayarak bana destek veren, güvenen, annem, babam ve kardeşime teşekkür ederim.

Elif ŞENSES

Ankara- 2022

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
Haritalar Listesi.....	ix
Çizimler Listesi	x
Arşiv Belgeleri Listesi	xi
Resimler Listesi	xii
KISALTMALAR.....	xv
1.GİRİŞ	1
2. İSTANBUL VE TARİHİ YARIMADA HAKKINDA KISA BİLGİLER.....	5
3.18. YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNE BAKIŞ	7
4. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA’NIN TARİHSEL KİMLİĞİ VE HAYATI.....	9
5. İSTANBUL HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ	11
5.1. Cami	13
5.2. Kütüphane	20
5.3. Türbe	22
5.4. Tekke	25
5.5. Sebil	26
5.6. Çeşmeler	28
5.6.1. Sebinin Yanındaki Türbe Duvarına Bitişik Çeşme	28
5.6.2. Türbenin Kuzey Cephesine Bitişik Çeşme	29
5.6.3. Ese Kapısı Sokağında Bulunan Çeşme	31
5.7. Şadırvan	31
5.8. Su Terazisi	32
5.9. Hazire	33
6. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME	35
7. SONUÇ	65
KAYNAKLAR	69

EKLER	77
Ek-8 Harita	78
EK-9 Çizimler	79
EK-10 Arşiv Belgeleri	88
EK-11 Resimler	91
ÖZGEÇMİŞ.....	145

HARİTALAR LİSTESİ

Harita	Sayfa
Harita 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi yapılarının konumu	80

ÇİZİMLER LİSTESİ

Çizim	Sayfa
Çizim 5.1.Cami planı	81
Çizim 5.2.Cami kesit	82
Çizim 5.3. Doğu cephe	83
Çizim 5.4. Batı cephe	83
Çizim 5.5. Güney cephe	84
Çizim 5.6. Kuzey cephe.....	84
Çizim 5.7. Taç kapı.....	85
Çizim 5.8. Kütüphane, al kat planı	86
Çizim 5.9. Kütüphane, üst kat planı	87
Çizim 5.10. Türbe, yerleşim planı	88
Çizim 5.11. Türbe planı	88
Çizim 5.12. Tekke çizim	89
Çizim 5.13. Sebil planı	89

ARŞİV BELGELERİ LİSTESİ

Arşiv Belgesi	Sayfa
Arşiv Belgesi 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi	90
Arşiv Belgesi 5.2. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi için hazırlanan kitapçıktan bir sayfa..	90
Arşiv Belgesi 5.3. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi	91
Arşiv Belgesi 5.4. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi.....	91
Arşiv Belgesi 5.5. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi.....	92
Arşiv Belgesi 5.5. Hekimoğlu Ali Paşa Sebili	92

RESİMLER LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, genel görünüm	91
Resim 5.2. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, kuzeydeki cadde üzerinden görünüm...	91
Resim 5.3. Güneydeki ana giriş kapısı	92
Resim 5.4. Güneydeki ana giriş kapısı	93
Resim 5.5. Güney avlu kapısı	94
Resim 5.6. Kuzey avlu kapısı	95
Resim 5.7. Doğu avlu kapısı	96
Resim 5.8. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, son cemaat yeri	97
Resim 5.9. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, doğu cephesi	97
Resim 5.10. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, doğu kapısı	98
Resim 5.11. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, batı cephesi	98
Resim 5.12. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, batı kapısı	99
Resim 5.13. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, kuzey cephe	99
Resim 5.14. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, taç kapı	100
Resim 5.15. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, kuzey taç kapısı	101
Resim 5.16. Taç kapının doğu yanındaki niş	102
Resim 5.17. Taç kapının batı yanındaki niş	102
Resim 5.18. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, minare	103
Resim 5.19. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, minare	104
Resim 5.20. Mihrap duvarından harim mekânı görünüşü	105
Resim:5.21. Doğu duvarı genel görünüm.....	105
Resim:5.22. Kubbeler ve kemerler.....	106
Resim:5.23. Doğu duvarı ve mahfil	106
Resim:5.24. Batı duvarı ve mahfil	107

Resim:5.25. Kuzey duvarda mahfilin görünümü	108
Resim:5.26. Doğu duvarı	109
Resim:5.27. Doğu duvarı	110
Resim: 5.28. Batı duvarı	111
Resim: 5.29. Mihrap duvarı	112
Resim: 5.30. Mihrap	112
Resim: 5.31. Mihrap detay	112
Resim:5.32. Mihrabın batı duvarı ve Kâbe tasvirli pano	113
Resim:5.33. Kâbe tasvirli pano	113
Resim: 5.34. Minber	114
Resim: 5.35. Minber, doğu kenar	115
Resim: 5.36. Minber detay	115
Resim: 5.37. Hünkâr mahfili	116
Resim: 5.38. Hünkâr mahfili alt yüzey	116
Resim: 5.39. Vaaz kürsüsü	117
Resim: 5.40. Vaaz kürsüsü	117
Resim: 5. 41. Kuzeydoğudaki ayağa bitişik çeşme	118
Resim: 5.42. Kuzeybatıdaki ayağa bitişik çeşme	119
Resim:43. Çini süsleme detay	120
Resim:5.44 Çini süsleme detay	120
Resim: 5.45. Kalemîşi süslemeler	121
Resim 5.46. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi	122
Resim: 5.47. Kütüphane, külliye kuzeyden girişi de sağlayan kapı açıklığı ..	123
Resim 5.48. Kütüphane üst kata çıkan merdiven	123
Resim 5.49. Kütüphane, cadde cephesi	124
Resim 5.50. Kütüphane	125

Resim 5.51. Kütüphane, güney cephe	126
Resim: 5.52. Kütüphanesi, giriş ünitesi	127
Resim: 5.53. Kütüphanesi, okuma salonu girişi	127
Resim: 5.54. Kütüphane, okuma salonundaki kitaplık	128
Resim: 5.55. Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi, ahşap sundurma	128
Resim: 5.56. Türbe, kapı	129
Resim: 5.57. Türbe, iç görünüm	129
Resim: 5.58. Abdal Yakub Tekkesi	130
Resim:5.59 Abdal Yakub Tekkesi, hücre bölümleri	120
Resim: 5.60. Hekimoğlu Ali Paşa Sebili ve doğu yönündeki giriş kapısı	131
Resim: 5.61. Sebil	132
Resim: 5.62. Sebil detay	133
Resim:5.63. Sebil detay	134
Resim: 5.64. Sebilin yanındaki türbe duvarına bitişik çeşme	135
Resim: 5.65. Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşme	136
Resim: 5.66. Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşmenin doğusundaki suluk	137
Resim: 5.67. Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşmenin batısındaki suluk	137
Resim: 5.68. Esekapısı Sokağı'ndaki çeşme	138
Resim: 5.69. Şadırvan	139
Resim: 5.70. Su terazisi güney cephesi	140
Resim: 5.71. Su terazisi batı cephesi	141
Resim: 5.72. Hekimoğlu Ali Paşa Haziresi	142
Resim: 5. 73. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi restorasyon çalışması nedeniyle kapatılan avlu kapısı	143
Resim: 5.74. Restorasyon çalışmaları sırasında kütüphane binası, kuzey cephe ...	144
Resim: 5.75. Restorasyon çalışması sırasından bir görünüm	144

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen makale
a.g.t.	Adı geçen tez
Bkz.	Bakınız
B.O.A.	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

1. GİRİŞ

Tezimizin başlığı “İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi” olarak belirlenmiştir. 18. Yüzyılın önemli devlet adamlarından birisi olan Hekimoğlu Ali Paşa, Sultan III. Ahmet, Sultan I. Mahmut ve Sultan III. Osman’ın saltanat dönemlerinde kapıcıbaşılık, valilik ve sadrazamlık gibi görevlerde bulunmuştur. Bu devlet adamlığının yanı sıra yaptırdığı külliye ile de dönemin mimarlık faaliyetlerine önemli katkılar sağlamıştır. Fatih bölgesinde yer alan külliye 1734-35 yıllarında inşa edilmiştir. Külliye, Cami, kütüphane, türbe, tekke, sebil, üç çeşme ve su terazisi yapılarından oluşan önemli bir imar hareketidir. Külliye düzeninde özellikle cami, plan şeması ve cephe tasarımı itibariyle klasik Osmanlı mimarisinin son örneklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Ayrıca bir yandan klasik Osmanlı mimari özellikleri görülmekle birlikte, diğer yandan süsleme programı bakımından barok etkiler de izlenmeye başlanmaktadır. Çalışmamızda eserlerin plan, mimari, malzeme ve süsleme özellikleri bakımından kapsamlı bir şekilde tek tek incelenip ayrıntılı bir şekilde tanıtılarak, Anadolu Türk Mimarisi içindeki yeri ve önemlerinin vurgulanması amaçlanmıştır. Çalışmamız kapsamında olan Abdal Yakub Tekkesi’ne ait bölümler günümüzde asli özelliklerini tamamen kaybetmiş olduğundan yalnızca tarih içerisindeki yeri ve günümüzdeki durumu itibariyle değerlendirilmiştir. Ayrıca külliye içerisindeki hazire başlı başına bir araştırma konusu yapılabilecek nitelikte olduğundan tezimizin kapsamı dışında tutulmuştur.

Sanat tarihi araştırmalarına bakıldığında Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi üzerine yapılmış bazı çalışmaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Mevcut çalışmalar içerisinde en temel kaynak Hekimoğlu Ali Paşa’nın oğlu İsmâil Ziyaî Beyefendi’nin kaleme aldığı “*Metâliü’l – Âliyye Gurretü’l – Gâliye*” isimli eserdir. 1760-1761 yıllarında yazılan eserde Hekimoğlu Ali Paşa’nın hayatı oğlunun kalemî ile anlatılmıştır.

18. Yüzyıl vakanüvislerinden Mehmet Hâkim Efendi, Vâsıf Efendi ve Şehrîzâde Mehmed Saîd Efendi de Hekimoğlu Ali Paşa ile ilgili kayıtlar tutmuşlardır.

1926 yılında İbnül Emin Mahmud Kemal'in Türk Tarihi Encümeni Mecmuası'nda bulunan makalede Paşa hakkında kaynak oluşturur.

1939'da Kamuran Gökpınar'ın lisans tezi "*Hekimzâde Ali Paşa'nın Hayatı*", 1951'de Sabri Tosun'un lisans tezi "*Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı: Metâli ül-âliyye fî Gurret ül Galiye 'ye Göre*", ilk tez çalışmalarıdır.

1967 yılında İlhan Hattatoğlu'nun, Oktay Aslanapa danışmanlığında hazırladığı lisans bitirme tezi olan "*Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi*" çalışması, külliye ile ilgili yapılmış ilk kapsamlı ve önemli tez çalışmasıdır. Bu çalışmada Hattatoğlu, Süheyl Ünver'in külliye ile ilgili tuttuğu notlardan yararlanarak, kendisinden sonra yapılan çalışmalara büyük ölçüde sağlam bir kaynak oluşturmuştur.

1997'de Michael R. Hickok'un "Looking for the Doctor's Son" isimli bir kitabı bulunmaktadır. Doktora tezi olan bu çalışma Hekimoğlu Ali Paşa üzerine yapılan yayınlar ışığında bir incelemedir.

1997'de Orhan M. Çolak'ın yüksek lisans tezi olan "*Arşiv Belgeleri Işığında Hekimoğlu Ali Paşa*" isimli çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma Hekimoğlu Ali Paşa'nın tarihi kimliği ve vakıfları arşiv belgeleri kapsamında incelenerek değerlendirilmiştir.

Bu araştırmalardan başka camide uzun yıllar görev yapan Sayın Hüseyin Kutlu'nun şahsi arşivinden de yararlanılmıştır¹.

Görüldüğü üzere Hekimoğlu Ali Paşa ve Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi hakkında çeşitli alanlarda yapılmış muhtelif çalışmalar mevcuttur. Ancak bunların bazılarında külliyenin plan, mimari, malzeme ve süsleme özellikleri ile ilgili çok değerli fakat kısmi bilgiler bulunmakla birlikte, hepsini tek tek ele alıp, ayrıntıları ile tanıtan ve bir bütün halinde karşılaştırmaları yapılarak değerlendiren bir araştırma maalesef gerçekleştirilmemiştir. Bazı çalışmalar ise Hekimoğlu Ali Paşa'nın tarihsel kimliği üzerine yoğunlaşmıştır. Tarafımızdan hazırlanan bu çalışmada yukarıdaki yayınlarda

¹ Camide 1976 yılından itibaren uzun yıllar imam olarak görev yapan Hüseyin Kutlu, kültürel mirasımıza sahip çıkmamız gerektiği bilincinden hareketle külliye yapılarında çeşitli onarım faaliyetleri başlatmış, döküntü halinde bulunan hazire alanında titiz bir çalışma yürütmüş, yol çalışması nedeniyle zarar görecektir sebile yönelik önemli girişimlerde bulunmuş, külliyenin mimari ve tarih açısından en iyi haliyle işlevini sürdürebilmesi için yoğun çaba harcamıştır. Bu süreçte birçok zorlukla karşılaşmakla birlikte, 26 sene boyunca burayı iyileştirmek için uğraşmıştır. Ayrıca külliye ile ilgili kapsamlı bir de arşive sahiptir. Bu vesile ile tanışma fırsatı bulduğum ve tez çalışmalarım boyunca katkılarını gördüğüm Sayın Hüseyin Kutlu'ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

bahsedilen bilgiler de değerdendirilmek suretiyle külliye dahilindeki eserler plan, mimari, malzeme ve süsleme özellikleri bakımından ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış, karşılaştırmaları ve değerdendirmeleri yapılarak Anadolu Türk mimarisi gelişim çizgisi üzerindeki yeri ve önemi vurgulanmıştır. Ayrıca eserlerin günümüzdeki durumları çizim ve fotoğraflarla da tekrar belgelenmiştir.

Çalışmamızda öncelikle kütüphane taramaları yapılmış, ilgili yayın, belge, çizim ve eski fotoğraflar derlenip gerekli veri tabanı oluşturulmuştur. 2021 ve 2022 yıllarında külliyeye birçok kez gidilmiş ve eserler toparlanan bilgiler ışığında günümüzdeki durumları ile incelenerek değerdendirilmiştir. Bu ziyaretlerde külliyeye ait yapılar ve külliye çevresi fotoğraflanarak belgelenmiştir.

Literatür taraması ile yerinde yaptığımız incelemeler sonucu elde ettiğimiz veriler ışığında tezimizin yazım aşaması gerçekleştirilmiştir. Çalışmamız başlıca yedi ana başlık altında toparlanmıştır.

Çalışmamızın ilk bölümü olan “*Giriş*” bölümünde tez konumuzun tanımı, kapsamı, önemi, bu çalışmayı yaparken izlediğimiz yöntem ve yararlanılan kaynaklar üzerine bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümümüzü oluşturan “*İstanbul ve Tarihi Yarımada Hakkında Kısa bilgiler*” bölümünde ise İstanbul hakkında tarihi bilgiler verilmekle birlikte, tez konumuzu oluşturan külliyenin bulunduğu tarihi yarımadaanın tarihi ve coğrafi olarak önemine değinilmiştir.

Üçüncü bölüm olan “*18. Yüzyıl Osmanlı Mimarisine Bakış*” kısmında 18. Yüzyılın tarih içerisindeki önemine ve bu yüzyıldaki sonucu sanata ve mimariye yansıyan olaylara değinilmiştir.

Dördüncü bölümde “*Hekimoğlu Ali Paşa’nın Tarihsel Kimliği ve Hayatı*” başlığı altında Paşa’nın tarih içerisindeki yeri ve yaşamına dair bilgiler verilmiştir.

Beşinci bölüm başlığımız “*İstanbul Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi*”dir. Bu bölümde, tez çalışmamız kapsamında incelenen külliye yapılarına ait bilgiler alt başlıklar halinde detaylı bir şekilde verilmiştir. Eserlerin ilk olarak çizim ve fotoğraf numaraları ile inceleme tarihleri verilmiş, şehirdeki yeri, konumu, tarihi, banisi, geçirdiği

onarım lar ve günümüzdeki durumu belirtilmiştir. Sonrasında ise plan, malzeme, mimari ve süsleme özellikler bakımında ayrıntılı tanımları sunulmuştur.

Altıncı bölümümüz olan “*Karşılaştırma ve Değerlendirme*” bölümünde, çalışma konumuz olan külliye ve külliye ye ait yapılar, eserlerin plan tipleri, örtü sistemleri, cephe, malzeme ve süsleme özellikleri açısından hem inşa edildikleri dönem içerisindeki diğer örneklerle hem de bu yapılardan önce ve sonra inşa edilmiş diğer eserlerle karşılaştırılarak benzer ve farklı özellikleri belirlenmiş, ardından Anadolu Türk mimarisi içerisindeki yeri ve önemleri ortaya konulmuştur.

Yedinci bölümü oluşturan “*Sonuç*” başlığı altında ise araştırmalarda ulaştığımız bilgilere dayanılarak, eserlerin durumu, başlıca özellikleri ve Anadolu Türk Mimarisi gelişimindeki yerleri genel bir yorum ile sunulmuştur.

Yararlandığımız tüm kaynaklar ilgili bölümlerde numaralandırılarak sayfa altlarında dipnot olarak eklenmiştir. Kullanılan tüm kaynaklara ait liste ise yazar soyadları alfabetik sırasına göre “*Kaynaklar*” başlığı altında verilmiştir.

Çalışmamızda kullandığımız harita, çizim ve fotoğraflar, yapıların katalogdaki düzenine göre Ekler başlığı altında sıralanmıştır.

2. İSTANBUL VE TARİHİ YARIMADA HAKKINDA KISA BİLGİLER

Eski kayıtlar, Sarayburnu'nda milattan önce 9. yüzyılda Lygos şehrinin kurulduğunu, bunu Megaralıların takip ettiğini ve milattan önce 660 senesinde Megaralı Byzas'ın yerleşimin sınırlarını daha da genişleterek şehre kendi adını verdiğini bildiriyor².

İstanbul topoğrafyasının ana omurgasının oluşumu M.Ö. 7000-8000 yıllarına dayanmaktadır³. Bu dönemlerde kurulan yerleşmelerin Marmara Denizi'nin kuzey kıyılarında yoğunlaştığına dair bilgi veren çeşitli kalıntılar mevcuttur. Bu dönemde Küçükçekmece Gölü kıyısındaki Yarımburgaz Mağarası'nın yanı sıra kuzeyde Karadeniz kıyısında Alaçalı ve Ağaçalı yerleşim yerleri de bulunmaktadır⁴.

Şehrin kuruluşundan günümüze kadar geçen sürede şehirde yer alan meskenler, anıtsal yapılar, yeşil alanlar ve şehrin ulaşım özellikleri; ev sahipliği yaptığı her medeniyete ait dönemde, dönemin karakteristiğini yansıtacak şekilde zenginleşerek günümüz İstanbul topoğrafyasını oluşturmuştur. Mekânsal katmanların üst üste gelmesiyle gerçekleşen bu gelişme süreci, İstanbul'da mekânın ikinci ve üçüncü boyutlarında kimi zaman çok farklı form ve yüksekliklerle, kimi zaman ise birbirine benzer form ve yüksekliklerle meydana gelmiş; sonuçta İstanbul topoğrafyası sürekliliğini koruyarak gelişmiş ve bugünlere ulaşmıştır. Başka bir deyişle günümüz İstanbul topoğrafyası, farklı medeniyetlerin ve halkların katkılarıyla bugünkü halini almış ve bir medeniyet merkezi olmuştur⁵.

M.Ö. 7. Yüzyıldan 330'a kadar geçen 1000 yıl kentin pagan tarihidir. Bundan sonrası Constantinus' tan, Iustinianos'a, Kommenoslardan, Haçlılara, son Bizanslılardan Osmanlılara kadar her aşamada dini ideolojilerin motifleriyle de beslenmiştir⁶.

İstanbul'un 1453 yılında Osmanlı İmparatorluğu hakimiyetine geçmesi ve 1457 yılında imparatorluğun başkenti olmasıyla kentin fiziksel ve sosyal yapısında, makroformunda, kentin yakın ve uzak çevresiyle olan ilişkilerinde değişimler

² Demirkent, I. (2001). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 205.

³ Esin, U. (1992). İstanbul'un En Eski Buluntu Yerleri ve Kültürleri, *Semavi Eyice Armağanı:İstanbul Yazıları*, İstanbul, 51-71.

⁴ Toprak, Z., Eldem, E. (1997). *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent İstanbul*, çev. Adair Mill, İstanbul.

⁵ Karakuyu, M., Tezer, T., Balık, H. (2010). İstanbul'un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı 16, 33-60.

⁶ Kuban, D. (2010)., Konstantinopolis-İstanbul'un Destansı Tarihi, *Bizantion'dan İstanbul'a Bir Başkentin 8000 Yılı*, Sabancı Üniversitesi, Sakıp Sabancı Müzesi 5 Haziran – 4 Eylül, 18.

meydana gelmiştir. Ancak bu değişim kentin yıkılıp yeniden yapılanması şeklinde değil; var olanı koruyup geliştirerek ya da yapıların işlevlerini değiştirerek olmuştur⁷.

İstanbul şehrinin ilk kurulduğu ve geliştiği bölge tarihi yarımada ya da suriçi olarak tanımlanır. Tarihi Yarımada'da gerçekleşen ilk kentsel yerleşim koloni kenti olan Bizantion ile başlamıştır⁸. Bu bölge üç taraftan Marmara Denizi, İstanbul Boğazı ve Haliç ile çevrilidir. Başta Topkapı Sarayı ve Ayasofya olmak üzere, birçok farklı döneme ait mimari eseri bünyesinde barındıran Suriçi, tarihi ve kültürel olarak dünyanın önemli bölgelerinden biridir. Tarihi yarımada bölgesi yedi tepeden meydana gelmektedir.

Bölge 12 Temmuz 1995 tarihinde I. derece kentsel ve arkeolojik sit alanı ilan edilmiştir.

⁷ Karakuyu, M., Tezer, T., Balık, H., a.g.m., 2010, 33-60.

⁸ İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı, (2011), 26.

3. 18. YÜZYIL OSMANLI MİMARİSİNE BAKIŞ

Osmanlı mimarisinde 18. yüzyılda Batılı etkilerin olduğu yeni bir mimari üslup oluşmaya başlamıştır. Genel kabul olarak Lale Devri (1718-1730) ile başladığı varsayılan Geç Osmanlı Dönemi mimarisinde belirgin anlamda bir batılılaşmadan söz edilmemekle birlikte, Batılı unsurların etkileri bu dönemde mimaride kendini göstermeye başlamıştır. Bazı araştırmacılar Batılı etkilerin Osmanlı mimarisine girişi ile ilgili farklı tarihler vermektedir. Arel, Osmanlı'da Batılı etkilerin 28 Mehmet Çelebi'nin 1720-21 yıllarında Fransa'yı ziyaretiyle başladığını ifade etmektedir⁹. Çelebi bu ziyaret sonrasında Fransa krallık çevresinin yaşamını ve mimari düzenlemelerini anlattığı bir Sefaretname yazar. Devlet adamları ve zenginler tarafından büyük bir ilgiyle okunan bu sefaretname aynı zamanda yeni bir hayat tarzının da habercisi olur¹⁰.

17. yüzyıl Osmanlı mimarisinin, 18. yüzyıldaki görüntüsü oldukça değişik özellikleri beraberinde getirmiştir. Bu durum, Osmanlı toplum yapısıyla da yakından ilgilidir. 18. yüzyılda batı, özellikle Fransa ile ilişkilerin gittikçe artması, yeni kurumların oluşturulması mimari alana da yepyeni görüşler getirmiştir¹¹. Böylece, 17. yüzyıl sonlarından itibaren Sultan III. Ahmet (1703-1730) ile Osmanlı'nın modernleşme süreci başlamış ve yeni gelişmeler mimaride de kendisini hissettirmiştir. 18. yüzyıldaki bu farklı üslup, 1703-1730 yılları arasında Lale Devri¹², 1730-1805 yılları arasında da Barok ve Rokoko etkili devir diye iki dönemde ele alınabilir¹³.

18. yüzyıl başlarından itibaren Klasik Osmanlı mimari anlayışına yabancı olan ve daha ziyade dekorasyon alanında kalan bu yeni üslubun başlıca özellikleri İstanbul yapılarında en etkin biçimde görülmeye başlar¹⁴.

III. Ahmet döneminden itibaren ortaya çıkan bu üslubun mekân mimarisiyle ilgisinden çok, mimari dekorasyonda etkin olduğu görülür¹⁵.

⁹ Arel, A. (1975). *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul, 21.

¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul, 499-509.

¹¹ Sözen, M. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 284.

¹² Detaylı bilgi için bkz. Altınay, A. R. (1973). *Lale Devri*, İstanbul.

¹³ Aslanapa, O. (1973). *Türk ve İslâm Sanatı*, İstanbul, 108.

¹⁴ Kuban, D. (1954). *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 5.

¹⁵ Aslanapa, a.g.e., 1973, 108.

Aslında 18. yüzyıl Lale Devri'nde, Osmanlı mimarisinde tamamen bir başkalaşım olduğundan söz edilemez. Ancak Baroğun daha sonraki yıllarda benimsenmesi için gerekli olan özellikler daha Lale Devrinde başlamış ve bu doğrultuda gelişmiştir¹⁶.

I. Mahmut (1730- 1754) döneminde, mimaride bezemedeki farklılaşmanın yanı sıra, 16. yüzyıldan gelen klasik, simetrik düzenlemelerin yavaş yavaş değiştiği gözlenebilmektedir.¹⁷ Artık yabancı etki (Barok) kendini belli etmeye yoğun bir şekilde başlamıştır. Bu durum III. Osman (1754- 1757) döneminde de devam eder¹⁸.

Batıdan daha çok teknik yardımların alındığı¹⁹ III. Mustafa (1757- 1774) dönemi de barok etkilidir. Ancak barok biçimler yerli mimarların elinde durulmuştur. Osmanlı mimari geleneğine aykırı düşmeyen formlara dönüşmüştür²⁰.

Barok motiflerin, yeni düzenlemeler içinde bir 18. yüzyıl özelliği olarak belirlediği I. Abdülhamit (1774- 1789) döneminde ise yapılar üzerindeki motiflerin sayıları artmış, kalabalık bir görünüm ortaya çıkmıştır²¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun 1720'den sonraki tarihi, değişik alanlarda değişik yoğunluklarda direnen eskiyle, onların yerine getirilmek istenen yeniliklerin çatışması üzerine kuruludur. Bu mücadeleler devlet sınırlarının devamlı küçüldüğü bir coğrafi çerçevede olur²².

Bu dönem içinde yüklü bezeme motifleri kullanılmış, Klasik Osmanlı motifleri yerlerini, Avrupalı Barok motiflere bırakmıştır. Ancak mimaride batılı motifler yer almış olmasına karşın bunlar Avrupa'daki örneklerden ayrılık taşımaktadır. Yabancı motifler klasik şema üzerinde yer almıştır. Bu yüzden de bu dönem üslubu Türk-Barok üslubu olarak adlandırılmıştır²³.

¹⁶ Arel, a.g.e., 1978, 40 – 104

¹⁷ Denel, S. (1982). *Batılılaşma Sürecinde İstanbul' da Tasarım ve Mekanlarda Değişme ve Nedenleri*, Ankara, 2.

¹⁸ Arel, a.g.e., 1978, 40- 104.

¹⁹ Denel, a.g.e., 1982, 2 2- 23.

²⁰ Arel, a.g.e., 1978, 40- 104.

²¹ Denel, a.g.e., 1982, 2 5.

²² Doğan, a.g.e., 2007, 499.

²³ Eyice, S. (1981). *18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu*, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul, 13.

4. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA’NIN TARİHSEL KİMLİĞİ VE HAYATI

Hekimoğlu Ali Paşa 4 Haziran 1689’da İstanbul’da doğmuştur²⁴. Babası II. Mustafa ve III. Ahmed zamanında Hekimbaşılık yapmış olan Giritli Nuh Efendi, annesi Safiye Hanım’dır²⁵.

Hekimoğlu Ali Paşa’nın oğlu İsmail Ziyaeddin Bey’in, babasının hayatını anlattığı *Matâli’ü’l-aliyye fî gurreti’l-gâliyye* isimli bir eseri bulunmaktadır. Bu eserde İsmail Ziyaeddin Bey babasının doğumuyla ilgili şunları yazar;

“... o gün Nuh Efendi’nin evine Şeyhlerden el-Hâc Evhaddedin Arif ve es-Seyyid Hüseyin Efendiler ile Sipahi Dede gelmişler ve söz arasında ‘‘Bu evde bir veled dünyaya gelecektir’’ derler ve hakikâten o esnada harem dairesinden gönderilen bir haberci Nuh Efendi’nin bir erkek çocuğunun geldiğini müjdeler. Bunun üzerine adı geçen zatlar bebeği görmek arzusunu izhâr ederler ve harem dairesine geçilerek çocuk seyredilir. Çocuğun adı Ali ve lakabını da Âli tesmiye ederler. Masumun ilerde büyük adam olacağını ve aynı zamanda pek çok zaferler kazanacağını beyan ederler’’²⁶.

III. Ahmet zamanında önce silahşor sonra dergâh-ı ali baş kapıcılığı görevine getirilmiştir²⁷. Sonraki dönemlerde Zile ve Yeni-il Voyvodalığı, Adana, Halep, Anadolu, Şehrizur, Sivas, Diyarbakır, Girit, Bosna, Mısır, Kütahya valilikleri yapmıştır. Paşa Tebriz’i geri aldığında kendisine Gazi ünvanı verilmiştir²⁸. 1723 (Üç yıl), 1742 (Bir yıl) ve 1755 (Elliüç gün) yıllarında sadrazam ilan edilmiştir. Üçüncü sadrazamlığında III. Osman tarafından öldürölmek üzere Kız Kulesi’ne gönderilmiş, Valide Sultan’ın ricası ile bağışlanarak Kıbrıs’a gönderilmiştir²⁹.

Hekimoğlu Ali Paşa’nın İstanbul’da inşa ettirdiğı külliyyeden başka eserleri de mevcuttur. Bu eserler; Tebriz’de günümüze ulaşamayan medresesi ve sıbyan mektebi bulunan bir külliye, Kabataş, Çemberlitaş ve Kadıköy’de bir çeşme, Üsküdar’da Bandırmalı Tekkesi Mescidi, Taşlıcılar Ocağı Mescidi’nin yeniden inşası ve Kütahya’da bir evdir. Paşa bunlardan başka bazı mescitlere minber ekletmiştir, bu

²⁴ Dilaverzâde Ö. (1271). *Hadikatü’l Vüzerâ Zeyli*, İstanbul, 43.

²⁵ Ziyaeddin, İ. *Matâli’ü’l- aliyye fî gâliyye*; Tosun, S. (1951). *Hekimoğlu Ali Paşa’nın Hayatı, Matâli’ü’l – aliyye fî – gâliyye’ye göre*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Faköltesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul,1-2.

²⁶ Tosun, a.g.t., 1951, 1-2.

²⁷ Ziyaeddin, İ., v. 2b. Vâsıf, s.133

²⁸ Koçu, R.E. (1958). “Hekimoğlu Ali Paşa”, İstanbul Ansiklopedisi, c.2, 686.

²⁹ Aktepe. M. (1998). “Hekimoğlu Ali Paşa”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.17, 166-168.

yapılar; Üsküdar Salacaktaki Fatih Sultan Mehmet'in yaptırmış olduğu mescit, Üsküdar ve Balattaki Haydar Dede mescitleri ve Kefeli Camisi'dir³⁰.

1758 yılında hayatını kaybeden Hekimoğlu Ali Paşa, Kütahya Saray Camisi yanına gömülmüş, cenazesi bir süre sonra İstanbul'da kendi yaptırdığı türbesine taşınmıştır³¹.

Hekimoğlu Ali Paşa hakkında çeşitli kaynaklarda da yer alan, kendisinin II. Mustafa'nın oğlu olduğu rivayetleri dikkat çekicidir. Orhan Çolak'ta arşiv belgeleri üzerine hazırladığı "Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcratı ve Hayratı" isimli yüksek lisans tezinde bu konuyu "*Her ne kadar doğruluğu su götürür olsa bile burada kaydetmeye değer*" şeklinde yorumlayarak bu rivayete yer vermiştir³². Nihad Sami Örik'in 1947 yılında Tanin Gazetesinde yayınlanan bir makalesinde, dönemde halk arasında da bilindiği söylenen rivayeti Yahya Kemal aracılığı ile aktarıyor. Bu rivayete göre II. Mustafa'nın şehzade olduğu dönemde bir cariyesi hamile kalır. Şehzadelerin çocuk sahibi olmaları yasaktır ve böyle durumlarda çocuk ya anne karnındayken düşürtülür ya da doğar doğmaz boğdurularak hayatına son verilir. Fakat nedeni bilinmeyen bir sebeple bu cariyeye Hekimbaşı Nuh Efendiye hediye edilir ve doğan çocukta Hekimoğlu olarak bilinir³³. Mithat Sertoğlu 'da Tarihten Sohbetler yayınında Hekimoğlu Ali Paşa'nın aslında bir Osmanoğlu olduğunun hanedan arasında bilinen bir durum olduğunu, hatta I. Mahmud'un kendisine "*Birader*" dediğini kaydeder³⁴.

³⁰ Öz, T. (1962). İstanbul Camileri, c1, 10; Hattatoğlu, İ. (1966), İstanbul'da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul.

³¹ Detaylı bilgi için bkz. Çolak, O.M. (1997). "Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcratı ve Hayratı", İstanbul Üniversitesi Arşivcilik Bölümü Yüksek Lisans Tezi, 73.

³² Çolak, O.M. (1997). "Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcratı ve Hayratı", İstanbul Üniversitesi Arşivcilik Bölümü Yüksek Lisans Tezi.

³³ Örik, N.S. (1947). "Bir Eski Paşa'ya ve Camiine Dair", *Tanin*, 4454, s.5.

³⁴ Sertoğlu, M. (1994). Tarihten Sohbetler, İstanbul, 112.

5. HEKİMOĞLU ALİ PAŞA KÜLLİYESİ

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İstanbul'un Fatih İlçesine bağlı Davut Paşa Mahallesi'nde yer almaktadır (Harita: 5.1).

Külliye, Tarihi Yarımada bölgesinde, İstanbul'un yedinci tepesindedir. Tepenin denize bakan kuzey yamacında bulunur. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nin inşası ile İstanbul'un silueti bir cami daha kazanmıştır³⁵. Eski kent dokusu içinde, Avrat Pazarı'ndan (Arkadius Forumu) surlara giden iki paralel yol üzerinde bu yeni külliye ile Haseki, Bayrampaşa, Cerrahpaşa, Davutpaşa ve Kocamustafapaşa külliyesi tarihi bir kent aksının öğelerini oluştururlar³⁶.

Külliye 1734-1735 yıllarında Hekimoğlu Ali Paşa tarafından, Mimar Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa Ağa'ya yaptırılmıştır³⁷.

Hekimoğlu Ali Paşa, öncesinde Abdal Yakup Tekkesi'nin bulunduğu bu alana, tekkeyi yıktırarak bugünkü külliye inşaatını yaptırmıştır. 1748 yılında tekkeyi külliye yerleşiminin doğu cephesinde bulunan Ese Kapısı Sokağı'nın karşısında yeniden yaptırmıştır³⁸. Hekimoğlu Ali Paşa'nın Beylerbeyliği döneminde (1135-1138) bu civarda ahşap bir cami inşa ettirdiği kayıtlar mevcuttur³⁹. Ayrıca Paşa'nın babasının evinin ve türbesinin de bu bölgede olduğu bilinmekle birlikte, külliye yer seçiminde bu durumun da etkili olmuş olması muhtemeldir⁴⁰.

Bugün bir kısmında apartmanların yükseldiği, bir kısmında da Hekimoğlu Ali Paşa Parkı yer alan Caminin kuzeydoğu tarafında Ali Paşa'nın "Sarayı" bulunuyordu⁴¹. Cami inşaatının tamamlanmasıyla bu büyük kapının ilk ziyaretçisi padişah I. Mahmud olmuş, ardında da Paşa'nın bu "sarayında" büyük bir ziyafet verilmişti. 6 Ocak 1735 Cuma günü, I. Mahmud ve Şeyhülislam Dürri Mehmed Efendi geniş bir maiyetle

³⁵ Hattatoğlu., a.g.t., 1966, 6.

³⁶ Kuban, D., a.g.e., 2007, 524.

³⁷ Aslanapa, O. (2004). Osmanlı Devri Eserleri, İnkilap Kitabevi, İstanbul, 73-80; Kuban, D., (1994), "Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi", İstanbul Ansiklopedisi, c.IV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.43; İnci, N., (1966), "XVIII. Yüzyıl'da İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler", Vakıflar Dergisi, 13, 225; Külliye mimarlarının tespitinde Prof. Dr. Süheyl Ünver'in camii inşaatıyla ilgili notları önemlidir. Orhan M. Çolak'ın hazırladığı "Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcraatı ve Hayratı" isimli yüksek lisans tezinde, bahsi geçen yapının mimarlarının İlhan Hattatoğlu'na mâl edildiğine fakat bu bilgiye ulaşılmasında Süheyl Ünver'in notlarından yararlanıldığının aşikâr olduğunu özellikle belirtmiştir.

³⁸ Ayvansaraylı, H., (1281), Hadikatü'l-Cevâmi, Matbaa-ı âmire, İstanbul, s.81-85.

³⁹ Çolak, M.O., a.g.t., 1997, 93.

⁴⁰ Kuban, D., a.g.e., 2007, 524.

⁴¹ Hattatoğlu., a.g.t., 1967, 50.

beraber Cuma namazı için camiye gelmişlerdi. Bu Cuma namazı, hem caminin bir nevi resmi açılışı olmuş hem de Ali Paşa'nın Padişahı da davet ettiği bir güç gösterisi olmuştu. İsmail Beyefendi eserinde bu ziyareti nispeten uzunca ele alır: Padişahın caminin “hünkâr mahfilinde” namazını eda ettiğini, Cuma hutbesini, o tarihte imam-ı evvel bulunan Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi'nin verdiğini aktarır⁴².

Küllîye, cami, kütüphane, türbe, tekke, sebil, su terazisi ve üç çeşmeden oluşmaktadır (Harita:5.1; Resim:5.1; Arşiv Belgesi: 5.1).

Küllîye avlusunda ana yapı olarak cami, kütüphane ve türbe mevcuttur. Türbe ve Kütüphane caminin kuzeyinde, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nin güneyine bakan kenarında yer almaktadır (Resim:5.2). Kütüphane, aynı zamanda cami avlusuna açılan bir geçit üzerine yerleştirilmiştir. Kütüphanenin batı ve doğu yanlarındaki alan hazire olarak değerlendirilmiştir. Doğu yanındaki hazire alanı kütüphane ile türbenin arasında kalmaktadır.

Küllîyenin üç kapısı bulunmaktadır. Ana giriş kapısı olan ilk kapı küllîyenin güneyinde, Cerrahpaşa Caddesi'nde, ikinci kapı kuzeyde, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'ndeki kütüphanenin altında, üçüncü kapı ise küllîyenin doğusunda uzanan Esekapısı Sokağı'nda yer almaktadır. Ana giriş kapısı günümüzde diğer küllîye yapılarından ayrı olarak tek başına Cerrahpaşa Caddesi üzerinde kalmıştır (Resim: 5.3,4,5). İkinci giriş kapısı kütüphanenin altında tasarlanan geçide açılır. Bu geçit ile Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi'nden küllîye avlusuna girişi sağlanmaktadır (Resim: 5.6). Esekapısı Sokağı'ndaki üçüncü kapı sebilin hemen yanındadır (Resim: 5.7).

Küllîyenin doğu girişinin bulunduğu Ese Kapısı Sokağı'nda, küllîye yerleşiminin karşısında, Abdal Yakup Tekkesi yer almaktadır. Tekke, günümüzdeki halen mevcut durumu itibarıyla tamamen yeniden inşa edildiğinden orijinal hiçbir unsur içermemektedir.

⁴² Metâli'ül-Aliyye, vr. 67a-b.

5.1. Cami

Çizim no: 5.1-7

Resim no: 5.8-45

Arşiv Belgesi no: 5.1- 3

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 / 15.11.2022

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi⁴³, Fatih İlçesi, Davutpaşa Mahallesi'nde kuzeyden Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi, güneyden Kocamustafapaşa Caddesi ile sınırlı alan arasında kalan külliye arazisinin güneyinde konumlandırılmıştır (Harita: 5.1; Resim: 5.2; Arşiv Belgesi: 5.1).

Hekimoğlu Ali Paşa tarafından 1734-1735 yıllarında inşa ettirilmiştir. Yapının mimarları Çuhadar Ömer Ağa ve Hacı Mustafa Ağa'dır⁴⁴.

Caminin taç kapı üzerinde bulunan kitabesi:

Dedim ishak tahsin eyleyüp tarh-i itmamım

Zeki nev-cami-i sadr-ali kadr dad-aver

Günümüz Türkçesi ile okunuşu:

Dedim ki İshak, çiçek bahçesini güzelce tamamlayıp

İyi insan, sadrazamın yeni ve Ulu Camii'ni itibarlı kılmış

Kitabede tarih olarak hicri 1147, miladi 1734-1735 tarihi verilmiştir.

1782, 1893 ve 1918 yıllarında çıkan büyük yangınlarda zarar görmüştür⁴⁵. 1830-1831 yıllarında büyük bir onarım geçirmiştir⁴⁶. 19. Yüzyıldaki onarımla orijinalliğini kaybeden minare, 1962 yılında son cemaat yeri kubbeleri ile yeniden onarılmıştır⁴⁷.

⁴³ “Yeni Ali Paşa Camii” olarak da geçtiği söylenir bkz. Hovhannesyan, S.S. (1996). Payitaht İstanbul'un Tarihçesi, çev. Hançer, E., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 7.

⁴⁴ Aslanapa, O., a.g.e., 2004, 381.

⁴⁵ Cezar, a.g.e. 365; Kuban, D. (1994). “Hekimoğlu Ali Paşa Camisi” İstanbul Ansiklopedisi, c.4, s.44.

⁴⁶ Eldem, H.E. (2019). *Camilerimiz*, s.93.

⁴⁷ Kuban, D. (1994). “Hekimoğlu Ali Paşa”, İstanbul Ansiklopedisi, c.4., 45

Camide inşa malzemesi olarak kesme küfeki taşı kullanılmıştır.

Eser, esas itibariyle doğu batı yönünde kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir (Çizim:5.1,2) Mihrap bölümü ana mekândan dışa taşıntılı olarak adeta bağımsız bir ünite gibi düzenlenmiştir. Harim mekânı altıgen taşıyıcı sisteme sahip baldaken tarzında tasarlanmıştır. Merkezi kubbe ikisi güney duvarlara bitişik dördü serbest konumlu olmak üzere altı ayak üzerine oturmaktadır. Ayaklar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Merkezi kubbe kuzey ve güney yanlarında birer doğu ve batı yanlarında ise ikişer yarım kubbe olmak üzere altı yarım kubbeye desteklenmiştir. Ayrıca harim mekânının kuzey doğu ve kuzey batı köşelerinde eş büyüklükte ikişer kubbe kullanılmıştır. Harim mekânının doğu, batı ve kuzey duvarları önünde u şeklinde bir mahfil teşkil edilmiştir. Mihrap ünitesinin harime yönelen köşesinin hemen doğu ve batı yanlarında birer çilehane hücresi yer almaktadır. Kuzeydeki kapı açıklığının önündeki iki ayağın alt seviyesine birer çeşme yerleştirilmiştir.

Yapının kuzeyinde son cemaat yeri mevcuttur (Resim: 5.8). Son cemaat yeri esasen harimin kuzey duvarı boyunca uzanan ve her biri eş büyüklükte beş bölümlü bir revak şeklinde düzenlenmiştir. Revak ortada çapraz tonoz, yanlarda ise ikişer kubbeye örtülerek, altı sütuna oturan yarım daire kemerlerle oluşturulmuştur. Yapı su basman üzerinde yükselmektedir ve bu bölümde kot farkı nedeniyle revaka merdivenle çıkılmaktadır.

Dış kütle tasarımında cepheler dört kademeli bir görünüşe sahiptir (Resim: 5.9). Alt kademe su basman, ikinci kademe harim beden duvarlarından oluşmaktadır, üçüncü kademeyi yarım kubbeler, dördüncü kademeyi ise merkezi kubbe teşkil etmektedir. Güney yanda mihrap kütesini örten yarım kubbe elips biçimindedir. Örtü sisteminde mihrap üzerindeki yarım kubbede iki adet, diğer kubbelerde beş adet, merkezi kubbede ise 24 adet yarım daire kemerli, alçı dışıklı pencere açıklıkları yer almaktadır. Batı ve Doğu cephelerini üçe bölen ayaların üzerlerinde ağırlık kuleleri bulunur. Ağırlık kuleleri ortadaki ayakların üzerlerinde üçer, diğerlerinde ise birer adettir.

Yapının kuzey, batı ve doğu duvarlarından olmak üzere üç kapısı bulunmaktadır. Camiye batı ve doğu duvarlarından irtibat sağlayan ahşap kapılar birbirinden farklıdır.

Doğu cephesi ayaklar ile üç bölüme ayrılmıştır (Çizim: 5.3). Cepheden camiye giriş merdiven ile sağlanır (Resim: 5.9). Cephenin kuzey kenarında beş adet penceresi bulunan kurşunluğa çıkış bölümü yer almaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa'nın bu kısmı

sonradan minareye çevirmeye düşündüğü söylenmektedir⁴⁸. Cephedeki kapı açıklığı üzerinde sonradan yapılmış saçak olduğu görülür⁴⁹ (Resim:5.10). Duvar örgüsü kesme küfeki taşındandır.

Batı cephesi yine üç ayak ile üçe bölünmüştür (Çizim:5.4; Resim:5.11). Caminin yan kapılarından birinin bulunduğu bu cepheden yapıya giriş merdiven ile sağlanmaktadır (Resim: 5.12). Kapı yarım daire kemerli, mermer söveli ve ahşap kanatlıdır. Yapıya ait eski fotoğraflardan görmekteyiz ki kapı üzerinde eskiden bir saçak bulunmaktaymış. Cephedeki pencereler, dikdörtgen formlu, mermer söveli, demir parmaklıklı, kemerli, alçı alınlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Batı cephenin son cemaat yeri ile kesiştiği köşede minare bulunmaktadır.

Batı ve doğu cephesi birbirinin simetriğidir.

Güney cephe, taşıntılı mihrap kütlesi ile üç bölüme ayrılmıştır (Çizim: 5.5). Payelerin dilimli ağırlık kuleleri ile sonlandırıldığı görülmektedir. Çilehane bölümlerinin bulunduğu yerdeki ayakların ağırlık kuleleri kubbeli olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu cephede çilehane hücrelerinin küçük pencereleri de bulunur.

Kuzey cephe caminin taç kapısının ve son cemaat yerinin bulunduğu cephedir (Çizim: 5.6). Cephenin batı ucunda tek şerefeli minare yer almaktadır. Kuzey cephe boyunca uzanan son cemaat yeri, ortada aynalı tonoz, yanlarda ikişer kubbe ile örtülüdür (Resim: 5.13). Beş bölümlü son cemaat yerinde altı granit sütun bulunur. Taç kapı, boyuna dikdörtgen bir kütle şeklinde kısmen taşıntılıdır (Çizim: 5.7; Resim: 5.14,15). İki yanda birer sütun ile sınırlandırılmıştır. Taç kapının üst kenarı yüzeyinde mukarnas dizisi ve bitkisel süslemelerin yer aldığı üçgen bir tepelikle sonlanmıştır. Mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir. Kavsaranın köşelikleri yanı sıra taç kapıyı kuşatan bordürlerde C ve S kıvrımlarından oluşan bitkisel süslemeler görülür. Harim kapı açıklığı yarım daire kemerlidir ve hemen yukarısına enine dikdörtgen şeklinde Şeyhülislam İshak Efendi'nin kitabe levhası yerleştirilmiştir. Kapı kütesinin iki iç yanında birbirine bakar vaziyette, simetrik konumlu, birer niş mevcuttur (Resim: 5.16,17). Bu nişler de benzeri birer kavsara ile süsleme programına sahiptir. Ayrıca

⁴⁸ Hattatoğlu, a.g.t., 1967,9.

⁴⁹ 1992 tarihi ile belgelenmiş olan bir fotoğrafta burada eskiden bulunan bir saçığın izleri görülmektedir.

taç kapının iki iç kenarı da kavsaraya kadar yükselen, kum saati kaide ve başlıklara sahip burmalı birer sütünce ile sınırlandırılmıştır.

Taç kapının iki yanında altı kenarlı girintiye sahip birer mihrabiye yer almaktadır. Mihrabiyeler mukarnaslı birer kavsaraya sahiptir. Bu mihrabiyelerin yanında altı üstlü ikişer adet boyuna dikdörtgen pencereler ve bu pencerelerin de yukarısında sivri kemerli birer alınlık yer almaktadır. Hemen harim kapısının yanındaki üst seviyedeki pencerelerin önünde yarım daireli kütleyle sahip birer mükebbire bulunmaktadır.

Minare, esasen batı duvarın kuzey ucunda son cemaat yeri ile kesişen köşede yer almaktadır (Resim: 5.18,19). Tek şerefeli ve ince gövdelidir. 1734-35 yıllarında yapılmıştır⁵⁰ ve 19. yüzyıl başında yenilenmiştir⁵¹. Taş malzemedен inşa edilmiştir. Minare kare planlı bir kaide üzerinde yükselir. Kaidenin batı cephesinde sütunceler yer almaktadır. Pabuç kısmı prizmatik Türk üçgenlidir. Gövde onaltı kenarlı bir çokgen şeklinde yapılmıştır. Külâh kısmı içten ahşap olmakla birlikte dıştan kurşun kaplamalıdır. Minare kaidesinin batı cephesinde iki güneş saati yer almaktadır. Aynı kaide cephesinde bu güneş saatlerinin 1761-1762 yılında Halifezade İsmail tarafından yapıldığını belirten mermer bir kitabe olmakla birlikte, bu kitabe günümüzde yerinde bulunmamaktadır⁵². 1763 yılında yapılan bir onarıma ait belgeden, minarenin şerefe altının ilk yapıldığı dönemlerde çini kaplamalı olduğu anlaşılabilmektedir⁵³. Şerefeye 105 basamaklı bir merdiven ile ulaşılır.

Minare kaidesinin batı cephesinde iki güneş saati yer almaktadır. Aynı kaide cephesinde bu güneş saatlerinin 1761-1762 yılında Halifezade İsmail tarafından yapıldığını belirten mermer bir kitabe olmakla birlikte, bu kitabe günümüzde yerinde bulunmamaktadır⁵⁴. Taç kapıdan geçilen harim ünitesi doğu batı yönünde dikdörtgen planla uzanan büyük ve aydınlık bir mekândır.

Harim mekânı altıgen taşıyıcı sisteme sahip bir düzenle tasarlanmıştır. Merkezi kubbe ikisi güney duvarlara bitişik dördü serbest konumlu olmak üzere altı ayak üzerine oturmaktadır (Resim:5.20,21). Ayakları silmeli başlıklara oturan sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Merkezi kubbe kuzey ve güney yanlarında birer,

⁵⁰ Aslanapa a.g.e., 2004, 443.

⁵¹ Eyice, a.g.e., 1963, 71.

⁵² Çam, a.g.e., 1990, 87.

⁵³ B.O.A., Evkaf defteri kaydı, 5313.

⁵⁴ Çam, a.g.e.,1990, 87.

doğu ve batı yanlarında ise ikişer yarım kubbe olmak üzere altı yarım kubbeyle desteklenmiştir (Resim:5.22). Ayrıca harim mekânının kuzey doğu ve kuzey batı köşelerinde eş büyüklükte ikişer kubbe kullanılmıştır. Harim mekânında doğu, batı ve kuzey duvarlar boyunca uzanan U şeklinde bir mahfil yer almaktadır (Resim: 5.23,24). Bu mahfil sadece kuzeydeki kapı açıklığı önünde kesintiye uğramaktadır (Resim:5.25). Mahfilin korkulukları ajur tekniğiyle yapılmış, çok kollu yıldızlardan oluşan geometrik süslemelere sahiptir ve eş aralıklarla yerleştirilmiş konsollara oturulmuştur. Mahfil ayrıca ince zarif sütunlara oturan sivri kemerlerle taşınmaktadır ve tamamen mermer malzemedir (Resim5.25). Harim mekânında örtü, geçiş sistemi ve pencere açıklıklarının yan yüzeylerinde çeşitli kalemişi süslemeler dikkat çekmektedir. Harim mekânını aydınlatan pencere açıklıkları dış kütledeki ile aynı görünüşü sergilemektedir (Resim: 5.26,27,28)

Mihrap, güney duvar ekseninde yer alır ve tamamen mermer malzemedir. Boyuna dikdörtgen bir kütle halinde duvar yüzeyinden hafifçe taşıntı yapmaktadır. Altı kenarlı bir niş şeklinde tasarlanmıştır (Resim: 5.29). Yedi sıra mukarnaslı bir kavsaraya sahiptir (Resim: 5.30,31) ve alttan ikinci sırada yedi adet püskül bulunmaktadır. Nişin üzerinde süs kolonları, kum saati motifleri, kıvrık dallar, çiçekler, palmet motifleri bulunmaktadır. İki yanındaki bordürlerde kabartma olarak yapılmış dolama dal motifleri görülür. Köşeliklerde ise akant yapraklı kıvrık dallar ve göbek motifi bulunmaktadır. Kavsaranın hemen yukarısında sülüs yazılı enine dikdörtgen bir kitabe levhası mevcuttur. Kitabeyi ve nişi bir silme çevrelemektedir. Mihrap kütesinin üst kenarına sivri kemerli bir tepelik yerleştirilmiştir. Tepeliğin üst ve iki yanında palmetle sonuçlanan birer alem, yüzeyinde ise spiraller halinde kıvrık dal ve yaprak motifleri görülmektedir. Lotus dizisi ve külahlar ile çevrelenen mihrap tacı üstte palmet motifi ile tamamlanmıştır. Mihrap süslemeleri içerisinde *Kadir-i Eşref* t acı tepeliği ve *Kadiri* gülleri de yer almaktadır.

Mihrabın batı duvarında çiniden yapılmış olan *Kâbe* tasviri panosu (Resim:5.32,33), doğu duvarında ise hünkâr mahfili yer almaktadır. Mihrap bölümünün batı ve doğu duvarı mihrap duvarı ile uyum içerisinde bir süsleme kompozisyonu gösterir. Bu bölüm cami içerisindeki diğer bölümlerden keskin şekilde ayrılmaktadır.

Minber, mihrap kütesinin harime bakan yönünde, hemen batı yanındaki ayağa bitişik olarak konumlanmıştır. Ana kütesi mermer malzemeli olmakla birlikte külahı ve

basamakları ahşap malzemelidir (Arşiv Belgesi: 5.2). Kapı kemeri üzerinde sülüs yazı ile yazılmış bir kitabe mevcuttur (Resim: 5.34). Kapı sövesi köşelerinde kum saati ve burma motifleri görülür. Minber üzerinde barok etkili yaprak motifleri bulunur. Minber tacının alt kısmını lotus ve palmet dizisi dolaşmaktadır. Yan aynalık ve korkuluk kısımları mermerden oyulmuştur (Resim: 5.35,36). Kapı üzerinde dört sütunlu yarım daire kemerli düzenlemenin aralarında çiçek demeti motifleri mevcuttur. Minber külahı sekiz köşeli ahşap oyma kâse şeklinde bir kaideye sahiptir. Minberin altı kısmında yer alan kemerler arasında bir çiçek demeti motifi görülmektedir. Külahın köşelerinde ise burma motifleri bulunmaktadır. Minberin altın yaldızlı bir alemi vardır.

Mihrap ünitesinin doğu duvarında hünkâr mahfili bulunmaktadır. Hünkâr mahfilinin 1830 yılında caminin geçirdiği onarım esnasında yenilenmiş olduğu düşünülür. Mahfil tek birimli, dikdörtgen planlı ahşap bir çıkma şeklinde tasarlanmıştır (Resim: 5.37). Giriş kısmı tavanı iki parçaya bölünmüş ve çiçek motifleri ile süslenmiştir. Alt tavanda ise çitalar ile yapılmış süslemeler mevcuttur (Resim: 5.38). Dışardan mahfile açılan iki kanatlı bir kapı bulunmaktadır. Kayıtlardan takip edebildiğimiz hünkâr mahfiline giriş için kullanılan bir mahfil rampası günümüzde bulunmamaktadır. Rampa caminin doğu yönünden mihrap çıkıntısına bölümüne doğru çıkmaktaydı. Mihrap duvarlarındaki izlerden üzerinde bir de ahşap saçak olduğunu söyleyebiliriz⁵⁵.

Vaaz kürsüsü, harım doğu kapısının hemen güney yanındaki ayağın önüne bitleştirilmiştir. Boyuna dikdörtgen bir kütleye sahiptir ve tamamen ahşap malzemelidir (Resim: 5.39). Kürsünün ön ve yan yüzleri geometrik panolara ayrılarak bunların yüzeylerine bitkisel süslemeler kabartılmıştır (Resim: 5.40). Ön yüzde üst ve altta enine dikdörtgen ikişer, orta bölümde ise boyuna dikdörtgen birer pano mevcuttur. Yan yüzlerde ise bu düzenden farklı olarak üstteki panoların yukarısına enine dikdörtgen ikişer pano daha yerleştirilmiştir. Kürsünün alt kenarları ise dekoratif kemerli birer açıklık şeklinde düzenlenerek köşelikleri C ve S kıvrımlarından oluşan bitkisel süsleme ile dolgulanmıştır. Ayrıca kürsünün ayağa bitişik sırt kısmı ise yine C

⁵⁵ Tanman, M. B. (1996). *Hekimoğlu Ali Paşa Camii'ne İlişkin Bazı Gözlemler*, Aslanapa Armağanı, Bağlam Yayıncılık, 253-280

ve S kıvrımlarından oluşan bitkisel bezemelerle hareketlendirilmiştir. Kürsüye seyyar bir ahşap merdivenle çıkılmaktadır.

Harim mekânında üç çilehane ünitesi mevcuttur. Bunlardan ikisi mihrap kütesinin harime yönelen iki yanında, diğeri ise mahfil katında bulunmaktadır. Bu birimler ayrıca küçük demir parmaklıklı pencerelere de sahiptir. Kadınlar mahfilinin batı yönüne açılan çilehanenin doğu yönünde bir simetriği bulunmamaktadır, bu bölüm hünkâr mahfili olarak düşünülmüş olmalıdır. Giriş kapıları etrafında çini tezyinat görülür. Kapı üzerindeki levhalarda kadiri gülleri dikkat çekmektedir.

Harime kuzey duvar eksenindeki taç kapıdan girildiğinde karşılaşılan iki ayağının alt yanında birer çeşme dikkat çekmektedir. Çeşmelerin tekne taşları ve mermer korkulukları vardır. Batı yandaki çeşmenin musluğunun etrafında lale, rozet ve çiçek motifleri bulunur. Taç kısmında lotus motif içerisinde rumi ve palmet motifleri yer almaktadır. Su taşlarının orijinal izleri belirgindir (Resim: 5.41,42).

Süsleme

Cami içerisinde çini, mermer ve kalemişi süslemeler dikkat çekmektedir.

Camide Tekfur Sarayı ve Kütahya çinileri görülmektedir. Mihrap bölümünün batı duvarında ve çilehane giriş kapılarının bulunduğu yüzeyde Tekfur Sarayı imalatı çinilerinin (Resim: 5.43-44; Arşiv Belgeleri: 5.2-3), mihrabın iki yanında kalan pencerelerin sivri kemerleri etrafında, camiye kuzeyden girildiğinde doğu duvar ve kadınlar mahfiline çıkışın bulunduğu batı duvarın yanında ise Kütahya çinilerinin kullanıldığını görmekteyiz. Hünkâr mahfilinin alt kısmında ve doğu duvardaki kurşunluğa çıkış bölümünün kenarında kalan kolonda Tekfur Sarayı ve Kütahya çinileri birlikte bulunmaktadır (Resim:5. 37-38)

Mihrap duvarının batıda kesiştiği duvarda Kâbe ve Mescid-i Haram'ın görüldüğü, Tekfur Sarayı imalatı çini pano yer almaktadır (Resim: 5. 32-33).

Camide mihrabın bulunduğu duvar ve mihrap bölümünü ayıran yan duvarlar, diğer bölümlerden daha yoğun süsleme içermektedir. Mihrap bölümünde maksure katı hizasına kadar çini kaplama görülmektedir. Çini kaplama mihrap bölümüne girinti yapan iki duvar sonrasında kesilir.

Mihrap, minber, pencere söveleri, cami içerisindeki mermer korkuluklar ve ta kapıda mermer malzeme ile karşılaşmaktayız. Mihrap barok üslupta kıvrık dal ve palmet motifleri ile süslenmiştir. Kadınlar mahfili altındaki sütunlarda mukarnaslı başlıklar görölmektedir.

Cami içerisindeki kubbe, kemer, tonoz üzerine kalem işi süslemeler yapılmıştır (Resim:5.45). Rozet, yaprak, tomurcuk, hatai, elenk motifleri yoğun olarak görölmektedir. Ana kubbe içerisinde bütün kubbeyi dolaşan elenk motifleri bulunur. Bu motiflerin üzerinde yazı kuşığı, yazı kuşığı üzerinde ise kıvrık yaprak motifleri yer almaktadır.

5.2. Kütüphane

Çizim no: 5.8-9

Resim no: 5. 46-54

Arşiv Belgesi no: 5.4-5

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 /15.11.2022

Kütüphane külliye yerleşiminin kuzeyinde, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinde yer almaktadır. (Harita: 5.1)

1732-1734⁵⁶ yıllarında Hekimoğlu Ali Paşa tarafından Mimar Ömer Ağa'ya yaptırılmıştır⁵⁷.

Eser, 3 Ocak 2000 tarihinden itibaren Uygulamalı Türk-İslam Sanatları Kütüphanesi olarak kullanılmaktadır. Günümüzde burada Türk-İslam el sanatları üzerine eğitimler verilmektedir.

Kütüphane, 1126 adet vakıf kitapla kurulmuştur. Büyük Fatih yangınında (13 Mart 1334) cami külliyesinden tekke ve meşrutahanenin yanmasına rağmen kütüphane ve değerli yazma kitaplar kurtulmuş, 1924 yılından önce Millet Kütüphanesine, 1958 yılında ise Süleymaniye Kütüphanesine devredilmiştir⁵⁸.

⁵⁶ Hadika I, 81-82.

⁵⁷ Öz, T. (1962). İstanbul Camileri, Ankara, I, 70.

⁵⁸ Çokdaş R., Özgen, A. (1991), *Fatih Camileri*, TDV yayınevi.

Cami ve kütüphanenin 1151’de (1738) düzenlenen vakfiyesinden oldukça geniş bir personel kadrosu bulunduğu anlaşılmaktadır.⁵⁹

Kütüphane, bir bodrum kat ve asıl fonksiyonu tamamlayan ünite olan ana kattan oluşmaktadır (Resim: 5.46). Alt kat dikdörtgen planlı iken esas kütüphane katı kare planlı olarak tasarlanmıştır (Çizim:5.8). Kütüphanenin alt katı aynı zamanda beşik tonozların üzerine yükseltilerek, cami avlusuna kuzey yönden girişi sağlayan bir geçit oluşturmaktadır (Resim: 5.47). Bodrum katının yan tarafından bir merdiven ile üst kata ulaşılmaktadır (Resim: 5.48). Alt kat, hava akımına açık bırakılarak ana katında bulunan kitaplar nemden korunmuştur.

Yapının taş konsollar ile caddeye doğru çıkıntı yapan ön cephesi kesme küfeki taş örgülü iken yan cepheler dönüşümlü taş ve tuğla dizilerinden oluşan almaşık örgüye sahiptir (Resim:5.49). Avlu cephesinden merdivenle çıkılan yapının önünde üzeri aynalı tonoz örtülü dikdörtgen planlı bir balkon yer almaktadır. Yapı ilk inşa edildiğinde bu bölüm üç taraftan açık şekilde tasarlanmıştır (Çizim: 5.9; Resim: 5.50). Balkon kısmı bugün herhangi bir açıklık bırakılmadan tamamen camekan ile kapatılmıştır (Resim: 5.51).

Yapı doğu cephede hazireye bitişiktir ve kesme küfeki taşından yapılmıştır. Cephenin bodrum katında iki adet pencere boşluğu yer almaktadır. Üst katta birbirine yarım daire kemerlerle bağlanmış iki adet baklava başlıklı sütun görülmektedir.

Yukarı çıkmak için merdivenin yer aldığı batı cephenin alt kat bölümünde bir pencere bulunmaktadır. Binadan ayrı olarak tasarlanan merdiven, yapının kat silmesine kadar olan tüm duvarları gibi kesme küfeki taşından yapılmıştır.

Kuzey cephede aynı zamanda cami avlusuna girişi de sağlayan çift kanatlı, yarım daire kemerli bir kapı bulunmaktadır. Kapının iki yanında sivri kemerli, gövdesi dilimli birer niş yer almaktadır. Cephe kesme küfeki taşından yapılmıştır. Giriş kapısı üzerinde kitabe bulunmaktadır. Cephede üç adet pencere ve kuş evi olarak tasarlanmış üçer delik yer almaktadır.

⁵⁹Vakfiyede üç hâfız-ı kütübün günde 10, mücellidin 3, bevvâbın ise 4 akçe ücret alacakları belirtilmiştir. Kadroya dahil edilen dersiâm kütüphanenin işleyişini kontrol ederek nâzirlik işini de yapmakta, günlük 30 akçe olan dersiâm ücretine ilâve olarak 20 akçe de nâzirlik ücreti almaktaydı, VGMA, nr. 736, s. 67-76 nr. 629, s. 37-41.

Kesme küfeki taşından örülmüş olan güney cephede, birbirine yarım daire kemerlerle bağlanmış baklava başlıklı sütunlar yer almaktadır.

Kütüphane giriş katının ortasında mermer bir havuz yer almaktadır (Resim: 5.52).

Okuma terasının üzeri aynalı tonoz ile kapatılmıştır. Terastan okuma salonuna tek kanatlı bir kapı ile geçilmektedir (Resim: 5.53). Okuma salonunun doğu ve güneybatı duvarlarında gömme dolap yer almaktadır. Batı tarafta bulunan dolap içerisinde ocak yer almaktadır. Salonun ortasında tavana asılı olarak tasarlanan kitaplık dikkat çeker (Resim: 5.54). Okuma salonunu dolapların üst hizasından itibaren kitap rafı dolaşmaktadır.

Okuma salonuna açılan kapı kemeri üzerinde doğu ve batı yönünde birer lale motifi ile biten üçgenler ve bu üçgenlerde de rumi motifleri bulunur. Üçgen etrafında dolaşan silme alt kısımda palmet motifi oluşturmaktadır.

Okuma salonunda üst kısmı dolaşan kitap rafının üzerinde kalem işleri mevcuttur. Burada hatai motifleri, çiçek ve palmet desenleri görülmektedir. Kütüphane içindeki süslemeye genel olarak lale, rumi ve palmet motifleri hakimdir.

5.3. Türbe

Çizim no: 5.10-11

Resim no: 5. 56-57

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 / 15.11.2022

Eser, külliye yerleşiminin kuzeyinde, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinde bulunmaktadır (Harita: 5.1). 1734-1735 yıllarında Hekimoğlu Ali Paşa tarafından inşa ettirilmiştir.

Kapısı üzerindeki kitabe:

Türbe-i Gâzi Ali Paşa 'ya Eyle yâdigâr

Rûh-ı pâkin şâd edüp küşâd el-fâtîha

Türbe-i Abdal Yakub ile Şeyh İbrahim 'e

Gel rızâ ile duâ eyle oku bir fâtîha.

Günümüz Türkçesi ile okunuşu:

Gazi Ali Paşa Türbesini hatıra eyle

Temiz ruhunu memnun edip, el fatiha ile aç

Abdal Yakup Türbesi ile Şeyh İbrahim'e

Gel, memnun ederek dua eyle oku bir fatiha

Hekimoğlu Ali Paşa'nın kabrinin bulunduğu doğudaki kubbeli birimin caddeye bakan cephesinde iki pencere arasında üstte, 1171 (1758) tarihli, şair Hıfzî'ye ait ta'lik hatla yazılmış bir kitâbe yer almaktadır:

Haydar-ı rezm-i gâza, hâtem-i bezm-i vüzerâ

Şemse-i devlet-i garrâ, bu ali-şî-i benâm

Göçtü divân-ı fenadan nice fermân-fermâ

Varmı böyle anılır hayr ile tâ rûz-ı kıyâm

Hıfzıyâ bir bulunur böyle güzîde târîh

Sadr- âli Ali Paşa'ya cinân oldu mekân.

Günümüz Türkçesi ile okunuşu:

Yiğitlerin gaza savaşı, vezirler meclisinin mührü

Devletin şaşalı parlak güneşi, bu Ali unvanlı

Göçtü dünyadan nice emir buyuran

Var mı böyle anılır hayır ile ta kıyamet günü

Hafızada bulunur böyle seçkin tarih

Sadrazam Ali Paşa'ya cennetler oldu mekân.

1782 yılında çıkan büyük yangında yapının saçakları da yanarak zarar görmüştür. 1918 yangınında ortadan kalkan avlu cephesindeki ahşap sundurma son yıllarda, dört ahşap sütuna oturan açıklığı yarım daire kemerli ve üzeri kiremit örtülü olarak yeniden yapılmıştır (Resim: 5.55). İç mekândaki kalem işleri 1986 yılı restorasyonda yenilenmiştir.

Giriş kapısı yapının güney cephesinde cami avlusundandır. Batısında hazire, kuzey cephesinde ise hazire duvarına bitişik bir çeşme bulunmaktadır. Çeşme Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinde kalır (Çizim: 5.10).

Türbe, tuğla ve kesme taş kullanılarak almasıık duvar tekniğı ile yapılmıştır.

Eser, esas itibariyle doğu batı yönünde dikdörtgen bir kütle halinde uzanmaktadır (Çizim:5.11). Kuzey cephesinde dört adet pencere bulunmaktadır. Girişi güneyden sağlanmıştır ve ahşap bir kapısı mevcuttur (Resim: 5.56). Cephede iki adet pencere görülür. Güney cephe tamamen almasıık duvar tekniğı ile örülmüştür. Bu cepheden şadırvana uzanan ahşap saçaklı bir sundurma yer alır. Kesme küfeki taşından yapılan doğu cephesi sebilin su haznesine bitişiktir. Batı cephede ise bir adet pencere mevcuttur.

Güney cephede bahçedeki şadırvanı da altına alan ahşap direkli bir saçağın oluşturduğu giriş bölümü bulunmaktadır. Giriş kapısının her iki yanında sekiler yer almaktadır. Cephe tamamen almasıık teknik ile yapılmıştır. Bu sekilerde Hekimoğlu Ali Paşa'nın damadı ve oğlunun mezarları mevcuttur. Damat Abdullah Paşa'nın mermerden yapılmış olan mezarının başucu taşında kavuk bulunur, sülüs yazı ile yazılmış bir kitabesi vardır. Mezar taşında gül ve lale motifleri görülmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa'nın oğlu İsmail Ziya Efendi'nin mezarında daire kesitli baş ve ayak ucu mermerleri bulunmaktadır. S ve lale motifleri ile akant yapraklarıyla süslenmiştir. Ayak ucu tarafından zincir içerisinde asılı kandil motifi görülmektedir.

İç mekân doğu-batı yönünde dikdörtgen planla uzanmaktadır. Kuzey ve güney duvarlarının eksenine yerleştirilmiş duvara bitişik birer ayak ile kare planlı iki eş bölüme ayrılmıştır. Her iki bölüm bu ayaklara oturan basık bir sivri kemer ile birbirlerine bağlanmıştır (Resim: 5.57). Örtü sistemleri dilimli tromplara oturan birer kubbe ile sağlanmıştır.

Sandukalar orijinal olmamakla birlikte bugün 14 adet sanduka mevcuttur. İki mekânlı yapının kubbelerinden birinin altında Hekimoğlu Ali Paşa ve ailesinin, diğer mekâna ise tekke ile bağlantılı olan şeyhlerin sandukaları bulunmaktadır.

Türbe içinde yatanlar⁶⁰; Hekimoğlu Ali Paşa, Paşa'nın eşi Muhsine Hanım, Abdal Yakup, Abdal Yakup Halifesi, Şeyh Hasan, Aşki Dede, Şeyh Ali Kadiri, Şeyh Rıza.

5.4. Tekke

Çizim no: 5.12

Resim no: 5.58-59

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 /15.11.2022

Tekke, külliye yerleşiminin doğusunda kalan Ese Kapısı Sokağı'nın karşısında yer almaktadır. Külliye inşaatından önce bugünkü şadırvanın olduğu yerde bulunan bu tekke, Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yıktırılarak 1748 yılında külliyenin bir parçası olarak tekrar inşa ettirilmiştir⁶¹

Yapı, derviş hücreleri, harem, selamlık, mutfak, hamam ve su deposu bölümlerinden meydana gelmektedir (Çizim: 5.12). Tekkeye ait ayrı bir tevhidhane bulunmamaktadır.

Tekkenin ilk yapıldığında bağlı olduğu tarikat bilinmemekle birlikte, 1710 yılından itibaren Kadirilik tarikatına bağlı olarak işlevini sürdürdüğü bilinmektedir. 1925 yılında tekkeler kapatılınca kadar kullanılmıştır.

Tekkeye ait yapı birimlerinde bugün korunabilecek orijinal hiçbir unsur kalmamıştır (Resim: 5.58,59).

⁶⁰ Süheyl Ünver'in külliye ile ilgili bizzat kendi tuttuğu notlarından türbeden yatan isimleri öğrenebilmekteyiz.

⁶¹ Koçu, R.E., (1958), "Abdal yakub Tekkesi", İstanbul Ansiklopedisi, 16.

5.5. Sebil

Çizim no: 5.13

Resim no: 5.60-63

Arşiv Belgesi no: 5.6

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 / 15.11.2022

Sebil, Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi ile Ese Kapısı Sokağının kesiştiği köşede, külliye girişinin hemen yanında yer almaktadır (Resim: 5.60,61; Arşiv Belgesi: 5.6).

1733 yılında Mimar Baş Kayserili Mehmet Ağa zamanında yaptırılmıştır. Sebil camiden bir yıl önce tamamlanmıştır.

Sebilin kitabesinde Şair Vehbi tarafından yazılmış on mısralık bir şiir bulunmaktadır:

Hazret-i Sultân Mahmûdun vekîl-i mutlakı

Nam-dâş-ı fâtih-i Hayber vezîr-i bî-adîl

Eyledi bu Kâ'betü'l-uşşâkı bünyâd yapıdı hem

Câh-ı Zemzem gibi bir "Aynan tûsemmâ Selsebîl"

Geldi sadra çok semiyî-i sâkî-i Kevser velî

Etmedi böyle birinin bezmi ırvâ-yı halîl

Lûleden su gibi hâmemden teraşşûh eyledi

Vasfın işrâb için ey Vehbî dü târîh-i celîl

Bu Alî Paşa sebîlinden gel iç mâ'ü's-şifâ

Âb-ı pâk-i Kevser oldu vakf-ı ebnâ-yı sebîl

Günümüz Türkçesi ile okunuşu:

Hazret-i Sultan Mahmut'un daimî vekili

Hayber fatihinin adaşı, eşsiz vezir

Bu Uşşakî Kabesinin hem temelini attı hem yaptı

Zemzem makamında gibi bir “aynen içimi çok hoş ve hafif su”

Geldi sineye çok, Kevser sakisinin adaşı veli

Böyle birinin meclisi, suya kandırmadı sadık dostunu

Kıvrımdan su gibi hamamdan sızıp geldi

Niteliğini anlatmak için ey Vehbi, iki yüce ve ulu tarihi

Bu Ali Paşa sebilinden gel iç şifa suyunu

Kevser'in saf suyu oldu, vakıf binasının sebili

Sebil, 1934 yılında İstanbul Müzeleri Umum Müdürlüğü tarafından onarım geçirmiştir. Günümüzde kullanılmamaktadır.

Eser, esasen sekizgen planlı olmakla birlikte arka tarafı külliye'nin duvarına yaslanmaktadır. (Çizim: 5.13) Caddeye yönelen bölümü ise dış bükey bombeli olarak altı sütuna oturan, beş bölümlü açıklık şeklinde düzenlenmiştir. Bu sütunlar birbirine basık görünümlü fistolu kemerlerle bağlanarak, her bir açıklığa madeni şebekeler yerleştirilmiştir. Bu açıklıkların yukarısındaki cephe yüzeylerinin her bir bölümü yine sütuncelerle sınırlandırılmıştır. Bütün yüzeyler hiç boşluk bırakılmamacasına bitkisel süslemelerle hareketlendirilmiştir. Süslemelerin ortasına altı üstü ikişer pano halinde yazı levhaları yerleştirilmiştir. Bu levhalarda “*Vesekahum*” ve “*Aynen Teşrebü*” ayetleri tekrar tekrar yazılmıştır⁶². Ayrıca şebekelerin üzerinde bronz çerçevelerde Vehbi'nin şiirleri yazılıdır. Levhalarının iki kısa kenarları da dekoratif kemerlerle biçimlendirilmiştir. Ayrıca süsleme kuşakları alt ve üst kenarlar boyunca uzanan bir

⁶² Barışta, Ö. (1993). *İstanbul Çeşmeleri*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 13.

sıra halindeki mukarnaslı frizle sınırlandırılmıştır. Sebilin kaide niteliğindeki alt kütlesi süslemesiz, sade yüzeyler halindedir. Sebilin sonradan yapılan örtü sistemi kurşun kaplamalı bir kubbe şeklindedir. Sebilde Türk Rokokosu üslubu görülmektedir (Resim: 5.62,63).

Orijinal kubbenin ahşaptan sivri bir kubbe olduğunu arşiv belgelerinden görmekteyiz. 1986 yılındaki restorasyon çalışmasında çatı örtüsü mermer sütunlar arasına gizlenen sütunlara oturtularak yenilenmiştir.

Şebekelerin üzerindeki bronz çerçevelerde ise Vehbi'nin şiirleri yazılıdır⁶³.

5.6. Çeşmeler

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 / 15.11.2022

5.6.1. Sebilin Yanındaki Türbe Duvarına Bitişik Çeşme

Resim no : 5.64

İnşa Tarihi: H.1146 / M.1733-1734

Sebilin giriş kapısının yanında bulunan çeşme, türbe duvarına bitişik durumdadır (Resim: 5.64).

Çeşmenin sülüs ve talik yazı ile yazılmış bir kitabesi bulunur:

Ve mine'l-mai külle şey'in hayy

Sû-be-s'u etdi Ali Paşa bînâ

Fî-sebîlillâh uyûn-ı cârîye

Bu musaffâ çeşme târihin

Münîf Dediler aynü'l-hayât-ı sâniye

⁶³ Egemen, A. (1993). *İstanbul'un Çeşme ve Sebilleri; Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil*, İstanbul 377.

Günümüz Türkçesi ile okunuşu:

Hayatı olan her şeyi sudan yarattık

Her tarafı Ali Paşa bina etti

Allah'ın rızasını elde etmek için akan gözler

Bu arıtılmış çeşme tarihini

Yüce ve ulu, ikinci hayatın gözüdür dediler

Çeşme kütlesi, duvar yüzeyine gömülerek sabitlenmiş, tamamen beyaz mermer malzemeli boyuna dikdörtgen bir levhadan ibarettir. Çeşmenin cephesini oluşturan bu mermer blok esas itibariyle iki panolu bir görünüşe sahiptir. Üstteki pano kare şeklindedir ve ortası tam bir palmet, iki kenarı ise yarım birer palmetle sonuçlandırılmış fistolu dekoratif bir kemer şeklinde düzenlenmiştir. Bu kemerli yüzeyde yaprak, kıvrım dal, rumi, palmet ve lotus motifleri, köşeliklerde ise simetrik birer rozet kabartması yer almaktadır. Bu panonun alt kenarı bir sıra mukarnas ile sınırlandırılmıştır. Alttaki pano boyuna dikdörtgen şeklindedir ve yüzeyi üç dilimli dekoratif kemerli yüzeysel bir niş ile hareketlendirilmiştir. Niş üç yandan kıvrım dal ve yapraklardan oluşan bitkisel süslemeli bir bordürle kuşatılmıştır. Kemer köşeliklerine çiçek tasvirleri işlenmiştir. Nişin yüzeyi tamamen kitabe levhası olarak değerlendirilmiştir. Alt kenarına yine beyaz mermerden oyularak yapılmış yarım küre şeklinde bir kurna yerleştirilmiştir. İlhan Hattatoğlu 1967 tarihli çalışmasında çeşmenin orijinal kurna taşının iki kademeli olduğunu ve yapılan tamiratta orijinalinin yerine yarısı kadar olan bu mermer taşın konulduğunu söylemektedir. Çeşmenin hemen yanında zincirle bağlı madeni bir tas varlığını halen korumakta ve suyu akan çeşme halkın hizmetine devam etmektedir.

5.6.2.Türbenin Kuzey Cephesine Bitişik Çeşme

Resim no : 5.65-67

Çeşme, türbe duvarı ile hazire duvarına bitişik olarak yer almaktadır (Resim: 5.65).

Eser boyuna dikdörtgen bir kütleyle sahiptir. Tamamen mermer malzemeden inşa edilmiştir.

Cephesi kuzeye yönelmektedir ve sivri kemerli bir nişle hareketlendirilmiştir. Kemer yanlarda dikdörtgen kesitli birer ayağa oturmaktadır. Kemerin yukarısına enine dikdörtgen pano halinde kitabe levhası yerleştirilmiştir.

Şair Refi Mehmet Efendi tarafından yazılan üç beyitlik kitabe şu şekildedir;

*Sîr-âb-ı mağfiret etsin Ali Paşa'yı Hak
Kim binâ etmişdi bu çeşme-i dil-cû teri
Muhterik olmuş iken ihrâkda tecdîd edip
Lutf-ı sultân-ı cihân Abdülhamîd verdi ferî
Düşdü câyinde Refî'â mısra '-ı târîh ona
Gel elinden iç Ali'nin âb-ı nâb-ı Kevseri*

Günümüz Türkçesi ile okunuşu:

Hak, Ali Paşa'yı bağışlanma suyu ile doyursun
Kim inşa etmişti, bu gönül çeşmesini
Yanmış iken, yakmada yenilenip
Lütuflu dünya sultanı Abdülhamid'in aydınlığı
Düştü makamında, yüce tarihin mısrası ona
Gel elinden iç, Ali'nin saf Kevser suyunu

Kitabeden çeşmenin yangından sonra I. Abdülhamit tarafından 1782 yılında onarıldığını öğrenmekteyiz.

Nişin gövdesi iki bölüme ayrılmıştır. Kemer açıklığı arasında kalan üst bölüm C ve S kıvrımlarından oluşan bitkisel bezemeye dolgulanmıştır. Ayna taşını teşkil eden alt bölüm ise boyuna dikdörtgen altı üstlü üçer panoya ayrılmıştır. Yan panolardan alttakiler sade birer yüzey halindedir, üsttekilere ise vazodan çıkan çiçekler kabartılmıştır. Ortadaki panolardan alt kısım da yine sade bir yüzeye sahip olmakla birlikte üst pano bitkisel süslemeler ve dekoratif kemerin köşelikleri çiçeklerle dolgulanmıştır. Niş yüzeyindeki üst ve alt bölüm bir mukarnas dizisi ile birbirinden

ayrılmıştır. Ayna taşının alt seviyesindeki orijinal musluğu yerinde değildir. Çeşme kütesinin üstü iri mukarnaslardan ibaret bir saçakla sınırlandırılmıştır.

Nişin hemen önünde ayaklar arasında yerleştirilmiş dikdörtgen şeklinde bir yalak ile bunun iki yanında birer dinlenme taşı bulunmaktadır. Bu yalak ve dinlenme taşları da sonraki dönemlerde onarım geçirmiştir.

Çeşme kütesinin iki yanına simetrik konumlu birer suluk yerleştirilmiştir. Bu suluklar istiridye kavsaralara sahip boyuna dikdörtgen birer niş ile bunun önündeki üç dilimli küçük teknelerden ibarettir (Resim: 5.66, 67). Sulukların Şair Refi Mehmet Efendi'ye ait üç beyitlik kitabeleri mevcuttur.

Çeşme ve suluklar günümüzde kullanılmamaktadır.

5.6.3.Esekapısı Sokağında Bulunan Çeşme

Resim no :68

Tekkenin karşısında, cami avlu duvarına bitişik konumla yer almaktadır (Resim: 5.68). Kitabesi bulunmamaktadır.

Tamamen kesme küfeki taşından inşa edilmiştir.

Boyuna dikdörtgen bir kütleyle sahip olan eserin güney yönüne bakan cephesi sivri kemerli büyük bir niş ile biçimlendirilmiştir. Cephenin üst kenarı düz yüzeyli bir saçakla sınırlandırılmıştır. Ayna taşının alt yanında tek parça mermer levhadan ibaret enine dikdörtgen bir musluk tablası mevcuttur. Üç adet musluk deliği bulunmaktadır. Cephenin önünde, kemer açıklığı boyunca uzanan dikdörtgen prizması şeklinde bir yalak vardır. Bu çeşmenin tekke karşısındaki konumu, hayvanlar için yapılmış olabileceğini düşündürmektedir. Genel olarak tekke yapılarının bahçelerinde hayvanlar için çeşitli mekânlar yer aldığı bilinmektedir. Eser herhangi bir süsleme unsuruna sahip değildir. Günümüzde suyu akmamaktadır.

5.7. Şadırvan

Resim no: 5.69

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 /15.11.2022

Külliye içerisinde türbenin güney batısında yer alan şadırvan, cami, hazire ve türbenin merkezinde, türbe giriş kapısı revağının altında bulunmaktadır (Resim:5.69)

Orijinal yapı 1734-1735 yıllarında eskiden Abdal Yakup Dede Tekkesinin bulunduğu konuma cami ile yaptırılmıştır.

Eser 1718’de yangında zarar görmüştür. Daha sonra 1918’deki ikinci yangında tamamen yanmıştır. 1977 onarımında şadırvanın kendisi de sökülmüş, alt bölümü yeniden yapılmıştır.

Orijinalde tel örgülü bir külahı bulunan klasik üslupta çokgen biçiminde yapılmıştır. Bugün ahşap kolonların taşıdığı tekke giriş revağı altında yer almaktadır (Resim: 5.40). Çokgen planlı bir yapıdır. Havuz mermerden olup ortada bir fıskiye bulunmaktadır. Şadırvanın su haznesini oluşturan bölüm konikleşerek biter. Şadırvanın ayna bölümlerine birer musluk yerleştirilmiştir. Her musluk önünde, biraz geriden olacak şekilde abdest almak için oturulacak peykeler yer almaktadır.

5.8. Su Terazisi

Resim no: 5.70-71

İnceleme tarihi: 22.08.2021 / 10.05.2022 / 01.09.2022 / 15.11.2022

Su terazisi, külliye Esekapısı Sokağı’ndan girişi sağlayan kapıya güneyden bitişik şekilde yapılmıştır (Resim: 5.70, 71).

Bu terazide su haznesine giden suların miktarı ayarlanmaktadır.

Yapı, taş ve tuğla malzemeden almaşık duvar tekniği ile örülmüştür. Bir sıra kesme taş iki sıra tuğla kullanılmıştır.

Eser kare planlıdır ve yaklaşık beş metre yüksekliğindeki gövdesi prizmal bir kütle şeklinde yukarı doğru gittikçe daralmaktadır. Bu haliyle külliye kapısından daha yüksek bir görünüş sergilemektedir (Resim: 5.71). Günümüzde taş ve tuğla örgülerinin önemli bir kısmının tahribata uğradığı görülmektedir.

5.8. Hazire

Resim no :5.72

Hazire külliye avlusunun kuzey batısında, kütüphane yapısının doğu ve batı duvarları önünde zaman içinde oluşmuştur. Hazire iki bölümlüdür, bir bölüm kütüphane ile türbe arasında, diğer bölüm ise kütüphane ile batı avlu duvarı arasında kalır. Hekimoğlu Ali Paşa'nın akrabaları, Abdal Yakup Tekkesi'nde ibadet edenler ve çalışanlar, cami görevlileri, bölgede yaşayan halktan önde gelen kişiler defnedilmiştir. Hazirede toplam 247 adet mezar taşı dikili durumdadır.

Hazirede 1657 ile 1917 yılları arasında defin yapılmıştır. Külliye inşaatından önceki yıllarda başlayan definleri daha önce burada Abdal Yakup Tekkesi bulunması ile açıklayabiliriz.

Hazire alanındaki mezar taşları geçen yıllar içinde kırılarak toprağa gömülmüştür. Birçok parça toprak altında kalmış, mezarların yönleri bozulmuş, parçalar bahçede farklı alanlara dağılmıştır. 1976 yılında Hattat Hüseyin Kutlu'nun girişimleri ile hazire alanında düzenleme çalışmaları başlatılmıştır. Yıkık dökük halde bahçeye dağılmış halde bulunan mezar taşları bir araya getirilmiş, kırılıp birbirinden ayrılan parçalar yeniden birleştirilmiş, mezarlar dikili hale getirilerek yeniden düzenlemeleri yapılmış, etrafları temizlenmiştir.

Zaman içerisinde kırılarak toprağa gömülmüş mezar taşı parçaları yeniden dikilirken, yönü bozulmuş şahideler ve sandukalar aynı bilimsel ve sanat mantığı ile ele alınmıştır. Toprak altındaki parçalar, yapılan küçük kazılarla çıkarılmış, kırık parçalar tamamlanmış, kararmış, yosun tutmuş taşlar temizlenmiş, sanduka ve şahideler ise yeniden doğru yönde düzenlenmiştir. Daha sonra envanter çalışmaları da yapılarak bu restorasyon tamamlanmıştır⁶⁴ (Resim: 5.72).

⁶⁴ Kutlu, H. (2005). Kaybolan Medeniyetimiz, *Hekimoğlu Ali Paşa Cami Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları*, 10.

6. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Tarihi Yarımada bölgesi bugünkü İstanbul'un temellerinin atıldığı ve geliştiği bölgedir. Yüzyıllarca birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış olan bu bölge, farklı kültürlerin sentezi ile şekillenmiştir. Günümüzde bu kültürlerin izlerini en yoğun taşıyan bölge suriçi olarak da tanımlanan Tarihi Yarımada bölgesidir. Çalışma konumuz olan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi de 18. Yüzyıl'da bu bölgede inşa edilmiş bir yapı kompleksidir.

Külliye, erken İslam toplumunda caminin gördüğü işleri gören, daha gelişmiş bir sosyal merkezdir. İlk İslam camisi sadece namaz kılma yeri değil, toplum için önemli kararlar alınan, mahkeme görevi gören, öğretim yapılan, belki ziyaretçileri barındıran çok fonksiyonlu bir yapıdır. Halkı günde beş defa bir araya getiren namaz, toplum hayatının başlıca eylemlerini de cami etrafına çekiyordu. Zamanla toplum örgütlenmesi daha da geliştiğinden değişik fonksiyonları barındırmak için, farklı yapılar yapılmış, fakat bunların birbiriyle olan yakın ilişkileri, İslam toplumunun dini strüktürüne bağlı olarak değişmemiştir⁶⁵.

Öncülerini Anadolu Türk Mimarisinde, Artuklular, Mengücekliler ve Anadolu Selçuklularında gördüğümüz, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezi teşkilatının olgunlaştırdığı ve imparatorluğun zengin gelirleri ile işleyen külliyeler, en geniş anlamda, cami, medrese, türbe, hamam, darüşşifa, kervansaray, han, çarşı, tabhane, imarethane, kütüphane, mektep gibi dini, sosyal ve kültürel kuruluşlar ile hizmetlilerin durdukları yapıların bir çevre duvarı içine veya arazinin durumuna göre, birbirine yakın mesafelerde yerleştirilmelerinden meydana gelen ve vakıfların gelirleri ile işleyen yapı topluluklarıdır⁶⁶.

Camiler, kültürel ve sosyal yaşamın bir parçası olarak görülerek, zamanla bu ibadet yapılarının etrafında çeşitli amaçlara hizmet eden yapı birimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yapı toplulukları etrafında yerleşimler artarak, şehir merkezlerinin temelini oluşturmuşlardı. Erken dönemlerde yeni fethedilen şehirlerin merkezlerine Türk-İslam kültürünü yansıtmak amacıyla yapılan külliyeler, aynı zamanda da bu

⁶⁵ Doğan, K. (1981). 100 Soruda Türkiye Sanat Tarihi, İstanbul, 181-182

⁶⁶ Genceci, T., (1974), *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi (yayımlanmamış), İstanbul.

şehirlerin ticaret merkezlerini oluşturmuşlardır. Osmanlı külliyesi, kentlerin en çok kullanılan kamusal alanlarını oluşturmuşlardır. İnsanlar gerek ibadet gerekse eğitim gibi birçok farklı amaçlar için külliye yapılarında bulunmuşlardır. Bu durum külliyesi o kentin dokusunu belirleyen en önemli unsur haline getirmiştir.

Külliyenin geliri genellikle külliye yapıları çevresine inşa edilen hanlar, çarşılar, fırın, değirmen, mum imalathanesi, boyahane, salhane, başhane, bayram ve pazar yerlerinden ve devlete ait topraklardan alınan vergilerin buraya tahsisi ile temin edilmektedir. Buna rağmen külliyeler, devlete bağlı fakat kendilerine göre bir statüye tabi idiler⁶⁷.

Çalışma konumuz olan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nin üç giriş kapısı bulunmaktadır. Bu giriş kapılarından yerleşimin güneyinde, Cerrahpaşa Caddesi'nde tek başına kalmış olan ana giriş kapısının günümüzdeki durumu oldukça üzücüdür. Eser külliye avlusuna güneyden girişi sağlayan kapıya uzanan ince dar bir yolun başında bulunmaktadır. Kontrolsüz yapılaşma, tarihi dar yolun yapısını bozmakla birlikte, ana giriş kapısı olarak inşa edilen kapıyı külliye yerleşiminden koparmıştır. 2021 yılının ağustos ayında yapılan arazi incelemelerimizde bu tarihi kapının hiçbir koruma önlemi alınmamakla birlikte, güney cephesine yerleştirilmiş çöp konteynerları ile terk edilmiş görüntüsü bizi oldukça üzmüştür. Yapının çok uzun yıllardır bu vaziyette olduğu belli olmakla birlikte, çevre halkı da bu durumu doğrulamaktadır. 2022 yılı itibariyle eser için koruma önlemleri alınmış, etrafındaki konteynerlar kaldırılmıştır. Yine bu yıl içerisinde külliye de başlatılan restorasyon çalışmasına dahil edilmiştir, çalışmalar hâlen devam etmektedir.

Araştırmamız Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ni oluşturan yapı birimlerinin genel özelliklerini, külliye'nin inşa edildiği dönem içerisindeki yerini, günümüze kadar geçirdiği onarımları ve günümüzdeki durumunu kapsamaktadır. Külliye; cami, kütüphane, sebil, türbe, tekke, su terazisi ve günümüze ulaşabilen üç çeşmeden oluşmaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, gerek klasik Osmanlı mimarisinin son temsilcisi olması özelliğiyle gerekse kendisinden sonraki dönemlerde görülecek olan barok

⁶⁷ Barkan,Ö.L., (1962), İmarat Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 240-241.

etkilerin ilk izlerini taşımasıyla Osmanlı mimarisi içinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

18. yüzyılda Osmanlı toplumunda yaşanan değişimler dönem mimarisine de yansımıştır. Bu dönemde toplum dış dünyaya kendini açarak yenilikleri benimsemiş ve uygulamıştır. Dönemde farklı olan unsurlar dikkat çekmiş ve popüler olmuştur. Toplum, yeni olandan beslenmiş ve bu yeniliklerle Osmanlı Mimarisi içerisinde kendine özgü bir dönem yaratmıştır.

Cami

İncelediğimiz külliye'nin ana yapısı olan cami, kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir. Yapı altıgen şemalı baldaken strüktür sisteminde yapılmıştır. Ana kubbe duvarlardan bağımsız altı ayak üzerine oturmaktadır. Ayaklar sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Ana kubbeyi altı yarım kubbe çevrelemektedir. Doğu ve batı yönlerinde ikişer, kuzey ve güney yönlerinde ise birer yarım kubbe bulunmaktadır. Harimin üç kenarı boyunca uzanan galeri kadınlar mahfilini oluşturmaktadır. Mihrap bölümü ana mekândan dışa çıkıntılı olarak yapılmıştır ve mihrabın iki yanında çilehane hücreleri yer almaktadır. Harim ana kapısı tarafındaki ayaklarda iki adet çeşme bulunmaktadır. Dört kubbe ve ortada çapraz tonoz ile örtülü olan son cemaat yeri, altı sütun ve bu sütunları birbirine bağlayan kemerlerden meydana gelmektedir. Kesme küfeki taşından inşa edilen cami, bir su basmanı üzerinde yükselmektedir ve merdivenle çıkılmaktadır.

Klasik Türk Mimarisi özelliklerini izleyebildiğimiz yapı, aynı zamanda Lale Devri etkileri ve batı etkisiyle Osmanlı kültürüne giren barok unsurlar da taşıması bakımından Osmanlı Mimarisinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

18. yüzyıl itibariyle cami inşalarının azalmaya başladığı gözlemlenir. Osmanlı ekonomisinin giderek kötüleşmeye başlaması bu durumda ana etkenlerden biri olmuştur. Bunun yanı sıra daha önceki yüzyıllarda yapılan yoğun cami inşalarının ihtiyacı karşılaması ve artık yeni yapılar için arazi sıkıntısı oluşmaya başlaması da bu durumu desteklemiştir.

Dönem içerisinde İstanbul'da inşa edilen camilerin çoğu, camiye ek olarak farklı işlevli bir yapı ya yapılar topluluğu ile görülmektedir. Bu yapılar daha çok küçük ölçekli yapı toplulukları oluşturmuşlardır. Camilerle birlikte inşa edilen ek yapılara

baktığımızda medrese, kütüphane ve sebil yapıları ön plana çıkmaktadır. Araştırma konumuz olan Hekimoğlu Ali Paşa Camisi kapsamlı bir külliye parçası olmakla birlikte kütüphane, türbe, tekke ve sebil yapıları ile inşa edilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi kareye yakın dikdörtgen bir plana sahiptir. Bu plan şeması erken dönemlerden itibaren karşımıza çıkan en yaygın plan tipidir. Kare bir plan ve kubbe ile örtülü orta mekân şeması zaman içerisinde geliştirilerek farklı şemalar yaratılmıştır. Türk mimarlığında kubbe strüktüründe çoklu taşıyıcı sistem denemeleri Orta Asya'ya uzanmaktadır.

İslâm ülkeleri mimarisi, Orta Asya mezar yapılarının tek cidarlı tromplu kubbelerinden, Hint camilerinin revak açıklıkları üzerinde uzanan küçük kubbeli sıralarına ya da sadece mihrap önünü zenginleştiren ve 13. ve 14. yüzyıl camilerinde yaygın olan kubbe kullanımına, Selçukluların, Moğolların ve Memlukların büyük çift cidarlı kubbelerine kadar strüktürü ve işlevsel kullanılışı farklı uygulamaları içermektedir⁶⁸.

Türklerin cami mimarisine getirdiği en büyük yenilik farklı kubbe denemeleri yapmalarıdır. Bu alandaki ilk denemeler ilk Müslüman Türk Devleti olan Karahanlılar'dan gelir. İlk Karahanlı camisi olan Hazar şehrindeki XI. yy. yapısı Degaron Camisi⁶⁹, kerpiç ve tuğla malzemenin bir arada kullanıldığı ilk Türk camisi olup kare planlı yapı erken İslam camilerinden farklı olarak merkezî plan şeması gösterir⁷⁰. Bu plan tipi dörtlü baldeken sistemin erken örneklerinden birini oluşturur.

Edirne Üç şerefeli cami⁷¹ bu noktada önemli bir örnek oluşturmaktadır. Üç şerefeli Cami'nin planı geleneksel İslam cami planının gelişerek, en sonunda tek kubbeli orta mekân geleneği ile birleşmesinin ifadesidir. Başka İslam ülkelerinde olmayan bu transformasyonun bütün aşamalarını Türkiye'de izleyebiliyoruz⁷². Goodwin'e göre bu cami, 15. Yüzyılda cami strüktürünün en önemli gelişmesidir⁷³.

⁶⁸ Kuban, D. (1988). “*Sinan'ın Dünya Mimarisindeki Yeri*”, Mimar Baş Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri, Editör: S. Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 586.

⁶⁹ Detaylı bilgi için bkz. Çeşmeli İ. (2003). “Orta Asya’da Bir Orta çağ yapısı Olan Diggârân Camisi”, 29-42.

⁷⁰ Altun, A. (1988). *Orta çağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 8.

⁷¹ Detaylı bilgi için bkz. Aslanapa, O., a.g.e., 2004,73-80.

⁷² Kuban, D., a.g.e., 2007, 143.

⁷³ Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*, London, 375-377.

Altıgen taşıyıcı sisteme sahip camilerin ilk örneklerinden biri olan 1437 tarihli Edirne Üç Şerefeli Cami’de gördüğümüz altıgen şemalı sistemi, 18. Yüzyıl içerisinde ilk kez Hekimoğlu Ali Paşa Camisi’nde görmekteyiz. Sivri kemerler ile birbirine bağlanmış altı ayak üzerine oturan ana kubbe şemasını Mimar Sinan 16. Yüzyıl’da geliştirerek uygulamıştır. Sinan camilerinde mekânın çekirdeğini kubbeli bir baldaken oluşturur. Bir strüktür sistemi olan baldaken alt yapı, mekânın üzerini örten kubbenin farklı sayıda taşıyıcıya (ayak, paye, sütun, köşe duvarı, duvar payesi) oturmasıyla oluşan mekân kurgusudur⁷⁴.

Sinan’ın altıgen taşıyıcı sistem ile yaptığı ilk cami 1555 tarihli Sinan Paşa Camisi’dir. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi gibi külliyein bir parçası olan cami, dikdörtgen planlıdır ve merkezi kubbesi altıgen şema üzerinde oturmaktadır. Sinan bu camide Edirne Üçşerefeli Cami’nin şemasını aynen kullanmıştır⁷⁵. Mimar Sinan bu yapıda Edirne Üçşerefeli Cami’yi çok iyi incelediğini göstermiştir⁷⁶. Boyutsal ve oransal açıdan Üçşerefeli’den daha küçük olan yapıda Sinan, taşıyıcı sistemin hacim içinde kalan öğelerini küçük boyutlara indirgemiş ve böylece klasik dönemin strüktürel deneyiminin getirdiği bir rasyonalizasyon içinde mekânı kurgulamıştır⁷⁷.

Bir kubbede altıgen sistemin seçimi estetik bir tercihtir. Altıgen, orta büyüklükteki yapıların örtülmesinde basit bir sistemdir. Daha az sayıda mesned, köşelerdeki tromplar için daha küçük ebatlar gerektirir. Bu sebeple geçiş elemanlarının önemi, taşıyıcılık bakımından daha az olur. Bu ölçüde bir kubbe için tromplar taşıyıcı önemlerini kaybederler, büyük ekseriyetle doğrudan duvara otururlar. Aynı zamanda dekoratif mukarnasların ebatları da azalır ve bunlar içerde daha dengeli bir geçiş bölgesi meydana getirirler⁷⁸.

Mimar Sinan’ın altıgen taşıyıcı sistemi uyguladığı bir diğer eser 1558 tarihli Kara Ahmet Paşa Camisi’dir⁷⁹. Kara Ahmet Paşa Camisi’nin karakteristik vasıfları, derinliğine karşı, net bir şekilde daha derin oluşu ile tek kubbeyi taşımak üzere

⁷⁴ Tuluk, Ö.İ. (2006). “Osmanlı Camilerinde Mekân Kurgusu Açısından Kare Tabanlı Baldaken Varyasyonları”, *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 21, Ankara, 2.

⁷⁵ Kuban, D., a.g.e., 1988,588.

⁷⁶ Goodwin, G. (1987). *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson, London, 244.

⁷⁷ Doğan, K. (1994). “Sinan Paşa Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, İstanbul, 3.

⁷⁸ Kuban, D. (1968). “An Ottoman Building Complex of the 16. Century: Sokollu Mosque and its Dependencies in İstanbul”, *Ars Orientalis*, Vol.7, Michigan, 30.

⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Aslanapa, O., a.g.e., 2004,251-253.

görmekli, antik kırmızı granitten sütunlara oturan altıgen bir sistemin varlığıdır⁸⁰. Enine dikdörtgen plandaki yapının 12 m. çapındaki yüksek kasnaklı kubbesi; ikisi mihrap duvarının birer yanında, ikisi girişin birer yanında, diğer ikisi ise ortada bağımsız duran mukarnas başlıklı, devşirme altı porfir sütunun oluşturduğu altıgen ayak sistemine oturur⁸¹. Sinan burada bir farklılık yaparak hem ayak yerine sütun kullanmış hem de altı taşıyıcının tümünü mekânın içinde serbest bırakmıştır. Giriş ve kible yönlerinde taşıyıcıları duvara gömmek yerine duvara yakın konumlandırmıştır. Orta mekânı örten altıgen baldaken sistemi oluşturan duvarlardan bağımsız sütunlar ise birbirine pencereci çeyrek kubbelerle (eksedra) bağlanmış böylece geniş ve ferah bir iç mekân elde edilmiştir. Kubbeli orta mekân mihrap yönü hariç diğer üç yönden, üst katı kadınlar mahfili olan, zeminleri yükseltilmiş, iki katlı yan mahfillerle (galeriler) çevrelenir. Sinan bu yan mahfilleri kubbeli merkezî altıgen çardağın dışında, doğu-batı yönlerinde duvardaki ayakları birbirine bağlayan alçak kemerli alanların arasına yerleştirmiştir. Alt katta ikişer sütunla desteklenen bu yan mekânların üzeri, kubbeden bağımsız olarak aynalı tonoz örtülüdür⁸².

Yine Sinan'ın 1560'lı yıllarda inşa edilen altıgen taşıyıcı şemanın görüldüğü Fındıklı Molla Çelebi Camisi⁸³ ve Babaeski Sadrazam Semiz Ali Paşa Camisi'nde⁸⁴, altıgen esaslı öncekilerden farklı olarak, ana kubbenin etrafında beş adet yarım kubbe vardır. İkişer adet tromp doğu ve batı istikametinde ana kubbeyi etekler, beşinci yarım kubbe ise, kible yönündeki çıkıntıyı örterek bu yönde mekânı genişletir⁸⁵. Bu iki camide diğer örneklerden farklı olarak ana kubbenin dört değil, mihrap çıkıntısını da örten beş yarım kubbe ile yapıldığını görmekteyiz. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde ise ana kubbe altı yarım kubbe ile desteklenir.

Babaeski Sadrazam Semiz Ali Paşa Camisi'nde, Sinan bu kez çift revaklı son cemaat yerli, revaksız avlulu, enlemesine harim programına sahip yapıda 14 m. çapındaki kubbenin oturduğu altıgen çardağın payandalarından mihrap ve giriş yönünde olanları

⁸⁰ Stierlin, H. (1985). Soliman et l'Architect Ottomane, Office Du Livre Fribourgs.164.

⁸¹ Günay, R. (2002). *Mimar Sinan*, İstanbul, 78.

⁸² Eraslan, A. (2018). "Mimar Sinan'ın Altıgen Baldeken Sistemli Camilerinde Taşıyıcı, Örtü ve Mekân İlişkisi", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*,13, c.5, 35.

⁸³ Detaylı bilgi için bkz. İyanlar, A. (2020). "Molla Çelebi Külliyesi", TDV İslam Ansiklopedisi, c.30, 243-45.

⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. Goodwin, G., a.g.e., 1971, 303-304.

⁸⁵ Kuran, A. (1986). *Mimar Sinan*, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 115.

duvar payandaları ile birleştirmiş, doğu-batı yönündeki ayakları ise yapının beden duvarlarına yakın tutularak duvara kemerle bağlamıştır⁸⁶.

Fındıklı Molla Çelebi Camisi'nde Sinan, altıgen baldakeni giriş yönünde serbest bıraktığı, diğer yönlerde ise duvara gömdüğü altı ayakla kurar. Giriş yönündeki ayaklar sekizgen kesitlidir. Duvara gömülü ayaklar ise doğu ve batı yönlerinde yarım sekizgendir. Tüm ayakları birbirine bu kez tromplarla bağlar⁸⁷.

1571 tarihli Sokullu Mehmet Paşa Camisi⁸⁸, altıgen taşıyıcı sisteme sahip önemli örneklerden biridir. Bu yapıda kubbe direkt olarak kible duvarına ve duvarın içindeki ayaklara, giriş duvarına ve girişin iki yanındaki ayaklara oturtulmuş ve yan duvarların tam ortalarına poligonal, kuvvetli ancak duvarlardan tamamiyle ayrılamayan ayaklar yerleştirilmiştir.⁸⁹ Sinan'ın yapı-arsa ilişkisini kurmaktaki ustalığını gösteren yapı, altıgen taşıyıcılı tasarım açısından kusursuz bir mekân bütünlüğüne sahiptir. 15.30x18.80 m. boyutlarındaki enine gelişen dikdörtgen planlı yapının ibadet alanındaki altıgen ayak sistemi tümüyle hacimle bütünleşmiştir⁹⁰.

1583 yılında tamamlanan Üsküdar Atik Valide Camisi⁹¹, Sinan'ın altıgen taşıyıcılı sisteme sahip camilerinden birisidir. Bugünkü hâline üç aşamada ulaşan yapının 1570-1579 tarihine ait ilk hâli Sinan'a aittir⁹². Tek kubbeli merkezi bir yapı olan camide, altı ayak üzerine yükselen altı köşeli bir kaide kubbeyi taşımaktadır. Kubbe güney ve kuzey yönlerinde ikişer duvar payesine, doğu ve batı yönlerinde ise kahverengi somaki taşından birer sütuna oturan altı adet sivri kemerle taşınır⁹³.

Mimar Sinan'ın altıgen taşıyıcılı yapılar grubundaki İvaz Efendi Camisi⁹⁴ 1586 yılında külliye düzeninde inşa edilmiştir. Kareye yakın dikdörtgen plandaki yapı Sinan'ın eyvan şeklinde dışa taşkın, yarım kubbe ile örtülü mihraplı yapıları grubuna

⁸⁶ Günay, R., a.g.e., 2002, 83.

⁸⁷ Binan, D. (2016). “*Molla Çelebi (Fındıklı) Camii*” *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, Editör: Tülay Taşdemir, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, s. 244.

⁸⁸ Detaylı bilgi için bkz. Tanman, B. (2009). “Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.37, 360-363.

⁸⁹ Stierlin, H. a.g.e., 1985, 178.

⁹⁰ Kuban, D. a.g.e., 2007, 320.

⁹¹ Detaylı bilgi için bkz. Tanman, B. (1988). Atik Valide Külliyesi, s.2, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, c1. 3-19.

⁹² Tanman, B. (1994). “Atik Valide Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 1, İstanbul, 408.

⁹³ Tanman, B. (1994). a.g.e., s. 409.

⁹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Goodin, G., a.g.e., 1971, 259-261.

girer. 15.60x14.50 m. boyutlarındaki yapıyı U şeklinde, ahşap bir son cemaat yeri revakı çevreler⁹⁵.

1593 yılında Mimar Davud Ağa tarafından inşa edilen Cerrahpaşa Camisi'nde⁹⁶ de merkezi kubbenin altı ayak üzerinde taşındığını görmekteyiz.

Görüldüğü üzere 16. Yüzyıl'da Mimar Sinan altıgen taşıyıcı sisteme sahip camiler inşa etmiş ve bu şemayı üzerinde denemeler yaparak geliştirmiştir. 18. Yüzyıl'a geldiğimizde bu plan şemasını ilk olarak Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde görmekteyiz.

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'ndeki strüktürel çardak oranları Edirne Selimiye'den Laleli Camisi'nin⁹⁷ yüksek taşıyıcı sütunlarına uzanan bir oransal ve üslupsal değişimin habercileri olarak değerlendirilebilir⁹⁸.

18. Yüzyıl itibarıyla artık barok profilli kemerler karşımıza çıkmaya başlar. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde de gördüğümüz geniş kemerler bu dönemde yaygın olarak görülmeye başlar.

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde de gördüğümüz daire biçimli pencereler de bu dönem itibarıyla karşımıza çıkmaya başlamıştır.

Yapının son cemaat yeri revakları ve sivri kemeleri klasik dönemden Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi⁹⁹, Şehzade Camisi¹⁰⁰, Sinan Paşa Camisi¹⁰¹ ve Kılıç Ali Paşa Camisi¹⁰² ile benzerlik göstermektedir. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nin son cemaat yeri saçaklarında sivil mimarisi etkisi görebilmekteyiz. Bu dönem içerisinde ibadet yapılarında, daha çok sivil mimaride karşımıza çıkan unsurlar izlenebilmektedir. Çorlulu Ali Paşa Camisi¹⁰³, Emetullah Gülnüş Valide Camisi¹⁰⁴, Şeyhülislam İsmail

⁹⁵ Eyice, S. (1992). "İvaz Efendi Cami", TDV İslam Ansiklopedisi 4, İstanbul 1992, 490.

⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Öz, T., a.g.e., 1962, 39.

⁹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Tanyeli G. (2000). 18. Yüzyıl Osmanlı Mimarlığında Yapım Süreci: Laleli Külliyesi Örneği, *Celal Esad Arseven Anısına Sanat Tarihi Semineri Bildirileri* (haz. Banu Mahir), İstanbul, 317-326.

⁹⁸ Kuban, D., a.g.e., 2007, 524.

⁹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Orman, İ. (1975). Üsküdar'da Mihrimah Sultan Külliyesi, *Boğaziçi Üniversitesi Dergisi: Beşerî Bilimler*, 3, İstanbul, 43-72.

¹⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. Goodin, G., a.g.e., 1971, 207-211.

¹⁰¹ Kuran, A. (1988). *Mimar Sinan'ın Camileri, Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, İstanbul, I, 200.

¹⁰² Eyice, S. (1950). *Mimar Koca Sinan'ın Eserleri*, İstanbul, 132.

¹⁰³ Ethem, H. (1932). *Camilerimiz*, İstanbul, 90-92.

¹⁰⁴ Arel, A., a.g.e., 1975, 47.

Efendi Camisi¹⁰⁵, Damat İbrahim Paşa Camisi¹⁰⁶, Nuruosmaniye Camisi son cemaat yeri olarak Hekimoğlu Ali Paşa Camisi ile aynı yüzyılda inşa edilmiş benzer örneklerdir.

Dönem içerisinde ibadet yapılarının Avrupa köşkleri ile benzer özellikler taşımaları dikkat çeker. Avlu düzenlemelerinde ve ön cephe düzenlemelerinde takip edebildiğimiz bu benzerliklerden biri de camilerin genellikle yüksek bir su basmanı üzerine inşa edilmesidir. Bu yüzyıl camileri bir yükselme izlenimi oluşturacak şekilde tasarlanmışlardır. Bu dönemde camileri yüksek bir alt zemin ile merdivenle ulaşılan son cemaat yerleri şeklinde görmeye başlıyoruz. Yapıların su basmanları üzerine yapılması da bu unsurlardan biridir. Merdivenler de dönem içerisinde yapılara yükseklik etkisi katmak amacıyla kullanılan unsurlardan biridir. Daha önceki yüzyılda da gördüğümüz merdiven düzenlemeleri, 18. Yüzyıl da daha fazla gelişim göstermiştir. Merdiven düzenlemeleri, pencere biçimleri, ince uzun minareler, kubbe kasnağının yüksek tutulması gibi unsurlarla bu izlenim sağlanmıştır. Bu yükselme etkisini oluşturmaya başlayan unsurları da dönem içerisinde ilk kez Hekimoğlu Ali Paşa Camisi ile görmeye başlarız.

Dönem içerisinde inşa edilen camilerin planlarında olduğu gibi avlu düzenlemelerinde de klasik şema sürdürülmüştür. Avlular genel olarak, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde de olduğu gibi dörtgen şeklinde ve şadırvanlı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tasavvufi düşüncede, ruh ve beden bir eğitim süreci içerisinde gelişmektedir. Tarikatlar bu eğitimin nasıl verileceğini içeren yollardır. Her tarikat genelde nefsi köreltmeye ve insanın kendi benliğini tanımasını amaçlayan ve belirli eylemleri içeren kurallar bütünüdür. Bu sebeple içerisinde ruhani ve özel eylemlerinin yapımına uygun mekânlara ihtiyaç duyulmuştur. Kendini toplumdan, kentten ve kalabalıktan soyutlayarak düşünme eylemi doğu kültüründe genel anlamda tasavvuf anlayışına ait bir eylemdir. Tasavvufu İslam'ın felsefi yorumlaması olarak da tanımlayabiliriz¹⁰⁷. Tasavvuf özünde hem İslam'a bağlı hem de İslam'dan bağımsız şekilde

¹⁰⁵ Doğan, M. (1997). *Şeyhülislâm İshak Efendi: Hayatı, Eserleri ve Divanı'nın Edisyon Kritiği*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Genel Ktp., THT, nr. 48, XLIV-XLVIII.

¹⁰⁶ Kuran, A. (1971). Orta Anadolu'da Klasik Osmanlı Mimarisi Çağının Sonlarında Yapılan İki Külliye, Vakıflar Dergisi, 9, 239-249.

¹⁰⁷ Kurnalı, M. (2019) *Düş'ün Mekânları*, H.Ü. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, 47.

değerlendirilebilecek felsefi bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım dinin öğretilerinin düşünce sistemleri altında yeni üyelere aktarılma geleneği olarak da tanımlanır¹⁰⁸. Osmanlı imparatorluğu ilk kuruluş aşamasında fetihle açılan topraklarda kurulan Zaviye sayısının bine yakın olabileceği varsayılmaktadır ve bunların büyük çoğunluğunun incelenmemiş olması sebebi ile kataloglamanın imkansızlığından bahsedilmektedir¹⁰⁹. Çilehane, belirtildiği üzere belli bir felsefi düşünce ve öğretinin özelliklerine göre şekil almaktadır. Tasavvuf, çilehane yapılarının arkasındaki felsefi düşüncedir. Felsefi düşüncenin yollarını ise her tarikat kendine özgü şekilde belirlemektedir¹¹⁰. Anadolu-İslam geleneğinin önemli değerlerinden biri olan tasavvuf kültüründe var olan çeşitli tarikatlara mensup dervişlerin Allah'a yakın olmak, hatta Allah ile tek vücut olmak, dinin gereklerini daha iyi anlamak ve özümsemek için çile çektikleri görülmektedir. Çile çekme ritüeli diğer dinlerde ve dünyanın birçok yerinde yaşayan topluluklarda da benzer şekilde mevcuttur. Anadolu-İslam geleneğinde çeşitli tarikatlara mensup dervişlerin tasavvufi amaçlarla çile çektiği mekânlar oldukça yaygındır. Farsça kökenli bir sözcük olan çilehane kelime anlamı olarak “*çile çekilen yer*” demektir¹¹¹. Çeşitli inanışlardan tarikat üyelerinin inançlarının gereklerini daha iyi anlamak için anlamak için kendilerini dış dünyadan soyutlamak amacıyla hücrelerde bir süre yaşarlar. Tekkeler- camiler ya da türbeler içinde yer alan odalar- hücrelerden oluşan çilehaneler genellikle bu yapıların karanlık, rutubetli, günlük yaşamdan uzak olan mekânlarında düzenlenmiştir. Özellikle dünya nimetlerinden ve günlük yaşamdan uzak kalmak için dini yapıların karanlık ve en ücra mekânları çilehane olarak ayrılmıştır¹¹².

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde üç ayrı çilehane birimi görmekteyiz. Bu çilehaneler caminin aynı zamanda tekke yapısı ile ilişkini ön plana çıkarmaktadır. Cami-tekke ilişkisi 18. Yüzyılın ilk yarısında oldukça yaygındır. Tekke yapılarına ait çeşitli birimler, hem bağlı olunan tarikat mensuplarının burada rahatça yaşayarak ibadetlerini yapabilmeleri, hem de halkın bu birimleri kullanabilmesi için yapılmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'ndeki hücrelerin Abdal Yakup Tekkesi ve Kadiri tarikatı ile bağlantılı

¹⁰⁸ Altıntaş, H. (1986). Tasavvuf Tarihi, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1.

¹⁰⁹ Kuban, a.g.e., 1977, 3.

¹¹⁰ Kurnalı, M., a.g.e., 2019, 47.

¹¹¹ TDK, (2015). Güncel Türkçe Sözlük.

¹¹² Demirarslan, D.Ç. (2016). Din ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı ve Mekân Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 181.

olarak tasarlandığı düşünülmektedir. Tekkenin de çeşitli birimlerinin külliye içerisinde bulunması, tarikat üyelerinin veya halkın bu çilehanelerde çeşitli ritüellerini gerçekleştirdikleri söylenebilir.

Camideki çilehane birimlerinden ikisi mihrabın iki yanında, diğeri ise mahfil katında yer almaktadır.

İstanbul Sultan Ahmed Camisi¹¹³ içinde Sultan I.Ahmed'in çilehanesi de tekke, camii ya da türbeler içinde yapılmış çilehaneler grubunda yer almaktadır. Caminin mihrap duvarında yer alan pencereden duvar içinde yer alan bir çilehaneye geçilmektedir. Bu grupta verebileceğimiz bir diğör örnek Aksaray ilinde yer alan Somuncu Baba Çilehanesi'dir¹¹⁴. Somuncu Baba olarak bilinen din adamı Hâmid-i Aksarâyî (1349-1412) Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yetişen önemli bir evliyadır. Somuncu Baba aynı zamanda Bayramiyye Tarikatı'nın kurucusu Hacı Bayram Velî'nin de hocasıdır. Bu çilehane Hâmid-i Aksarâyî'nin mezarının hemen yanında toprak seviyesinden aşağıda yapılmış biri küçük diğeri ondan daha büyük iki odadan oluşmaktadır. Selçuklu dönemine ait taş duvarlı ve iç duvarları düz istifli tuğla örgülü Battal Gazi Külliyesi Çilehanesi ile bir kuyu üzerine oturtulmuş küçük bir kapı ve penceresinden başka bir şeyi olmayan İstanbul Merkez Efendi Camii Çilehanesi de bu tür çilehanelere verilebilecek önemli örneklerdir¹¹⁵.

Mihrap, camilerden kible duvarında bulunan ve imamın namaz kıldırırken durması için ayrılmış girintili yerdir¹¹⁶. Camide mihrap Emevîler döneminde 9. Yüzyıl'ın ortalarında belirmiştir¹¹⁷. Arapça 'da "sarayın harem kısmı veya hükümdarın tahtının bulunduğu bölüm, çardak, oda, köşk, yüksekçe yer, meclisin baş harfî, en şerefli kısım"¹¹⁸, gibi anlamlar taşıyan mihrap, zamanla "cami, mescit gibi yerlerde Kâbe yönünü gösteren, duvarda bulunan ve imama ayrılmış olan oyuk ya da girintili yer" anlamını kazanmıştır¹¹⁹.

¹¹³ Kuban, a.g.e., 2007, 361-369.

¹¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Kara, B., Doğan, S. (2019). Çilehane Kültürü: Somuncu Baba Çilehanesi Örneği, IV. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, 24-26 Ekim.

¹¹⁵ Demirarslan, a.g.e., 2016, 182

¹¹⁶ Hasol, D. (2012). Ansiklopedeki Mimarlık Sözlüğü, 322.

¹¹⁷ Sözen M., Tanyeli U., (2011), Sanat Sözlüğü, s.208

¹¹⁸ Diez E., Aslanapa O., (1960), "Mihrap", İslam Ansiklopedisi, İstanbul, VIII, s.294.

¹¹⁹ Erzincan T., (2005), "Mihrap" TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 30, İstanbul, s.30

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nin mihrap bölümü ana mekândan dışa çıkıntılı olarak tasarlanmıştır. Bu yüzyılda mihrabın dışa taşkın şekilde ayrı bir birim gibi tasarlanmasının yaygın olduğunu söyleyebiliriz. 18. Yüzyıl içerisinde Damat İbrahim Paşa ve Nuruosmaniye Cami mihrapları, dışa çıkıntılı bir kütle düzeninde yapılan mihraplara örnek teşkil ederler, Klasik dönem içerisinde Fındıklı Molla Çelebi, Üsküdar Atik Valide ve Azapkapı Sokullu Mehmet Paşa Camilerinde de mihrap önü, merkezi kubbeli harim mekânından dışa taşıntılı bir kütle biçimde düzenlenmiştir.

Minber kelime anlamı olarak Arapça 'da sesini yükseltmek, bir şeyi yükseltmek, hatibin minbere çıkması anlamına gelen 'nebere' fiilinden türetilmiştir¹²⁰. Fakat bununla birlikte minberin kelime anlamı ve türediği dil ile ilgili farklı bilgiler de bulunmaktadır¹²¹. Genel anlamıyla; camide üzerinde hutbe okunan merdiven biçiminde litürijik öğedir. Emevîler döneminde ortaya çıkmıştır. Mermer, taş, ahşap, çini gibi malzemelerden yapılabilir¹²². Çoğu kez üstü külâhlı bir sahanlığı vardır ve korkulukları dantel gibi bezenir¹²³.

Osmanlı döneminde çok yaygın olmamakla birlikte halk dilinde hünkâr mahfili kavramıyla birlikte kullanılan ikinci bir terim de "paşa mahfilidir". Bu terimle Osmanlı vezir ve paşaları tarafından yaptırılan camilerdeki mahfiller ya da Sultan tarafından yaptırılan camilerdeki söz konusu görevlilere ayrılmış mahfiller tanımlanmaktadır¹²⁴.

18. yüzyıl camilerinde hünkâr köşkü denilen birimler ortaya çıkmıştır. Bu dönem camilerinin kuzey cepheleri, minare, son cemaat yeri ve hünkâr mahfili ile bir bütünlük göstermektedir. Bu düzenlemeyi Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde de görebilmekteyiz. Osmanlı'da yalnızca padişah yapılarında görülen, padişahların özel ibadet mekânları olarak düzenlenen bu birimin Hekimoğlu Ali Paşa tarafından camisine yaptırılması oldukça dikkat çekici bir husustur. Bu durum Hekimoğlu Ali Paşa'nın tarihsel kimliğini ele aldığımız bölümde değindiğimiz, kendisinin aslında bir Osmanoğlu

¹²⁰ Mutçalı S., (1995), Arapça – Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, s.861.

¹²¹ Devellioğlu F., (2004), Osmanlıca – Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s.649. Bayrakal, S., (2008), Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Minber, Gökkube Yayınları, İstanbul, s.31.

¹²² Sözen M., Tanyeli U., a.g.e., 2011, 210.

¹²³ Hasol, a.g.e., 2012, 324.

¹²⁴ Çetinaslan, M. (2012). Osmanlı Camilerinde Hünkâr Mahfilleri, Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

olduğu ve bu durumun dönemde saray ve halk tarafından bilindiği iddialarını destekler nitelikte bir örnektir¹²⁵.

Süsleme

Cami içerisinde çini, mermer ve kalemişi süslemeler dikkat çekmektedir.

Sadece caminin iç mekânında karşımıza çıkan çini süslemeler, 18. Yüzyıl'da Osmanlı çini sanatı içerisinde önemli bir yere sahiptir. Çini, temiz ve iyi cins kilin çamur haline getirilip şekil verildikten sonra, çeşitli tekniklerle astarlanıp, desenler çizilip boyandıktan sonra üzerine sır sürülerek pişirilmesiyle icra edilen bir sanattır¹²⁶. Tarihsel süreç içerisinde; Gazneliler, Karahanlılar ve Büyük Selçuklu devletinin, çini sanatının gelişiminde büyük rol oynadıkları görülmektedir¹²⁷. Çini sanatının başlangıçta Büyük Selçuklular'la İran'da yapılmaya başlanan çini süsleme ile benzerliği ve ilk örneklerinde bu benzerliğin daha da belirgin olması bu sanatın İran'dan Türkler'le Anadolu'ya geldiğinin en açık delilidir¹²⁸. Erken dönem Osmanlı mimarisinde Selçuklu dönemine nazaran sayıca daha az çini kullanıldığı görülmektedir¹²⁹. 14. yüzyıl sonlarından itibaren İznik, Kütahya ve Bursa çinileri ile ön plana çıkan merkezler haline gelirler. 16. yüzyıl ortalarından itibaren, Mimar Sinan eliyle inşa edilen eserlerde son derece ölçülü, anıtsal mimarinin etkisini güçlendiren, yapıların dış kısmının bir bölümünde, mesela; son cemaat yeri yan duvarları ya da pencere alınlıkları gibi, ölçülü olarak, iç kısmını ise tamamen çinili bir bezeme anlayışıyla karşılaşılmaktadır¹³⁰.

Sultan III. Ahmet ve dönemin sadrazamı Damat İbrahim Paşa, İstanbul'da Tekfur Sarayına İznikli çini ustalar da getirterek¹³¹ bir imalathane kurdurtmuştur¹³². Son derece kısa bir ömre sahip olan Tekfur Sarayı atölyelerinde üretimin 1720 yılında

¹²⁵ Kuban, a.g.e., 2007, 524

¹²⁶ Sözen, M., Tanyeli, U. (2007). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul, 61.

¹²⁷ Ayduşlu, Nevin. (2011). "Anadolu'da Tek Örnek: Rölyef Tuğlalı Çini Mozaik (Erzurum Çifte Minareli Medrese)", *Ekev Akademi Dergisi*, c.15, 142.

¹²⁸ Yetkin, Ş. (1986). *Anadolu'da Türk Çini Sanatının Gelişmesi*, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 22.

¹²⁹ Öney, Gönül. (2000). *Mimari Süsleme, Akdeniz'de İslam Sanatı Erken Osmanlı Sanatı Beylikler Mirası*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 26.

¹³⁰ Sinemoğlu, Nermin. (1996). *On altıncı Yüzyıl Çinilerinde Motif Zenginliği*, Prof. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları, Sanat Tarihi Derneği Yayınları, İstanbul, 126.

¹³¹ Refik. A. (1932). İznik Çinileri, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, İstanbul, c.8, 48.

¹³² Yenişehirlioğlu, F. (2007). Tekfur Sarayı çinileri ve Eyüp çömlekçiliği. *Anadolu'da Türk Devri Çini ve Seramik Sanatı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 290.

başlayıp yaklaşık 35 sene sürdüğü tahmin edilmektedir¹³³. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi Tekfur Sarayı atölyelerinde üretilen çinilerin en yoğun kullanıldığı eserlerden biridir. Mihrap bölümünün batı duvarında ve çilehane giriş kapılarının bulunduğu yüzeyde Tekfur Sarayı imalatı çinileri görmekteyiz. Mihrap duvarının batıda kesiştiği duvarda Kâbe ve Mescid-i Haram'ın görüldüğü, Mekke panoraması şeklinde¹³⁴ olan çini pano da Tekfur Sarayı imalatı çiniler ile yapılmıştır. Kâbe tasvirli çinilerin son örneklerine Tekfur Sarayı'nda yapılmış çinilerde rastlamaktayız¹³⁵. Üsküdar Yeni Valide Camisi (1720)¹³⁶ ve Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisi de (1725)¹³⁷ 18. Yüzyıl'da bu atölyelerde üretilen çinileri ve kâbe tasvirli panoları görebildiğimiz İstanbul'daki diğer örnek eserlerdir. Kâbe'nin ve Mescid-i Haram'ın görüldüğü panolar çeşitli kompozisyonlarda Anadolu'da da birçok kentte karşımıza çıkmaktadır. Niğde Muratlı Paşa Camisi¹³⁸ ve Kastamonu Küre Hoca Şemseddin Camisi'nde¹³⁹ karşımıza çıkan çini panolar, bu üretimlerin Anadolu'daki örnekleridir. İzmir Bademli Kızılıczade (Hacı) Mehmet Ağa Camisi de (1874)¹⁴⁰ yine kâbe tasvirli panoları izleyebildiğimiz bir başka eserdir.

Mihrap girintisini oluşturan duvarlar çini süslemenin en yoğun izlendiği bölümdür ve bu girintiyi oluşturan duvarlar ile süslemeye keskin bir geçiş yapılmıştır. Çini kaplama mihrap bölümüne girinti yapan iki duvar sonrasında kesilir.

Kütahya'nın İznik'le birlikte 14. yüzyıldan beri faaliyet gösteren Kütahya çini atölyeleri¹⁴¹ 18. yüzyılda İznik Çini imalatının son bulmasıyla önem kazanmıştır. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde mihrabın iki yanında kalan pencerelerin sivri kemerleri etrafında, camiye kuzeyden girildiğinde doğu duvar ve kadınlar mahfiline çıkışın bulunduğu batı duvarın yanında Kütahya çinilerinin kullanıldığını görmekteyiz. Kütahya Balıklı Tekkesi (1750), Konya Nakipoğlu Camisi (1763),

¹³³ Altun, A. (1999). Osmanlıda Çini Seramiğin Öyküsü, İstanbul, 244.

¹³⁴ Erken, S. (1971). Türk Çiniciliğinde Kâbe Tasvirleri, *Vakıflar Dergisi*, IX, 315.

¹³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Yenişehirlioğlu, a.g.e., 2007, 351-361.

¹³⁶ Orman, T.S. (2013). “Yeni Valide Külliyesi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, c.43, 433-435

¹³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Özsayiner, Z. (2009). “Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camiindeki Kâbe Tasvirli Çini Pano Bağlamında Kâbe Tasvirleri”, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla (7-9 Mayıs 2004) VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, İstanbul, 84-89.

¹³⁸ Erken, a.g.e., 312-313.

¹³⁹ Yaman, Z. (1996). “Küre Hoca Şemseddin Cami'nde Kâbe Tasvirli Çini Pano”, Prof. Dr. Şerare Yetkin Anısına Çini Yazıları, İstanbul, s. 187-195.

¹⁴⁰ Kuyulu, İ. (1994). Bademli Kılıczade Mehmet Ağa Camii (Ödemiş) / İzmir, *Vakıflar Dergisi*, XXIV, Ankara, 153.

¹⁴¹ Aslanapa, O. (1949). *Osmanlılar Devrinde Kütahya Çinileri*, İstanbul, 79.

Isparta Abdi Paşa Camisi (1780), gibi camilerde Kütahya işi bitkisel desenli çini örnekleri görmek mümkündür¹⁴².

Camide hünkâr mahfilinin alt kısmında ve doğu duvardaki kurşunluğa çıkış bölümünün kenarında kalan kolonda Tekfur Sarayı ve Kütahya çinileri birlikte bulunmaktadır.

Mihrap, minber, pencere söveleri, cami içerisindeki mermer korkuluklar ve taç kapıda mermer malzeme ile karşılaşmaktayız. Mihrap barok üslupta kıvrık dal ve palmet motifleri ile süslenmiştir. Kadınlar mahfili altındaki sütunlarda mukarnaslı başlıklar görülmektedir.

Cami içerisindeki kubbe, kemer, tonoz üzerine kalem işi süslemeler yapılmıştır. Rozet, yaprak, tomurcuk, hatai, çelenk motifleri yoğun olarak görülmektedir. Ana kubbe içerisinde bütün kubbeyi dolaşan çelenk motifleri bulunur. Bu motiflerin üzerinde yazı kuşağı, yazı kuşağı üzerinde ise kıvrık yaprak motifleri yer almaktadır.

Kütüphane

Osmanlı'da kitap koleksiyonculuğu her zaman önemli bir yere sahip olmakla beraber, 17. yüzyıla kadar kitaplar için bağımsız yapılar inşa edilmesi yaygın olarak görülmemektedir. Kütüphane yapıları ortaya çıkmadan önce bu kitapların evlerde ve çeşitli işlevlerde kullanılan yapı birimlerinin belli bölümlerinde muhafaza edildiğini bilmekteyiz. Araştırmalar 17. Yüzyılda ev kütüphanelerinin yaygın olduğunu göstermektedir. Bu kütüphanelere örnek olarak 17. Yüzyıl başında Şehit Ali Paşa'nın bir konak ve yalısında oluşturduğu kütüphaneleri verebiliriz¹⁴³.

Lale Devri'nde çeviri faaliyetlerinin yaygınlaşması, matbaanın kurulması gibi faktörlerin de etkisiyle öğrenmeye önemin arttığını ve bunun sonucu olarak da bağımsız kütüphane yapılarının 18. yüzyılda yaygınlaştığını söyleyebiliriz.

Lale Devri'nde öğrenmeye verilen önem, sadrazamın ve devletin temel politikasının bir sonucudur. Pek çok kişi ve kurul bu iş için görevlendirilerek çeviri faaliyetleri hızlandırılmış, ülkenin her yerine görevliler gönderilip önemli kitap ve elyazmaları

¹⁴² Arlı, B. D.- Altun, A. (2008). *Anadolu Toprağının Hazinesi Çini Osmanlı Dönemi*, Kale Grubu Kültür Yayınları, İstanbul, 49.

¹⁴³ Erünsal, a.g.e., 1988, 71.

toplatılmış, aynı zamanda, değerli yazma kitapların ülke dışına çıkarılması yasak edilmiştir¹⁴⁴.

Bu yüzyılda yöneticilerin ve ileri gelen kişilerin de kitaplara önem vermesi bu yapı biriminin gelişmesinde oldukça etkili olmuştur. I. Mahmut Dönemi, Osmanlı kütüphanecilik tarihinde özel bir konumdadır¹⁴⁵. I. Mahmut'un kütüphane inşasına önem vermesinin yanı sıra, onun döneminde, Osmanlı topraklarına ilk olarak 1490'lı yıllarda gelmesine rağmen, ara ara kapatılarak, düzenli olarak kullanılmamış olan matbaa tekrar açılmış, ayrıca Yalova'da kağıt fabrikası kurulmuştur¹⁴⁶. Bu etkenler ile dönem içerisinde yoğun kütüphane inşası görülmektedir.

Müstakil kütüphanelerin ortaya çıkmasıyla birlikte kurucular, farklı sınıftan okuyuculara hitap eden, değişik konulu eserler vakfetmeye çalışmışlardır¹⁴⁷.

İstanbul'da kurulmuş olan ilk vakıf kütüphanesi ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, Fatih İlçesindeki (Eski Eminönü) Mahmut Paşa Medresesi içinde kurulmuş olan kütüphane ile Eyüp Külliyesi içinde kurulmuş olan kütüphanenin olabilirliği arasında tartışmalar devam etmektedir¹⁴⁸.

İstanbul'un fethinin ardından kitap sevgisi bilinen Fatih Sultan Mehmet (M. 1451-1481), Edirne Sarayı'ndaki kitaplarını İstanbul'da yaptırdığı Eski Saray'a taşıtmıştır. Fatih Külliyesi'ndeki Semani Medreseler kurulduktan sonra her medresenin içinde birer kütüphane oluşturulduğu kaynaklarda geçmektedir. Fakat bu kütüphaneler bir müddet sonra Fatih Camisi' nin içine nakledilmiştir¹⁴⁹.

Osmanlı Döneminde vakıf anlayışına dayanan ilk kütüphaneler cami ve medreselerde kurulduğu görülmektedir. Bu düzenleme 16. Yüzyılda gelişerek devam etmiş, 17. Yüzyıl başlarından itibaren medrese kütüphaneleri, 17. Yüzyıl ortalarına doğru ise cami kütüphanelerinin kuruluşu ile hızlanmıştır¹⁵⁰.

¹⁴⁴ Glück, a.g.e., 1968, 372.

¹⁴⁵ Koç, H. (1994). "Kütüphaneler", İstanbul Ansiklopedisi, c.5, s.172-176, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

¹⁴⁶ Kut, T. (1994). "Matbaa", İstanbul Ansiklopedisi, c.5, s.308-310, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

¹⁴⁷ Erünsal, a.g.e., 1988, 203.

¹⁴⁸ Erünsal, İ. E. (1991). *Türk Kütüphaneleri II, Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, Ankara, 17.

¹⁴⁹ Erünsal, a.g.e., 1991, 24-25.

¹⁵⁰ Koç, a.g.e. 1994, 172-173

18. yüzyılda ilk olarak Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi bir külliye içerisinde medrese yerine tercih edilen yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Dönemde mevcut medreselerdeki öğrenciler için kitaplara ulaşımında kolaylık sağlama fikri daha çok ön plana çıkmıştır.

Bağımsız bir yapı olarak Köprülü Kütüphanesi'nin¹⁵¹ açtığı yolda ilerleme, 18. yüzyılın başından 20. yüzyılın başına kadar devam etmiştir. 18. yüzyıl kütüphane yapımı açısından yoğun ve parlak bir dönemdir¹⁵². İlk müstakil kütüphanenin de bu dönemde Şehit Ali Paşa vakfiyesi ile kurulduğunu kabul etmek gerekir. Her ne kadar Köprülü Kütüphanesi, Osmanlı mimarlığında ilk müstakil kütüphane kabul edilse de yakınındaki Köprülü Medresesi'nden¹⁵³ bağımsız düşünülemez¹⁵⁴.

Kütüphane yapıları rutubeti önlemek amacı ile bir bodrum kat üzerine yükselen yapılar olarak tasarlanmışlardır. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesinde de izleyebildiğimiz bu tasarıma, farklı yıllarda yapılan Şehit Ali Paşa Kütüphanesi (1715)¹⁵⁵, Atıf Efendi Kütüphanesi (1741)¹⁵⁶, Nuruosmaniye Kütüphanesi (1755)¹⁵⁷, Murad Molla Kütüphanesi de (1775)¹⁵⁸ örnektir.

Laleli'de yaptırılan 1762-1763 tarihli Ragıp Paşa Kütüphanesi¹⁵⁹, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'ne benzer şekilde türbe, hazire, çeşme, sebil yapıları ile oluşan bir külliyenin parçası durumundadır. Bu kütüphane de bir bodrum kat üzerine yükselmekte ve kare planlı bir ana mekânı bulunmaktadır.

Tekke bağlantısı izleyebildiğimiz kütüphanelere ise Murad Molla Kütüphanesini örnek gösterebiliriz¹⁶⁰. Burada kütüphane, tekke binası ile bir külliye teşkil etmektedir.

¹⁵¹ Detaylı bilgi için bkz. Gökman, M. (1952). Kütüphanelerimizden Notlar, İstanbul, 33-36, 4348.

¹⁵² Yetişkin., K.A. (1999). *18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme*, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 149.

¹⁵³ Nayır, Z. (1980). İstanbul Medreseleri, Koruma ve Çağdaş Kullanım Açısından Bir Değerlendirme, İTÜ Mimarlık Fakültesi, Doçentlik Tezi, 73.

¹⁵⁴ Şahin, S. (2009). *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)*, İTÜ, Mimarlık Tarihi, Doktora Tezi.

¹⁵⁵ Erdoğan, E. (1994). “Şehit Ali Paşa Kütüphanesi”, İstanbul Ansiklopedisi, c.7, 146-147.

¹⁵⁶ Koç, H. (1993). “Atıf Efendi Kütüphanesi”, İstanbul Ansiklopedisi, c.1, 399.

¹⁵⁷ Kuban, D. (1994). Nuruosmaniye Külliyesi” İstanbul Ansiklopedisi, c.6., 103.

¹⁵⁸ Tanman, B. (1994). “Murad Molla Tekkesi ve Kütüphanesi” mad., İstanbul Ansiklopedisi, c.5, İstanbul, 516-518.

¹⁵⁹ Şahin, A. (1997). *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi*, Y.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 211.

¹⁶⁰ Gökman, M., (1943). *Murat Molla-Hayati, Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 9.

Osmanlı'da kütüphaneler genellikle medrese yapıları ile inşa edilmişlerdir. Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, Carullah Veliyüddin Efendi Kütüphanesi, Babiâli Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi bu yapılara örnek teşkil etmektedir¹⁶¹. Bu kütüphaneler daha çok medresede eğitim alan öğrencilerin yararlanması amacı ile yapılmıştır. Çalışmamız kapsamında incelediğimiz Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi bir medrese ile yapılmamıştır. Burada kütüphane daha çok cami, türbe ve tekke yapıları ile, dini yapı merkezli olarak inşa edilmiştir. Burada olduğu gibi cami, türbe ve tekke gibi yapılar ile inşa edilen kütüphanelerin medrese ile inşa edilen kütüphanelerin aksine, daha çok halkın kolay erişimi için yapıldıkları söylenebilir. Medrese bağlantısı olan kütüphanelerde öğrencilerin bu kütüphanelerden yararlanması amaçlanırken, dini yapılar ile inşa edilen kütüphanelerde bu amacın arka planda kaldığını söyleyebiliriz.

Dönemde kütüphaneler işlevleri gereği çoğunlukla dış çevreden soyutlanarak sessiz alanlara yapılmışlardır. Örneğin Atıf Efendi Kütüphanesi¹⁶² ve Yeni Cami III. Ahmed Kütüphanesi¹⁶³ bir bahçenin ortasında, sokak gürültüsünden uzak olacak şekilde tasarlanmışlardır¹⁶⁴. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi ise caminin giriş kapılarından birini oluşturan bir geçit üzerinde, sokak kenarında konumlandırılmıştır. Bu kütüphane dışında sokak kenarına konumlandırılmış ve cephelerine büyük pencereler yerleştirilmiş kütüphanelere örnek verecek olursak; Şehit Ali Paşa¹⁶⁵, Ahmediye¹⁶⁶, Aşir Efendi¹⁶⁷, Babıali Hacı Beşir Ağa¹⁶⁸ ve Nuruosmaniye Kütüphanesi bu tip yapılmış kütüphanelerdendir. Sessiz konumlar yerine sokak kenarları tercih edilmesi, 18. Yüzyılda yapıların işlevsellikle birlikte estetik değerlerinin de ön plana çıkmasıyla ilişkilendirilebilir.

¹⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Erünsal, İ.E. (1993). *Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.8, 449; Budak, A. (2006). *18. Yüzyıl Tarihi Yarımada (Eminönü-Fatih) Kütüphane Yapıları Koruma Sorunları ve Önerileri*, Mimar Sinan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 176; Erünsal, İ.E. (1992). *Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi*, TDV İslam Ansiklopedisi, c.6, 3-4.

¹⁶² Detaylı bilgi için bkz. Ünsal, B. (1984). *Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yönetimi*, VD, XVIII, 98-101-117.

¹⁶³ Geniş bilgi için bkz.; Erünsal, İ.E. (2013), “Yeni Cami Kütüphanesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.43, 443.

¹⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Şahin, A. (1997). a.g.e.,147; Cunbur, M. (1962); “Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c: XI, sayı:1, Ankara,6.

¹⁶⁵ Alpdoğan, A. (1981). Şehit Ali Paşa Kütüphanesi, *Türkiyemiz*, 35, Ankara, 2.

¹⁶⁶ Yüksel, A. (1989). Ahmediye Külliyesi, TDV İslam Ansiklopedisi, c.2, 169-170.

¹⁶⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ünsal, B. (1984). *Türk Vakfı İstanbul Kütüphanelerinin Mimari Yönetimi*, VD, XVIII, 101.

¹⁶⁸ Erünsal, İ. (1991). *Türk Kütüphaneler Tarihi II*, 85-87.

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi kitaplık odası ve bir sofadan meydana gelmektedir. Açık sofalı olarak karşımıza çıkan tek kütüphane yapısıdır.

Dönemde bir külliyein parçası olarak inşa edilen birçok kütüphane bulunmaktadır. Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi¹⁶⁹, Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi¹⁷⁰, Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi ve Nuruosmaniye Kütüphanesi bu yapılara örnek verilebilir.

18. yüzyıl başında inşa edilen Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi gibi bir külliyein parçasıdır. Külliye kütüphane ile cami, medrese, tekke ve hazire bulunur. İki katlı ve dikdörtgen planlı olan kütüphane yapısı tamamen kesme taştan yapılmıştır¹⁷¹.

18. yüzyılda tasarımları ile dikkat çeken Feyzullah Efendi Kütüphanesi¹⁷² ve Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi, kendileriyle birlikte dersane-mescit yapılarıyla iki eş kütleli olarak yapılmışlardır. Farklı ve etkili kütleli kompozisyon arayışı bu iki kütüphanede dönemin en güzel ifadesini bulmuştur¹⁷³. Bu iki yapıda Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi gibi bir külliye içerisinde yer alan, bağımsız kütüphane yapılarındandır. Fakat bu iki örnekte dersane-mescit kütleleri bu kütüphanelerin daha çok eğitim odaklı olduğunu bizlere gösterir.

Dönemin öne çıkan kütüphanelerinden bir diğeri de Nuruosmaniye Kütüphanesi'dir. 1755 yılında tamamlanan kütüphane, cami, medrese, imaret, türbe, sebil ve çeşmeden oluşan kapsamlı bir külliyein parçasıdır. Külliyein genel üslubuna uygun inşa edilmiş olan yapı barok stilinde karşımıza çıkar. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesinde ilk izlerini görmeye başladığımız barok etkiler, Nuruosmaniye Külliyesi yapıları ile en iyi şekilde görülmektedir.

Nuruosmaniye topluluğu batının rokoko üslubu ile Türk mimari tarzının kavuşmasıyla Barok stilinde yapılmıştır¹⁷⁴. Nuruosmaniye Kütüphane 'sinin üst katında okuma salonu ve kitap deposu, alt katında ise bir bodrum bulunmaktadır.

¹⁶⁹ Yücel, E. (1969). Amcazade Hüseyin Paşa Külliyesi, VD, VIII, 258-261.

¹⁷⁰ Aslanapa, O., a.g.e., 1986, 370.

¹⁷¹ Genç, N. (2020). Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi Van İlahiyat Dergisi, 8/13, 78.

¹⁷² Erünsal, İ., Türk Kütüphaneler Tarihi II, 65-66, 96, 164, 173, 196, 227, 268.

¹⁷³ Köşklü.Z. (2000). 18. Yüzyıl Kütüphanelerinden iki örnek: İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Feyzullah Efendi kütüphanesi, A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı: 15, Erzurum.

¹⁷⁴ Malkoç. N. (1999). İstanbul Kütüphaneleri; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111-Kütüphaneler, İstanbul Kalkınma Ajansı, erişim: oai: earsiv.sehir.edu.tr:11498/13646.

Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'nde de gördüğümüz gibi kütüphanelerin alt katlarına bir bodrum kat yapılması, kütüphaneyi rutubetten korumak amaçlı alınan bir önlemdir.

Görüldüğü üzere 18. Yüzyılda farklı tasarımlar ve özellikle ön plana çıkan birçok kütüphane inşa edilmiştir. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi 'de, kütüphane işlevine ek olarak caminin bir girişini oluşturan geçit oluşturan tasarımı ile özel bir yapı örneğidir ve bu tasarımda başka bir kütüphane örneği bulunmamaktadır.

Türbe

Türkçe' de “*üzeri örtülü mezar anıtı*” anlamında kullanılan “*Türbe*” kelimesi, Arapça'da “*yerin üst sathı, kabir, mezarlık*” anlamında kullanılan “*el turbetu*” kelimesinden gelmektedir¹⁷⁵.

Türk sanatı ve kültürü bağlamında Orta Asya ile ilgili bilgilerimizin bugün çok kısıtlı olmasına karşın, eski dönemlerden beri Türklerde, büyüklerine anıt mezar yaparak, anılarını uzun yıllarca yaşatma geleneği olduğu bilinmektedir. M.Ö. 4. ve 3. yüzyıllardan kalma Hunlara ait kurganlar, M.Ö. 8. yüzyıl Göktürk mezar anıtları, 8. yüzyılda devlet kurmuş olan Uygurlar'a ait kubbeli mezar anıtları bunun bazı örnekleridir ¹⁷⁶.

Türbelerin Orta Asya'daki göçebe Türklerin çadırlarından geliştiğini dile getiren J.Strzygowski, Mil-i Radkan Türbesi'nin mimari özelliklerinden yola çıkarak, özellikle dış cephelerdeki sırlı tuğla ve bezemelerin, saçak kesiminin çadırlara yakın benzerliğinden söz etmekte ve göçebe çadırının bu yapılara örnek teşkil ettiğini belirtmektedir¹⁷⁷.

Orta Asya'da bilinen en eski İslâmi dönem mezar anıtları daha çok Samanoğulları Dönemi'nden kalmadır. Karahanlılar, Samanilerden aldıkları türbe mimarisini daha da geliştirerek kullanmaya devam etmiştir. XI-XII. yüzyılda Maverâünnehir bölgesinde yapılan türbeler genellikle kare planlı ve kubbeli olarak yapılmıştır. Kare planın dışında dairesel ve sekizgen planlı türbeler de inşa edilmiştir¹⁷⁸.

¹⁷⁵ Daş, E. (2007). Erken Dönem Osmanlı Türbeleri. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

¹⁷⁶ Tayla, H. (1988). Mimar Sinan'ın Türbeleri. Mimar Sinan Dönemi Mimarlığı ve Sanatı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

¹⁷⁷ Daş, E. (2003). Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500). Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 6.

¹⁷⁸ Çeşmeli, İ. (2007). Antik Çağdan 13. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi, İstanbul.

İslam dünyasında bilinen ilk türbe, 9. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen, Samarra'daki Kubbetü's Süleybiye'dir. Abbasi Halifesi el-Muntasır için, Hristiyan asıllı annesi tarafından yaptırıldığı kabul edilen türbe, ortada kubbeyle örtülü sekizgen bir mekân ve bunu çevreleyen beşik tonozlu bir odadan oluşmaktadır¹⁷⁹.

İslam dininde anıtsal mezarların hoş karşılanmadığı bilinmekle birlikte¹⁸⁰, İslam Dünyasında türbenin yaygınlaşması ve büyük örneklerin yapılmasında en büyük rolü Türklerin oynadığı anlaşılmaktadır. 9. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslamiyet'i benimseyip kabul etmeye başlayan Türklerin, Karahanlılar'dan Osmanlılar'a kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içinde sahip oldukları geniş topraklarda sayısız türbe yapısı yapmaları bu tezi destekler niteliktedir¹⁸¹. Ahlât'ta bulunan ve "Akıt" adı verilen yapılar Türklerin İslam dinini kabulünden sonra da kurganlarla aynı özelliklere sahip yapılar inşa etmeye devam ettiklerini göstermektedir¹⁸².

Erken Osmanlı Dönemi'ne gelindiğinde, türbe yapılarında, mimari anlamda büyük fark görülmektedir. Kümbetlerde görülen konik veya piramidal külahlar bırakılmış, mekân kubbe ile örtülmeye ve kubbe de kurşunla kaplanmaya başlanmıştır. İlk türbelerde dış mimaride görülen Bizans etkisinde tuğla-taş cepheler zamanla yerini Osmanlı duvar karakterine bırakmıştır. Ayrıca bu dönemde, türbeler tek katlı yapılar olarak ele alınmamış, mumyalıklar yapılmayarak, cenazeler doğrudan türbe katında toprağa gömülmüştür. Tek istisna yapı olan Bursa Yeşil Türbe mumyalıklı olarak ele alınmıştır¹⁸³.

18. yüzyıla gelindiğinde türbe yapılarının sayısında bir düşüş olduğu gözlemlenir. 18. yüzyılın ilk yarısında İstanbul'da sadece beş türbe yapılmıştır. Bu türbeler; Emetullah Gülnuş Valide Sultan Türbesi, Ahmediye Türbesi, Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi, Hacı Beşir Ağa Türbesi, Nuruosmaniye Türbesi'dir. Dönem içerisinde diğer başka yapılarda anıtsal nitelikler izleyebildiğimiz için türbe sayısında yaşanan bu düşüşü devletin ekonomik koşullarına bağlamak doğru olmaz. Bu düşüş 17. Yüzyıl sonunda görülen ve mezar yapılmasının İslama aykırı olduğunu savunan tutucu Kadızade olayı

¹⁷⁹ Daş, E. (2007). Erken Dönem Osmanlı Türbeleri. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

¹⁸⁰ Ragheb, Y. (1996). İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 17-23.

¹⁸¹ Önkol, H. (1992). Anadolu Selçuklu Türbeleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

¹⁸² Tay, L. (2010). Kırşehir (Merkez) Türbeleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 9.

¹⁸³ Tayla, H. (1988). Mimar Sinan'ın Türbeleri. Mimar Sinan Dönemi Mimarlığı ve Sanatı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

etkisi olabilir¹⁸⁴. Yine bu olaydan bağımsız olarak Lale Devrinin bu dünyada mutlu olmak, dünyevi yaşamdan zevk almak olan düşünce yapısı da türbe sayılarını etkilemiş olmalıdır. İnsanlar artık öldükten sonra da dünyada onları hatırlatacak ve insanlara yarar sağlayacak yapı birimlerine yönelmeye başlamışlardır. Dönemde kütüphane, medrese, sebil, çeşme gibi yapılar yaptırarak öldükten sonra da bu şekilde anılmak, hayır duası almak daha yaygın bir istek olmuştur denilebilir. Bu da bize türbe yapılarının bu dönemde bilinçli olarak tercih edilmediğini göstermektedir.

18. yüzyıl diğer birçok eser için de olduğu gibi türbeler için de bir geçiş dönemini oluşturmaktadır. Klasik unsurlar türbe mimarisinde yüzyıl başında hala kullanılmakla birlikte, dönemin ikinci yarısından itibaren azalmaya başlamaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi sergilediği plan özellikleri bakımından önemli bir yere sahiptir. Dikdörtgen planlı kütle, aslında kare planlı kubbe örtülü iki ünitenin yan yana bitleştirilmesinden oluşmaktadır. Bu iki ünite bir kemerle birbirine bağlanmıştır. Bu plan şeması Anadolu Türk Mimarisinde çok sık görülen bir uygulama değildir. Kemah Behramşah Kümbeti (12. Yüzyıl sonu-13. Yüzyıl başı), Alanya Akşebe Sultan Türbesi (1240), İznik Halil Hayreddin Paşa Türbesi (14. Yüzyıl sonu) bu planın görüldüğü erken dönemdeki nadir yapılardandır¹⁸⁵. Dolayısı ile Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi bu plan şemasının 18. yüzyıldaki bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Dikdörtgen planda yapılan türbeler genel olarak iki kubbe ile örtüldüğünü görmekteyiz. Bunun yanısıra 18. Yüzyılda inşa edilen Nasuhi Mehmed Efendi Türbesi ve Şeyh Cemaleddin Uşşaki Türbesi dikdörtgen planda tasarlanmış olmakla birlikte her ikisi de ahşap bir çatı ile örtülüdür.

Türbeler 17. Yüzyıldan itibaren görülebilir yerlere inşa edilmeye başlanmıştır. İşlevleri gereği genellikle insanların rahatça görüp dua edebilecekleri alanlar tercih edilmiştir. Klasik dönemde çevreden soyutlanan örnekler görmekle beraber 17. Ve 18. Yüzyılda çevreye kazandırılmaya çalışılmış türbeler görmekteyiz. Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi ile Emetullah Gülnüş Valide Sultan Türbesi ve Nuruosmaniye Türbesi 'de bu şekilde yol kenarından görünecek yerlere konumlandırılmışlardır.

¹⁸⁴ Armağan, a.g.e. 2004, 223.

¹⁸⁵ Çerkez, M. (2017). "Kestel Baba Sultan Külliyesi". *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 14-15-16 Ekim 2016. Bildiriler. C.I. İstanbul, 437-438.

Hekimoğlu Ali Paşa türbesi Türk mimarisinde örneklerine az rastlanan sebil-türbe-çeşme-şadırvan topluluğu içinde yer alır¹⁸⁶. Klasik dönem ve öncesinde daha çok müstakil olarak karşımıza çıkan türbeleri 17. Yüzyıl'dan itibaren daha çok farklı işlevlerde yapı barındıran büyük külliyeler ile yapılmaya başlandığını görüyoruz. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi cami, kütüphane, sebil, çeşme ve tekke gibi farklı işlevli birçok yapı barındırarak büyük bir külliye'dir. Bu külliye içerisinde bir tekke bulunması Hekimoğlu Ali Paşa Türbesinin mimarisini etkilemiştir. Tekkeye bağlı önemli kişilerin mezarlarına da türbe içinde ayrı bölüm oluşturularak, bu tarikata ve şeyhlerine saygı gösterilmiştir.

Türbelerin sebil ile ilişkilendirilmesi 17. Yüzyıldan itibaren başlamıştır. 1722 tarihli Ahmediye Türbesinde de izlenebildiğimiz sebil-türbe ilişkisini, Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi'nde sebil ve bir çeşme ile görmekteyiz. Bu da bize türbe ve su yapısı ilişkilendirilmesi geleneğinin dönemde hala devam ettiğini ve Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi ile de iyi bir şekilde yansıtıldığını göstermektedir. Bunun aksine geleneği sürdürmeyen ve sebil ile türbe yapılarını ayrı konumlandıran yapı ise Nuruosmaniye Türbesi'dir.

Türbe yapılarında malzeme kullanımında önceki dönemlerde de yaygın olarak görülen taş ve tuğla ile yapılan almalı teknik görülmektedir. Bunun yanı sıra cephelerde mermer kullanımı diğer yapılarda da olduğu gibi türbelerde de karşımıza çıkmaktadır. Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi'nin sokağa bakan cephesinde mermer kullanımı görmekteyiz. Yine 18. Yüzyılda yapılmış olan Nuruosmaniye ve Emetullah Gülnuş Valide Sultan Türbelerinde de cephe tasarımlarında mermer kullanılmıştır. Bu dönemde inşa edilen türbe yapılarında genel olarak mermer, küfeki taşı ve tuğla kullanılmıştır.

18. yüzyılın ilk yarısında kendine türbe yaptıran tek sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'dır. Türbe günümüzde ziyarete kapalıdır.

¹⁸⁶ Paksoy, İ.G. (1979). İstanbul Rical Türbeleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 105.

Tekke

Tarikat üyelerinin çeşitli ritüellerini gerçekleştirmek amacıyla topladıkları mekânlara *tekke* denilmektedir. Tekke mimariden çok işlevselliğin ön plana çıkarıldığı yapılar olarak inşa edilmişlerdir. Farklı işlevlerde çeşitli ünitelerle karşımıza çıkan bu yapılar; tevhidhane, derviş hücreleri, şeyh odası, çilehane ve genel günlük ihtiyaçlara yönelik (mutfak, hela vs.) mekânlardır. Bunun yanı sıra bir cami veya türbe gibi farklı işlevlerdeki yapılar ile karşımıza çıkan tekkeler de bulunmaktadır.

Tekke yapılarında daha çok taş ve tuğla ile almalı örülmüş duvarlar karşımıza çıkar. Türbe yapılarının ön cephelerinde sık sık görülen mermer kullanımı bu yapılarda görülmemektedir. Bu yapılar gösteriştan uzak sade bir biçimde inşa edilmişlerdir.

Tekkelerin şema olarak ilk dönemlerden itibaren uygulanan planları devam ettirdiği söylenebilir. 18. Yüzyıl itibariyle mimariye gelen yenilikler bu yapılar üzerinde etkili olmamıştır. Bu durum tekkelerin işlevleri gereği dış dünyadan soyutlanmasıyla ilişkilendirilebilir.

Tarikatlar tekelleşmeyle birlikte zamanla toplumdan uzaklaşmışlar ve toplum içerisinde kendilerini daha üstün görmeye başlamışlardır. Bu duruma tepki olarak ortaya çıkan Melamilik anlayışı, halktan uzaklaşmayı kınamış ve bu durumun karşısında durmuştur. Bu süreçte tekke yapımı azalmış/durmuştur. 18. Yüzyıl’da bu azalmayı izleyebilmekteyiz.

Baha Tanman tekkeleri üç gruba ayırmaktadır; bunlardan ilki medrese ile ilişkisi olan tekkeler, ikincisi cami ve türbelerle öne çıkan tekkeler, diğer grup ise ev tekkeleridir¹⁸⁷. Çalışmamız konumuza dahil olan Abdal Yakup Tekkesi cami ve türbe ile ilişkili grupta yer almaktadır.

İlk inşa tarihini bilinmeyen Abdal Yakup Tekkesi¹⁸⁸, günümüzde Hekimoğlu Ali Paşa Camisi’ne ait şadırvanın bulunduğu yerde yapılmıştır¹⁸⁹. Yapı külliye inşası sırasında yıktırılarak, 1748 yılında¹⁹⁰, arazinin güneyine yeniden inşa ettirilmiştir. İslam

¹⁸⁷ Tanman, B., (1990). “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri”, doktora tezi, İstanbul, 6.

¹⁸⁸ Tekke kaynaklarda çoğunlukla “Hekimoğlu Ali Paşa Tekkesi” ya da “Abdal Yakup Tekkesi” ismiyle değerlendirilmektedir. Tekke mimarisinde en temel kaynaklardan biri olan Baha Tanman’ın “İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri” adlı doktora tezinde bu tekke “Hekimbaşızade Ali Paşa Tekkesi” olarak ele alınmıştır.

¹⁸⁹ Ayvansarayî, H. (1281). Hadikatü’l-cevâmi, İstanbul, 81-85.

¹⁹⁰ Tekke külliye inşaatından 14 yıl sonra yapılmıştır.

dünyasında tasavvuf teşkilatlanması ile ortaya çıkan ilk tarikatlardan biri olan *Kadirilik* tarikatına bağlıdır. Bu noktada değinilmesini önemli bulduğumuz husus, Hekimoğlu Ali Paşa'nın daha önce civarda ahşap bir camisi olduğu bilgisidir¹⁹¹. Böyle bir caminin varlığı söz konusu olduğunda, Paşa'nın külliye inşasından önce de bu bölgedeki tekke ile ilişkisi olduğunu, belki de bu tekkenin bağlı olduğu *Kadiri* tarikatına bağlılığını daha ileri seviyede gösterebilmek adına, mevcut tekke ile daha büyük bir vakıf ortaya koymak istemiş olabileceğini bizlere gösteriyor olabilir. Ayrıca külliyenin ilk inşası sırasında tekkenin etrafında bir yapı düzenlemesi yapılması yerine, tekkenin yıktırılarak yeniden daha kapsamlı şekilde çeşitli ünitelerle inşa edilmesi de bu duruma işaret etmektedir. Hekimoğlu Ali Paşa'nın külliye içerisine yaptırmış türbenin iki bölümlü olması ve bir bölümün de Abdal Yakub Tekkesi şeyhlerine ayrılması da Paşa'nın bu tarikata oldukça bağlı olduğunu bizlere göstermektedir.

Abdal Yakub Tekkesi'nin, Hekimoğlu Ali Paşa tarafından yeniden inşası bu yapıyı büyük bir külliyenin parçası haline getirmekle birlikte, eserde cami ve türbe ile ilişkisine işaret eden unsurlar bulunması, bu tekkeyi diğer örnekleri içerisinde özel kılmaktadır. Cami içerisinde mihrap süslemelerinde ve çilehane kapıları üzerindeki levhalarda *Kadiri Gülleri* görülmektedir. Ayrıca tekkeye ait bir tevhidhanenin bulunmaması ve harim mekânında U şeklinde bir mahfil dolaşması, tarikat ayinlerinin camide yapıldığı ve bu mahfilin de ayinlerin izlenmesi için özel olarak tasarlanmış olabileceği izlenimini yaratmaktadır. Külliyeler içerisinde yer alan tekkelerin, külliyeyle ait diğer yapılar ile ilişkileri dikkat çekicidir. Bu bağlamda *tekke-cami*, *tekke-türbe*, *tekke-kütüphane* ilişkileri gibi, tekkenin farklı işlevlerdeki yapıların kullanım amaçlarına ve böylece mimarisine etkilerini izleyebilmekteyiz. Cami-tekke ilişkisi 18. Yüzyılın ilk yarısında oldukça yaygındır. Tekke yapılarına ait çeşitli birimler, hem bağlı olunan tarikat mensuplarının burada rahatça yaşayarak ibadetlerini yapabilmeleri, hem de halkın bu birimleri kullanabilmesi için yapılmıştır. 18. Yüzyılda yapılmış olan Çorlulu Ali Paşa, Mehmed Emin Ağa ve Hacı Beşir Ağa tekkeleri de bir külliyenin parçası olarak karşımıza çıkan diğer istisnai örneklerdir

¹⁹¹ Orhan M. Çolak'ın “*Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcraatı, Hayratı*” isimli yüksek lisans tezinde İsmail Ziyaeddin Bey'in gözden kaçırılmış olduğunu dile getirdiği bir kaydı ile, Hekimoğlu Ali Paşa'nın beylerbeyliğinde Davudpaşa civarında ahşap bir camisi olduğunu, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Cevdet Tasnifi evkaf vesikaları arasında bulunan bir belgeyi de sunarak bu bilgiyi sağlamlaştırmaktadır.

17. ve 18. Yüzyıl öncesinde tekkelerin türbe yapısı ile yapıldıkları görülmektedir. Abdal Yakub Tekkesi de bir türbeyle birlikte külliye içerisinde olması bakımından bu geleneği sürdürmektedir. Fakat bu türbede hem banî ve ailesinin hem de tekke tarikatına bağlı kişilerin mezarları bulunması ve mimari olarak çok sık karşılaşmadığımız iki kare mekânda tasarlanması bu türbenin yalnızca tekke ile ilişkilendirilemeyeceğini de göstermektedir.

Derviş hücreleri tekke yapılarının en önemli birimlerindendir. Yan yana yerleştirilen küçük mekânlardan oluşan bu hücreler, U biçiminde tasarlanmış olarak karşımıza çıkabildiği gibi, Abdal Yakup Tekkesi hücreleri gibi düz bir şekilde de görülmektedir. Bu hücreler günümüzde orijinal özelliklerini kaybetmiş olmakla birlikte, tasarım olarak düz şeklindeki hücre düzenlemesini izleyebiliyoruz.

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesinin bir parçası olan tekke günümüzde mimari ve süsleme unsurları açısından orijinal tüm ayrıntılarını kaybetmiş olmakla birlikte, çevrede genel olarak *Hekimoğlu Aşevi* olarak bilinmekte.

Çeşmeler

Türk kültüründe su, manevî bir unsur olarak görülmüştür. Bugün kullandığımız atasözlerinde dahi su her zaman önemli bir yerde olup, üzerine edebî cümleler, şiirler ortaya konmuştur. Bir su yapısı yaptırarak susayanlar için bir iyilik yapmak, hayır işlemek Türk kültüründe oldukça yaygındır. Bu yapılar yüzyıllar içinde yapıldıkları dönemin unsurları çerçevesinde çeşitli farklılıklar sergilemişlerdir. Dönemi içerisinde işlevsellikten daha çok estetik amaçlı su yapılarının ön plana çıktığı izlenmektedir.

Türk tarihinde mimari eserlere su yapıları eklenmesi yaygındır. Eserlerle birlikte mutlaka çeşme, şadırvan, sebil gibi su yapılarının yapılması, Türk mimarisi içerisinde suya verilen önemi bizlere gösterir.

18. yüzyıl itibarıyla mimari eserlerin bir parçası olmaktan sıyrılıp, bağımsız yapılar olarak karşımıza çıkmaya başlayan çeşme ve sebiller, birer anıt vasfı taşımaya başlamışlardır. Yapıların su fonksiyonları dahi zamanla ikinci planda kalmıştır.

Çeşmenin kelime anlamı Farsça göz anlamına gelen *çaşm* kelimesinden gelmektedir. Kelimenin bu anlamda görüldüğü en eski yazılı kaynak Zemahşerî tarafından 12. Yüzyılda kaleme alınan Mukaddimetü'l-Edeb adlı sözlüktür.

Osmanlı Mimarlığında çeşmeler dönemlere göre farklı cephe düzenleri göstermekle birlikte, genel şemaları her dönemde hemen hemen aynı kalmıştır denebilir.

18. yüzyılda çeşme yapılarında sayıca büyük bir artış görülmüştür. Çeşmelerin hem düşük maliyetli hem de işlevsel olarak halkın önemli bir ihtiyacını karşılayan yapılar olmaları sayılarındaki artışın nedenini oluşturmaktadır. 18. yüzyılda devletin ekonomik olarak zor bir döneme girmeye başlaması ve artık büyük maliyetli yapıların yapımının azalmasıyla, bu tarz maliyeti az fakat halkı memnun edecek olan yapıların inşasında artış görülmüştür. Ayrıca bu dönemde çeşme yapıları, sadece halkın su ihtiyacını karşılayan yapılar değil, bulundukları bölgenin görünümüne estetik bir katkı sağlayan eserlerdir.

16. ve 17. yüzyıl çeşmelerinin kitabelerinde çeşmeler hayır eserleri olarak tanımlanırken, 18. yüzyılda çeşmeler kendi başına yapılar ve estetik objeler olarak tanımlanmış, sağladıkları faydadan çok güzellikleri üzerinde durulmuştur¹⁹².

18. Yüzyıl'da çeşmeler klasik formları ile yapılmaya devam edilse de bu dönemde cephelerin daha yoğun süslendiğini görmekteyiz. Bunun yanında nişlerin genişlediğini ve çoklu cephe düzenlemeleri gelen yenilikler arasındadır diyebiliriz.

Çalışmamız dahilinde incelemiş olduğumuz Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'ne ait çeşmeler bir geçiş dönemi içerisinde yapıldıkları için, Klasik Dönem ve Lale Devri unsurları yanı sıra barok etkilerde göstermeleri bakımın oldukça özel örneklerdir.

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nde günümüze ulaşabilmiş üç çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerden Esekapısı Sokağı'nda bulunan çeşme, tekke yapısı ile bağlantılı olarak yapılmış olabilir. Diğer iki çeşme ile kıyasladığımızda oldukça sade kalan ve sadece işlevsel amaçlı yapıldığı izlenimini veren bu çeşme, büyük olasılıkla tekke yapı birimlerindeki genel ihtiyaçlar için ya da tekke yapısına gelen kişilerin hayvanlarının su içmesi amaçlı da yapılmış olması mümkündür. Türbe duvarına bitişik olan ve sebilin yanında bulunan çeşmeler ise süsleme açısından oldukça zengin yapılardır. Çeşmelerde rumi, yaprak ve kıvrık dal, palmet, lotus, saksılar, vazolar, istiridye kabuğu motifleri görülmektedir.

¹⁹² Hanadeh, a.g.e., 2002, 126.

Sebil

Arapça kökenli olan *sebil* kelimesi *yol*, *rota* anlamına gelmektedir. Kelimenin bu anlamda görüldüğü en eski yazılı kaynak Zemahşerî tarafından 12. Yüzyılda kaleme alınan *Mukaddimetü'l-Edeb* adlı sözlüktür. Kelime aynı zamanda mecazi olarak ahlaki bir yol anlamına da gelmektedir. Türkçe 'de ise bu kelime yol kenarlarına hayrat amaçlı yaptırılan su mimarisi yapı türlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahmet Vefik Paşa'nın *Lugat-ı Osmani* (1876) eserinde sebil kelimesine "...yolda su dağıtılan yer" anlamının da eklendiğini görmekteyiz.

Sebiller yol daire ya da çokgen planlı, çevresi parmaklıklı pencerelerle çevrili küçük kubbeli yapılardır. Özellikle 18. Yüzyıldan başlayarak İstanbul'da çok sayıda sebil yapılmıştır¹⁹³. Sebiller yol kenarlarında, iki yolun kesiştiği yerlerde ya da meydanlarda inşa edilmişlerdir. Bu yapıların genel olarak cami, türbe, medrese gibi yapıların yanında, birer tamamlayıcı öge olarak görmekteyiz. Yapıldıkları döneme göre çeşitli özelliklerde karşımıza çıkan sebillerin sayısı 18. Yüzyılda büyük bir artış göstermekle birlikte, artık bağımsız yapılar olarak da inşaları görülmeye başlanır. III. Ahmed Meydan Çeşmesi (1728–1729) bu sebillere en önemli örneklerden biridir. Başka bir deyişle, külliye köşelerinden kopan sebiller kendi ölçeklerine uygun özerklik kazanmıştır denebilir¹⁹⁴.

Hekimoğlu Ali Paşa Sebili kapsamlı bir külliyenin parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapı, bir sokak ve caddenin kesiştiği yerde bulunmaktadır. Türbenin hemen yanında bulunan sebil 17. Yüzyıldan beri devam eden türbe-sebil ilişkisini de yansıtmaması bakımından dönem içerisinde önemli bir örnektir. 18. yüzyıl başında azalan türbe yapımının da etkisiyle, yüzyılın ilk yarısında yalnız iki sebili türbe ile yan yana görmekteyiz. Bunlar Hekimoğlu Ali Paşa Sebili ve Üsküdar Emetullah Gülnüş Valide Sultan Sebilidir. Türbeler ile inşa edilen sebil, çeşme yapıları genel olarak türbede yatan kişiler adına bir hayır yapıları olarak da öne çıkmaktadırlar. İnsanların türbede yatan kişilerin hayratından su içip, bu kişiler için dua etmeleri ana düşünceyi oluşturmaktadır.

Sebiller 18. Yüzyılda Osmanlı Mimarisinde yaşanan değişimleri en iyi izlenebildiği yapı türlerinden biridir. Bu dönemde sebillerin cepheleri hiç boş kalmayacak şekilde

¹⁹³ Sözen, M.- Tanyeli. U., (1986) Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü.

¹⁹⁴ Arel, a.g.e. 1975.,47

süslemelerle doldurulmuştur. Genel süsleme öğeleri olarak rumi, lotus, palmet, kıvrık dal, yapraklar, mukarnas dizileri karşımıza çıkmaktadır.

18. yüzyılın ilk yarısında Hekimoğlu Ali Paşa Sebili gibi bir külliye parçası halinde karşımıza çıkan diğer örnekler şunlardır; Kaptan İbrahim Paşa Sebili, Bahçekapı Damat İbrahim Paşa Sebili, Nuruosmaniye Sebili.

Su Terazisi

Külliye Esekapısı Sokağı'ndan girişi sağlayan kapıya güneyden bitişik şekilde yapılan su terazisi, taş ve tuğla malzemeden alması duvar tekniği ile örülmüştür. Eser kare plan üzerine yukarı doğru gittikçe daralan prizmal bir kütleye sahiptir. Bir sıra kesme taş iki sıra tuğla malzemeden oluşan alması bir örgüye sahiptir.

Teraziler su sisteminin zayıfladığı yerlerde suyun daha üst seviyelere ulaşmasını sağlamak amacıyla yapılan eserlerdir. Bu tarz su terazisi uygulamaları Anadolu'nun pek çok bölgesinde karşımıza çıkmaktadır. Bugün Bartın'ın merkezinde yer alan kare planlı, 7.5 m. yüksekliğinde, yukarı doğru gittikçe daralan prizmal bir gövdeye sahip su terazisi¹⁹⁵, araştırma konumuza dahil olan su terazisine benzer örnek olarak gösterilebilir.

Çalışma konumuz olan külliye 25.07.2022 tarihinde kapsamlı bir restorasyon çalışması başlamıştır¹⁹⁶. Çalışmalar süresince külliye'nin tüm kapıları kapatılarak giriş çıkış yasaklanmıştır (Resim:5.44,5.45,5.46).

¹⁹⁵ Çerkez, M. (2020). Bartın (Merkez İlçe) Su Yapıları, Grafiker Yayınları, Ankara, 87.

¹⁹⁶ T.C. İstanbul Valiliği, Hekimoğlu Ali Paşa Camisi ve Külliyesi'nin Restorasyon Uygulama İş, Yatırım İzleme ve Koordinasyon Başkanlığı Doğal Kaynaklar, Ruhsat ve Kültür Varlıkları Müdürlüğü, Yer Teslim Tarihi: 25.07.2022, Kurul Karar No: 21.03.2019 / 3894.

7. SONUÇ

Tarihi Yarımada İstanbul'un ilk yerleşim bölgesidir. İstanbul'un tarihi temelini oluşturan bu bölge yüzyıllar boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Çalışma konumuz olan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi Tarihi Yarımada'da, İstanbul'un yedinci tepesinde yer almaktadır.

Osmanlı'da her alanda modernleşme etkilerinin görülmeye başladığı 18. Yüzyıl, sanat ve mimari alanlarında da birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. 18. Yüzyıl ortalarına doğru artık inşa edilen yapıların neredeyse tümünde yoğun olarak batı etkileri görmeye başlarız.

18. Yüzyıl'ın önde gelen devlet adamlarından olan Hekimoğlu Ali Paşa'nın 1734-1735 yıllarında inşa ettirdiği bu külliye; cami, kütüphane, türbe, tekke, sebil ve üç çeşmeden oluşmaktadır. Külliye yapılarında plan, mimari, malzeme ve süsleme olarak Klasik özelliklerin devamını izleyebilmekle birlikte, Lale Devri etkisiyle de gelen yenilikleri ve bu yıllardan sonra yoğun olarak karşımıza çıkacak olan barok unsurları da görmekteyiz.

İnşa edildikleri tarihten itibaren büyük yangınlar başta olmak üzere birçok dış etkene maruz kalarak zarar görmüş olan yapılar günümüze kadar birçok onarım geçirmişlerdir. Bu onarımlar sonucu yapıların belli bölümleri orijinal özelliklerini yitirmişse de Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi birçok yönüyle inşa edildiği tarihin mimari ve süsleme özelliklerini günümüzde de sergilemektedir.

Altıgen taşıyıcılı şemaya sahip olan Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, bu plan şeması ile 18. Yüzyıl içindeki ilk örnektir. Eser, bir yandan Klasik Osmanlı mimarisi özelliklerini taşımakla birlikte, diğer yandan barok özellikler de göstermektedir. Lale Devri'nden sonra inşa edilmiş olan bu yapı, batı etkilerinin izlenmeye başladığı ilk eserlerden biri olarak karşımıza çıkar.

18. Yüzyıl'da ibadet yapılarında Avrupa köşkleri özellikleri görülmeye başlanır. Avlu, ön cephe düzenlemeleri ve camilerin yüksek bir zemin ile inşa edilmesi, yapılardaki sivil mimari etkilerini en iyi görebildiğimiz yerlerdir. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi'nde bu özellikleri izliyoruz.

Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, cami-tekke ilişkisi bağlamında da oldukça önemlidir. Genellikle farklı işlevlerdeki yapılardan bağımsız şekilde ayrı olarak inşa edilen tekke yapıları, Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi'nde külliyenin bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Külliye inşaatından önce bugün şadırvanın bulunduğu konumda bulunan Abdal Yakub Dede Teknesi'nin, külliye inşaatı öncesinde yıktırılması ve sonradan ayrı bir tevhidhane yapılmadan külliyenin bir parçası olarak yeniden inşa ettirilmesi, bu tekkenin cami ile ilişkilendirildiği, ibadetlerin cami merkezli olarak yapıldığını bizlere göstermektedir. Günümüzde tekke ve tekkeye ait yapı birimlerinin hiçbir orijinal unsuru kalmamıştır.

18. Yüzyıl'da kütüphane yapılarının sayısında büyük oranda artış görülmüştür. Osmanlı kültüründe her zaman önemli bir yere sahip olan kitap koleksiyonculuğu, Lale Devri'nin de etkisiyle bilgiye olan merakın artması sonucu farklı bir boyuta ulaşmıştır. 17. Yüzyıl'da görmeye başladığımız bağımsız kütüphane yapılarının bu yüzyılda da sayısı hızla artarak devam etmiştir. Külliyenin bir parçası olarak karşımıza çıkan Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi, asıl işlevi haricinde, cami avlusuna girişlerden birini oluşturan geçit şeklinde tasarlanması özelliğiyle tek örnektir. Günümüzde Türk İslam Sanatı merkezi olarak faaliyet göstermektedir.

Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi, dikdörtgen bir kütle içerisinde yan yana kubbeli iki kare mekândan oluşmaktadır. Bu iki mekân bir kemer ile birbirine bağlanmıştır ve birine Hekimoğlu Ali Paşa ile aile üyeleri diğerine ise Abdal Yakub Dede Tekkesine bağlı şeyhler defnedilmiştir. Eser, sebil ve hazire arasında bulunmaktadır. Bu konumu ile önceki yüzyıllardan gelen türbe-sebil ilişkisinin devam ettirildiği bir yapı olarak da dönem içerisinde önemli bir yere sahiptir.

Hekimoğlu Ali Paşa sebili kapsamlı bir külliyenin parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapı, bir sokak ve caddenin kesiştiği köşededir. Türbenin hemen yanında bulunan sebil, 17. Yüzyıldan beri devam eden türbe-sebil ilişkisini de yansıtmaları bakımından dönem içerisinde önemli bir örnektir. Ayrıca sergilediği yoğun süsleme özellikleri bakımından da döneminin tipik bir temsilcisi konumundadır.

Cami, hazire ve türbenin merkezinde konumlandırılmış olan şadırvan, orijinalde tel örgülü bir külahı bulunan klasik üslupta çokgen biçiminde yapılmıştır. Zaman içerisindeki yangınlar ile zarar gören külliye yapılarından olan şadırvan, bugün ahşap kolonların taşıdığı tekke giriş revakı altında yer almaktadır.

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesinde günümüze ulaşabilmiş üç çeşme bulunmaktadır. Bu çeşmelerden Esekapısı Sokağı'nda bulunan çeşme, tekke yapısı ile bağlantılı olarak yapılmış olabilir. Diğer iki çeşme ile kıyasladığımızda oldukça sade kalan ve sadece işlevsel amaçlı yapıldığı izlenimini veren bu çeşme, büyük olasılıkla tekke yapı birimlerindeki genel ihtiyaçlar için ya da tekke yapısına gelen kişilerin hayvanlarının su içmesi amaçlı da yapılmış olması mümkündür. Türbe duvarına bitişik olan ve sebilin yanında bulunan çeşmeler ise süsleme programı açısından oldukça zengin yapılardır. Çeşmelerde rumi, yaprak ve kıvrık dal, palmet, lotus, saksılar, vazolar, istiridye kabuğu motifleri görülmektedir. Bu bakımdan hem sebil hem de çeşmeler sahip oldukları yoğun süsleme kompozisyonları itibariyle dönemlerinin modasını sergileyen eserler olarak dikkat çekmektedir.

Günümüzde Davudpaşa Mahallesi'nde merkezi bir konumu oluşturan Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, bölgede birçok yere de adını vermiştir. Bulunduğu bölgede caddeler ile sokaklar arasında bir geçit oluşturan külliyenin avlusu, bölge halkı tarafından sürekli olarak kullanılan bir alandır. Bugün külliyenin Esekapısı Sokağı yanındaki tekke yapılarında *Hekimoğlu Aşevi* bulunmaktadır. Burada sürekli olarak ücretsiz yemek dağıtımı yapılmaktadır. Yemeklerini alan halk genel olarak külliye bahçesine geçmekte ve burada vakit geçirmektedir. Son yıllarda yapılan düzenlemelerle külliye ve çevresi sosyal bir alan haline getirilmiştir.

Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, gerek banisi Hekimoğlu Ali Paşa'nın siyasi kimliğindeki öne çıkan özellikler gerek ise inşa edildiği dönem içerisinde çeşitli ilkleri temsil etmesi bakımından oldukça önemli bir külliye'dir. Fakat bu önemli özelliklerine rağmen günümüzde Hekimoğlu Ali Paşa ve külliyesi, mimari, tarih alanlarında çalışma yapanlar ve bu alanlara ilgi duyarak bu çalışmaları takip edenler dışında pek bilinmemektedir. Sürekli olarak külliye avlusundan geçen bölge halkının dahi Hekimoğlu Ali Paşa adını sadece bu bölge için kullanmakla beraber, paşanın tarihi kimliği ve bölgeye kazandırmış olduğu bu büyük külliyenin tarihi süreci hakkında bilgi sahibi olmaması oldukça üzücüdür.

KAYNAKLAR

Akgün Afacan, B. (1996). Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi ve Çevresi Mimari Değerlendirmesi, Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.

Akozan, F. (1969). “Türk Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, Sayı:8, 75.

Altun, A. (1988). Ortaçağ Türk Mimarisinin Anahatları İçin Bir Özet, *Arkeoloji ve Sanat Yayınları*, İstanbul, 8.

Arel, A. (1975). *Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci*, İstanbul, 21.

Aslanapa, O. (1949). *Osmanlı Devri Kütahya Çinileri*, İstanbul.

Aslanapa, O. (1973). *Türk ve İslâm Sanatı*, İstanbul, 108,

Aslanapa, O. (1986). *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul.

Ayvansarayi, H., (1281) Hadikatü'l-Cevâmi, Matbaa-ı âmire, İstanbul, 81-85.

Bakır, B. (2003). *Mimaride Rönesans ve Barok*, Ankara.

Barışta, Ö. (1993). *İstanbul Çeşmeleri*, c.2,13.

Barkan,Ö.L., (1962), İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 40-241.

Batur, A. (1973). *Osmanlı Camilerinde Kemer Strüktür-Biçim İlişkisi Üzerine Bir Deneme (1300-1730)*, İstanbul.

Bayrakal, S., (2008), Erken Dönem Osmanlı Camilerinde Minber, Gökkuşbe Yayınları, İstanbul, s.31.

Binan, D. (2016). “Molla Çelebi (Fındıklı) Camii”, *Mimar Sinan'ın İstanbul'u*, Editör: Tülay Taşdemir, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, İstanbul, s. 244.

Budak, A. (2006). *18. Yüzyıl Tarihi Yarımada (Eminönü-Fatih) Kütüphane Yapıları Koruma Sorunları ve Önerileri*, Mimar Sinan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 176.

Cezar, M. (1963). “Osmanlı Devrinde İstanbul'da Yangınlar ve Tabii Afetler”, *Türk Sanat Tarihi Araştırma ve İncelemeleri*, İstanbul, Sayı:23

Cunbur, M. (1962); “Vakfiyelere Göre Eski Türk Kütüphanelerinin Yönetimi”, *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, c: XI, sayı:1, Ankara,6.

Çerkez, M. (2017). “Kestel Baba Sultan Külliyesi”. *Uluslararası İnegöl Tarihi ve Kültürü Sempozyumu*, 14-15-16 Ekim 2016. Bildiriler. C.I. İstanbul, s.419-447.

Çerkez, M. (2020). *Bartın (Merkez İlçe) Su Yapıları*, Grafiker Yayınları, Ankara, 87.

Çeşmeli, İ. (2007). *Antik Çağdan 13. Yüzyıla Kadar Orta Asya ve Karahanlı Dönemi Mimarisi*, İstanbul.

Çetinaslan, M.,(2012), Osmanlı Camilerinde Hünkar Mahfilleri, Selçuk Üniversitesi, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Konya.

Çetintaş, S. (1944). “Türklerde Su, Çeşme, Sebil”, *Güzel Sanatlar Dergisi*, Sayı:5, 44-46.

Çokdaş R., Özgen, A. (1991), Fatih Camileri, TDV yayınevi.

Çolak, O.M. (1997). “Arşiv Belgeleri Işığında Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Hayatı, İcratı ve Hayratı”, İstanbul Üniversitesi Arşivcilik Bölümü Yüksek Lisans Tezi.

Daş, E. (2007). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri*. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları.

Daş, E. (2003). *Erken Dönem Osmanlı Türbeleri (1300-1500)*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 6.

Demirarslan, D.Ç. (2016). “Din ve Tasavvuf Kültüründe Çilehane Kavramı ve Mekan Özellikleri Açısından Gelibolu Çilehanesi”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 18.

Demirkent, I. (2001). Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s.205, İstanbul.

Denel, S. (1982). *Batılılaşma Sürecinde İstanbul’da Tasarım ve Mekanlarda Değişme ve Nedenleri*, Ankara, 2.

Devellioğlu F., (2004), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, s.649.

Diez E., Aslanapa O., (1960), “Mihrap”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul, VIII, s.294.

Dilaverzâde Ö. (1271). *Hadikatü’l Vüzerâ Zeyli*, İstanbul, 43.

Egemen, A. (1993). *İstanbul’un Çeşme ve Sebilleri, Resimleri ve Kitabeleri ile 1165 Çeşme ve Sebil*, İstanbul s.377.

Eraslan, A. “Mimar Sinan’ın Altıgen Baldeken Sistemli Camilerinde Taşıyıcı, Örtü ve Mekân İlişkisi”,

Erünsal, İ. (1991). Türk Kütüphaneleri II, Kuruluştan Tanzimata Kadar Osmanlı Vakıf Kütüphaneleri, s. 17, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Yayını: 22, Ankara.

Erünsal, İ.E. (1992). “Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi”, TDV İslam Ansiklopedisi, c.6, 3-4.

Erzincan T., (2005), “Mihrap”, TDV İslam Ansiklopedisi, Cilt: 30, İstanbul, s.30

Esin, U. (1992). İstanbul’un En Eski Buluntu Yerleri ve Kültürleri, *Semavi Eyice Armağanı:İstanbul Yazıları*, İstanbul, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, s. 51-71.

Eyice, S. (1992). “İvaz Efendi Camii”, TDV İslam Ansiklopedisi, 4, İstanbul, s. 490.

Eyice, S. (1981). *18. Yüzyılda Türk Sanatı ve Türk Mimarisinde Avrupa Neo-Klasik Üslubu*, Sanat Tarihi Yıllığı, İstanbul, 13.

Genceci, T., (1974). *Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi (yayımlanmamış), İstanbul.

Genç, N. (2020). “Çorlulu Ali Paşa Kütüphanesi”, Van İlahiyat Dergisi, 8/13, S.78.

Goodwin, G. (1971). *A History of Ottoman Architecture*, London, 375-377.

Goodwin, G. (1987). *A History of Ottoman Architecture*, Thames and Hudson, London, 244

Gökman, M., (1943). *Murat Molla-Hayatı, Kütüphanesi ve Eserleri*, İstanbul Cumhuriyet Matbaası, İstanbul, 9.

Hasol, D. (2012). Ansiklopedeki Mimarlık Sözlüğü, 322.

Hattatoğlu, İ., (1966), İstanbul’da Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, İ.Ü.E.F. Sanat Tarihi Bölümü, Yayınlanmamış Lisans Tezi, İstanbul, s.6.

İnci, N. (1985). “18. Yüzyılda İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler”, *Vakıf Dergisi*, 19.

İnci, N., (1966). XVIII. Yüzyıl’da İstanbul Camilerine Batı Etkisiyle Gelen Yenilikler’’, *Vakıflar Dergisi*, S. XIX. s.225.

Karakuyu, M., Tezer, S.T., Balık, H. (2010). “İstanbul’un Tarihsel Topoğrafyası ve Literatür Değerlendirmesi”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 8, Sayı:16.

Karpat, H.K. (2002). *The Land regime, social structure, and modernization in the Ottoman Empire*, Oxford.

Koç, H.(1994). Kütüphaneler, İstanbul Ansiklopedisi, c.5, s.172-176, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

Kos, K. (2008). *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Mimarisinin Doğu Kökeni*, İstanbul.

Köşklü, Z. (2000). “18. Yüzyıl Kütüphanelerinden İki Örnek: İstanbul Damat İbrahim Paşa Kütühanesi ve İstanbul Feyzullah Efendi Kütüphanesi”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:15.

Kuban. D., (1954). *Türk Barok. Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul, 5.

Kuban, D. (1988). “Sinan’ın Dünya Mimarisindeki Yeri”, *Mimar Baş Koca Sinan. Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, Editör: Sadi Bayram, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, s.586.

Kuban, D. (1994). “*Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi*”, İstanbul Ansiklopedisi, c.IV, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.43.

Kuban, D. (1994). “Sinan Paşa Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt 7, T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 3.

Kuban, D. (2010)., Konstantinopolis-İstanbul’un Destansı Tarihi, *Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı*, Sabancı Üniversitesi, Sakıp Sabancı Müzesi 5 Haziran – 4 Eylül,18

Kuban, D. (1968). “An Ottoman Building Complex of the 16. Century: Sokollu Mosque and its Dependencies in İstanbul” – *Ars Orientalis* Vol.7, Michigan, 30

Kuban, D. (2007). *Osmanlı Mimarisi*, Yem Yayın, İstanbul.

Kuban, D. (2010). Bizantion’dan İstanbul’a Bir Başkentin 8000 Yılı, “Konstantinopolis-İstanbul’un Destansı Tarihi”, Sabancı Üniversitesi, *Sakıp Sabancı Müzesi 5 Haziran-4 Eylül 2010*, s.18.

Kuran, A. (1988). *Mimar Sinan-Hürriyet Vakfı Yayınları*, İstanbul, s.115.

Kurnalı, M. (2019). *Düş’ün Mekânları*, H.Ü. Yayınlanmamış Sanatta Yeterlilik Tezi, s.47

Kut, T. (1994). Matbaa, İstanbul Ansiklopedisi, c.5, s.308-310, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, İstanbul.

Kutlu, H. (2005). *Kayıbolan Medeniyetimiz, Hekimoğlu Ali Paşa Camii Haziresindeki Tarihi Mezar Taşları*, İstanbul.

Malkoç. N. (1999). İstanbul Kütüphaneleri; Nuruosmaniye Kütüphanesi, Taha Toros Arşivi, Dosya No: 111-Kütüphaneler, İstanbul Kalkınma Ajansı, erişim: oai: earsiv.sehir.edu.tr:11498/13646.

Mutçalı S., (1995), Arapça-Türkçe Sözlük, Dağarcık Yayınları, İstanbul, s.861

Önköl. H. (1992). Anadolu Selçuklu Türbeleri. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Öngöl. A., (1991). “Nuruosmaniye Kütüphanesi”, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Sayı:6.

Örik, N.S. (1947). “Bir Eski Paşaya ve Camiine Dair”, *Tanin Gazetesi*, 4454, 5.

Öz, T., İstanbul Camileri, c1, 70-77.

Paksoy, İ.G. (1979). İstanbul Rical Türbeleri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (Yayınlanmamış Lisans Tezi), İstanbul, 105.

Ragheb, Y. (1996). İslam Hukukuna Göre Mezarın Yapısı. Türk Tarih Kurumu, Ankara, 17-23.

Sertoğlu, M. (1994). *Tarihten Sohbetler*, İstanbul, s.112.

Sözen, M. (1975). *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul, 284.

Sözen, M.- Tanyeli. U., (1986) Sanat Kavramları ve Terimleri Sözlüğü.

Stierlin, H. (1985). Soliman et l'Architect Ottomane, Office Du Livre Fribourgs.164

Şahin, S. (2009). *Değişim Sürecinde Osmanlı Mimarlığı III. Ahmet ve I. Mahmut Dönemi (1703-1754)*, İTÜ, Mimarlık Tarihi, Doktora Tezi.

Şahin, A. (1997). *İstanbul'daki Osmanlı Dönemi Kütüphane Yapıları Üzerine Bir Araştırma ve Hacı Beşir Ağa Kütüphanesi*, Y.T.Ü. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 211.

Tanman, B. (1988). Atik Valide Külliyesi, s.2, *Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2, c1. 3-19.

Tanman, M. B. (1996). “Hekimoğlu Ali Paşa Camii’ne İlişkin Bazı Gözlemler”, *Aslanapa Armağanı*, Bağlam Yayıncılık, 253-280

Tanman, B.,(1990). ‘*İstanbul Tekkelerinin Mimari ve Süsleme Özellikleri Tipoloji Denemeleri*’’, doktora tezi, İstanbul, 6.

Tanman, B. (1994). “Atik Valide Külliyesi”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi* 1, İstanbul, s. 408.

Tay, L. (2010). Kırşehir (Merkez) Türbeleri, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 9.

Tayla, H. (1988). Mimar Sinan’ın Türbeleri. Mimar Sinan Dönemi Mimarlığı ve Sanatı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Toprak, Z., Eldem, E. (1997). *Kıtaların, Denizlerin, Yolların, Tacirlerin Buluştuğu Kent İstanbul*, çev. Adair Mill, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası Yayınları.

Tosun, S. (1951). *Hekimoğlu Ali Paşa’nın Hayatı, Matâli’ü’l – aliyye fi – gâliyye’ye göre*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yayınlanmamış Mezuniyet Tezi, İstanbul,1-2.

Tuluk, Ö.İ. (2006). “Osmanlı Camilerinde Mekân Kurgusu Açısından Kare Tabanlı Baldaken Varyasyonları”, Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi, 21, Ankara, 2.

Urfalıoğlu, N. (1994) “The Arrangement of XVIIth Century Ottoman Tiles in The Interiors and the Arrangement of Tiles in Hekimoğlu Ali Paşa Mosque”, *II. Uluslararası Seramik Kongresi Bildiriler Kitabı*, c.1.Türk Seramik Derneği Yayınları, No:10, İstanbul, s.472-480

Yetişkin., K.A. (1999). *18. ve 19. Yüzyıl İstanbul Vakıf Kütüphaneleri Üzerine Tipolojik Bir Değerlendirme*, Osmanlı Mimarlığının 7 Yüzyılı “Uluslarüstü Bir Miras”, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, İstanbul, 1.

EKLER

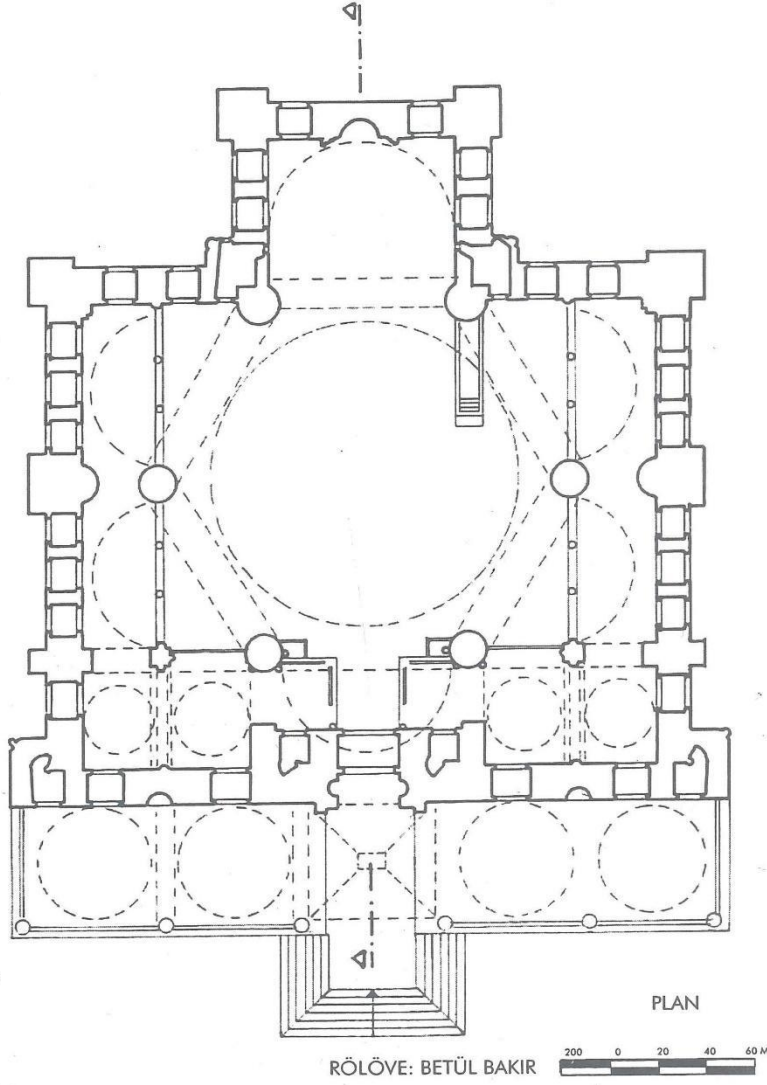
EK-8. Harita

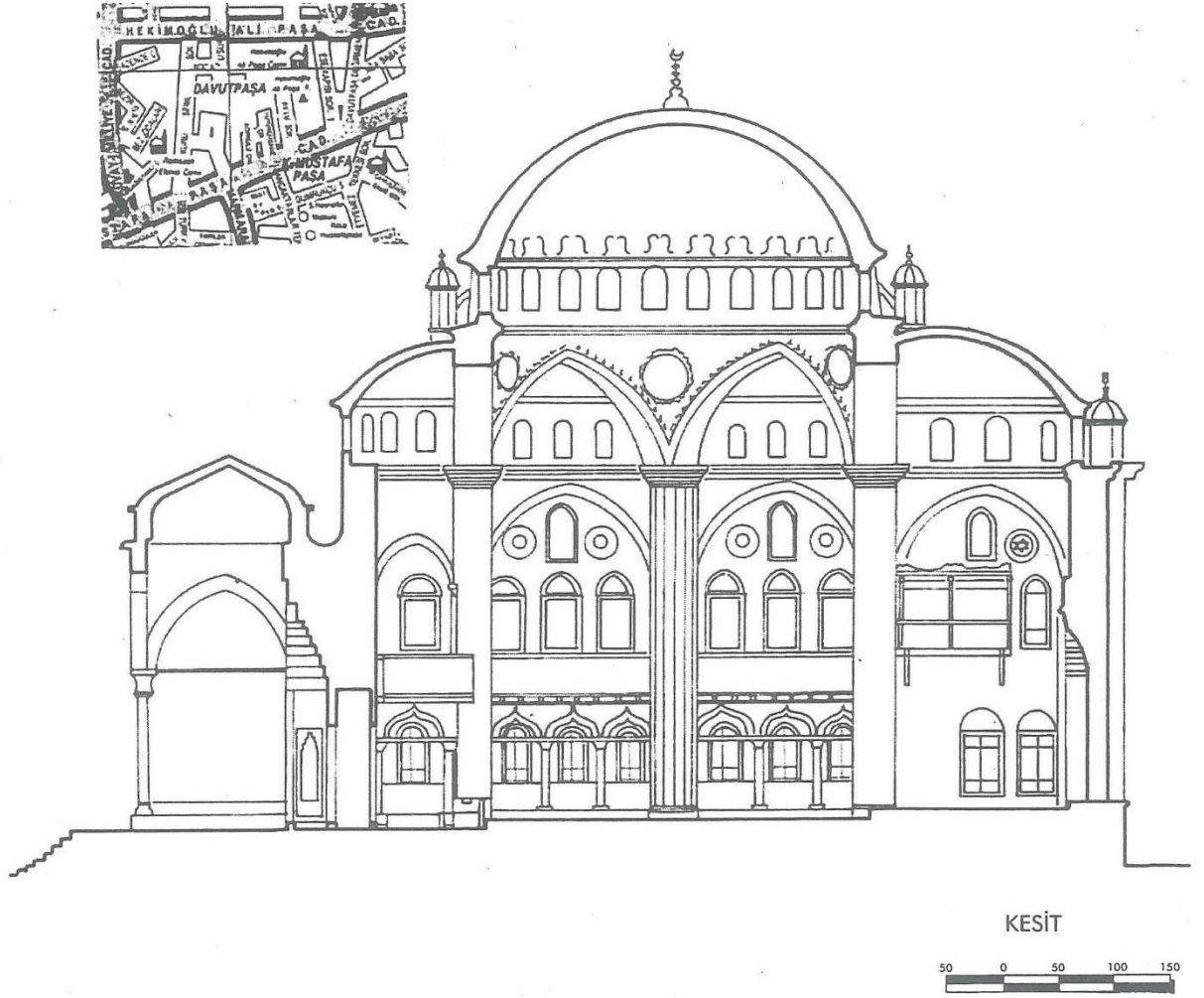
Harita: 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi yapılarının konumu (uydu fotoğrafı, www.googleearth.com , erişim tarihi: 22.11.2022)

1.Cami, 2.Kütüphane, 3.Türbe 4.Tekke 5.Sebil 6.Sebilin yanındaki türbe duvarına bitişik çeşme 7.Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşme, 8.Esekapısı Sokağı'ndaki çeşme, 9.Şadırvan, 10.Su Terazisi 11.Hazire alanı 12.Hazire alanı

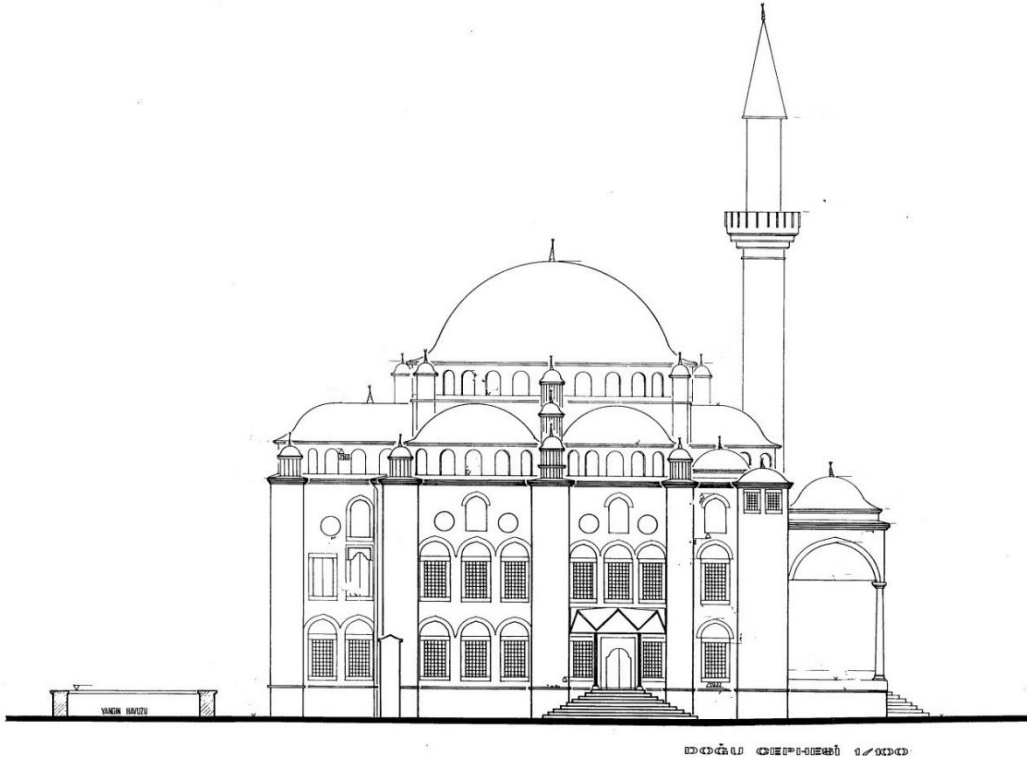
EK-9. Çizimler

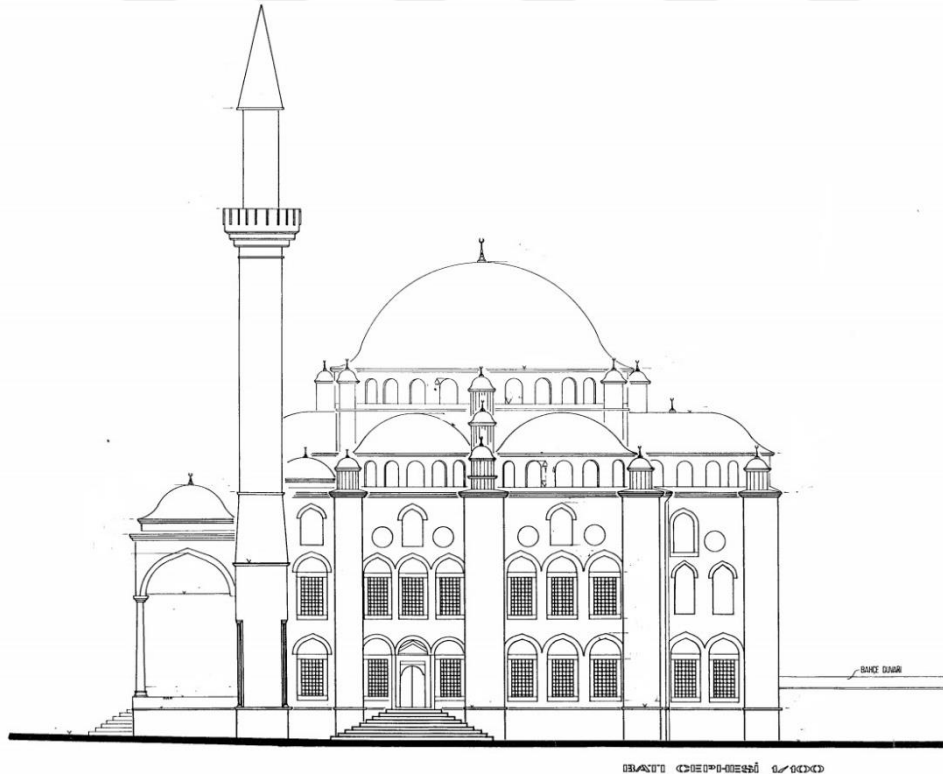
Çizim 5.1.Hekimoğlu Ali Paşa Camisi planı (Bakır, 2003: 101)

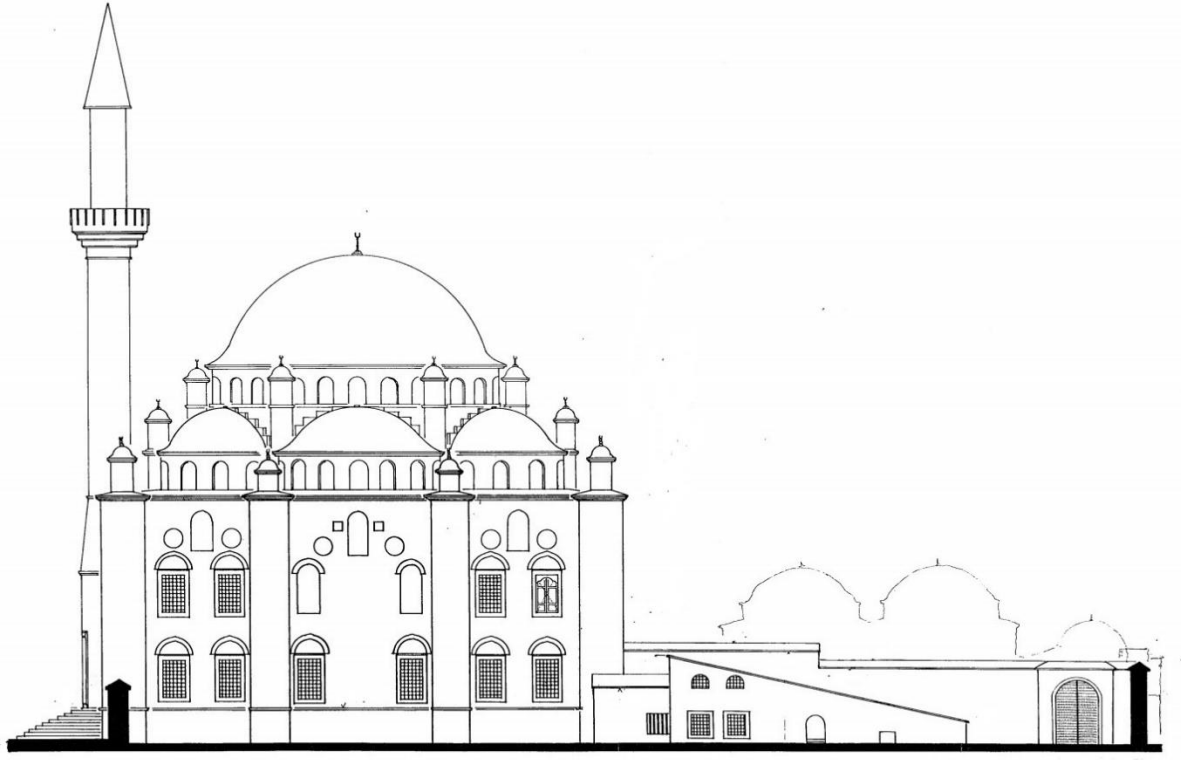
Çizim: 5.2. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, kesit (Bakır, 2003: 101)

Çizim: 5.3. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Doğu cephe (Afacan, 1996: 61-62)

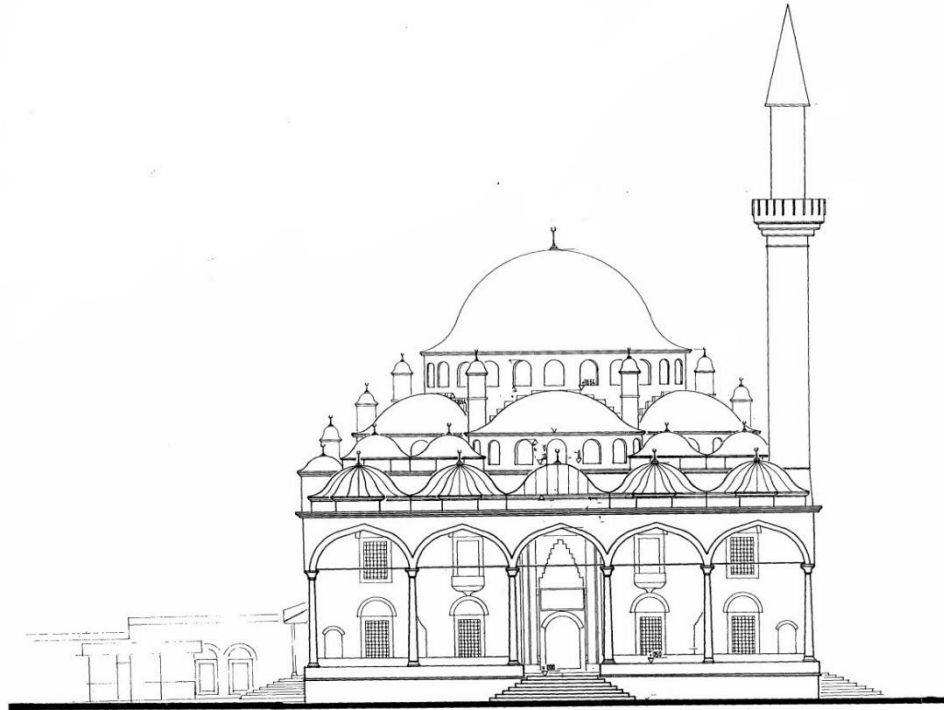

Çizim: 5.4. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Batı cephe (Afacan, 1996: 61-62)

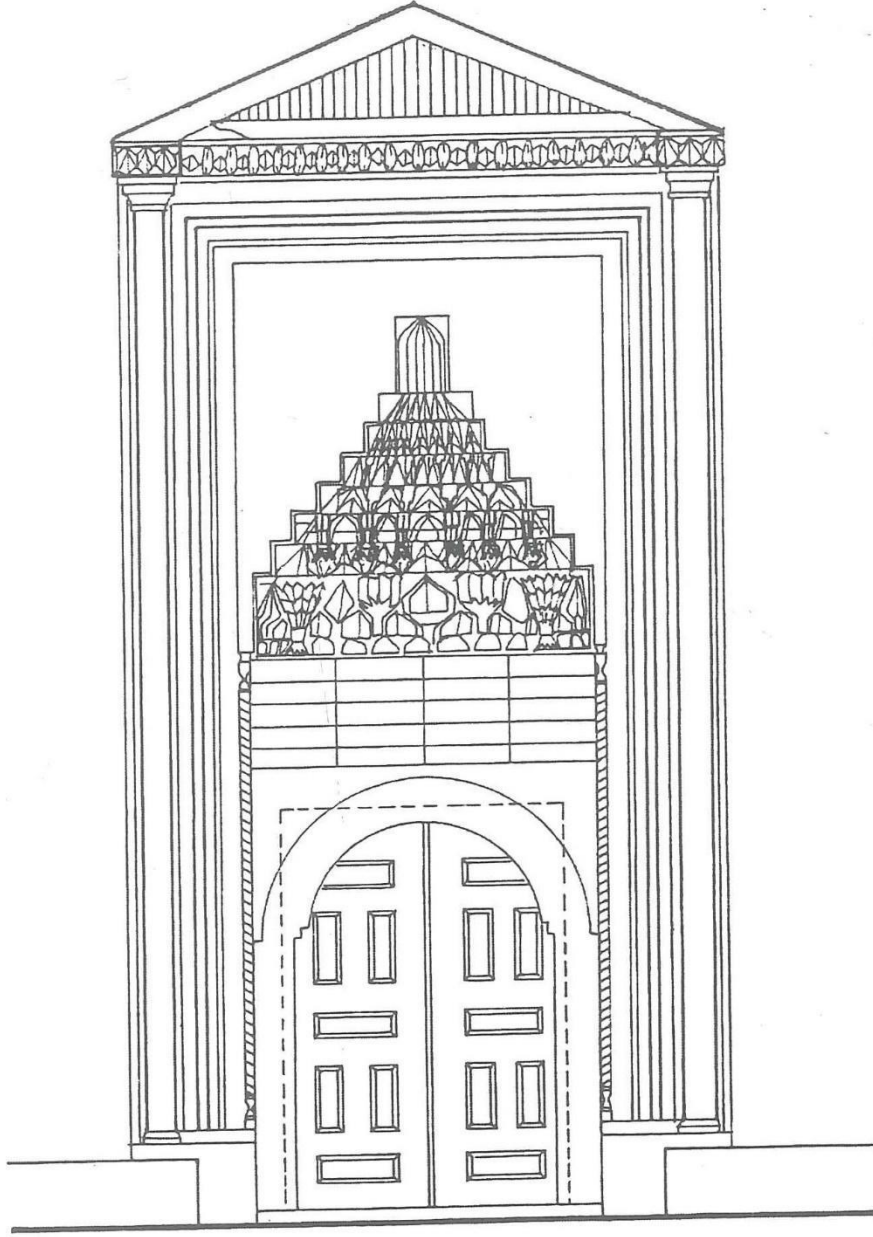
GÜNEY CEPHESİ 1/100

Çizim:5.5. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Güney cephe (Afacan, 1996: 61-62)

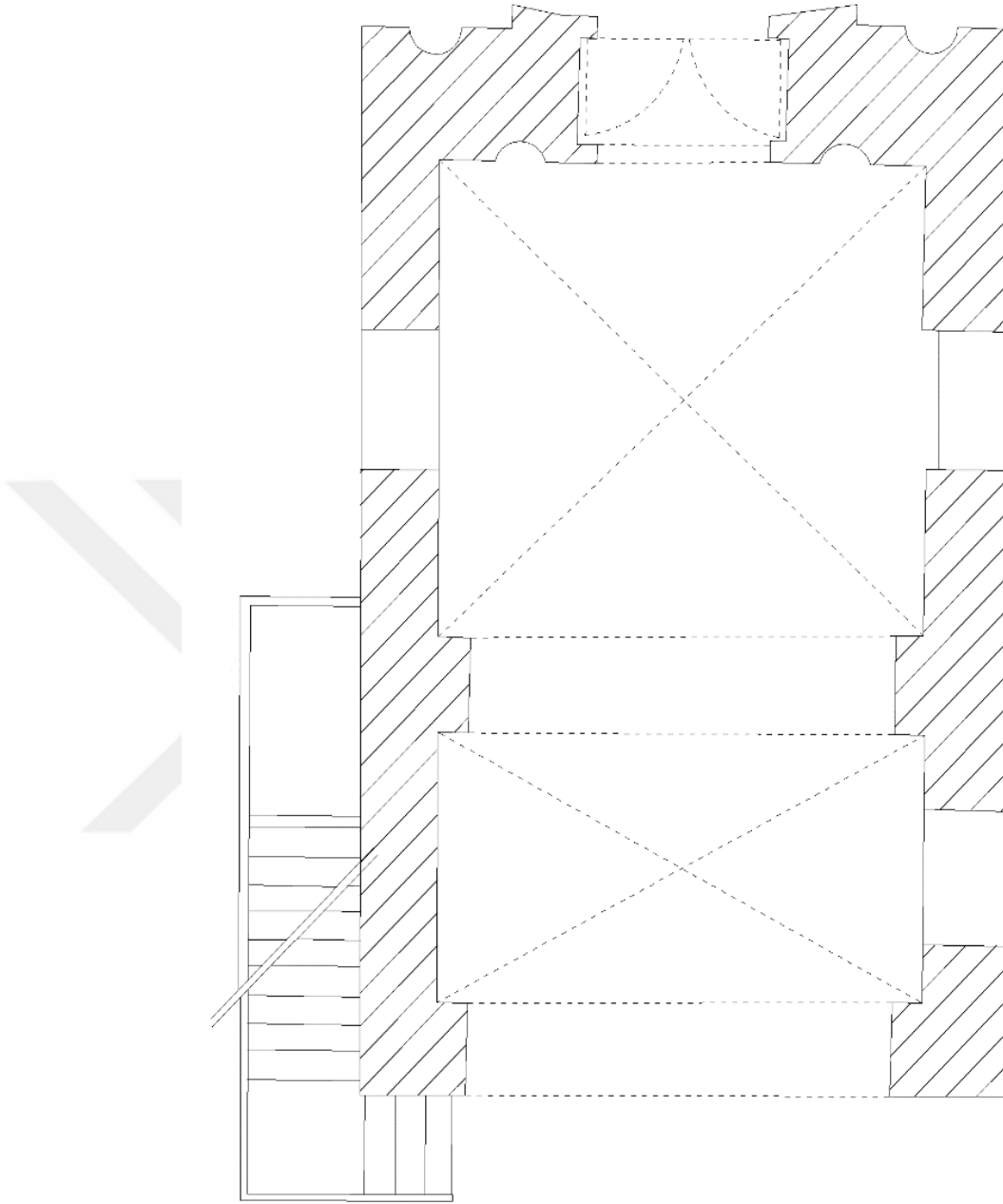

KUZUY CEPHESİ 1/100

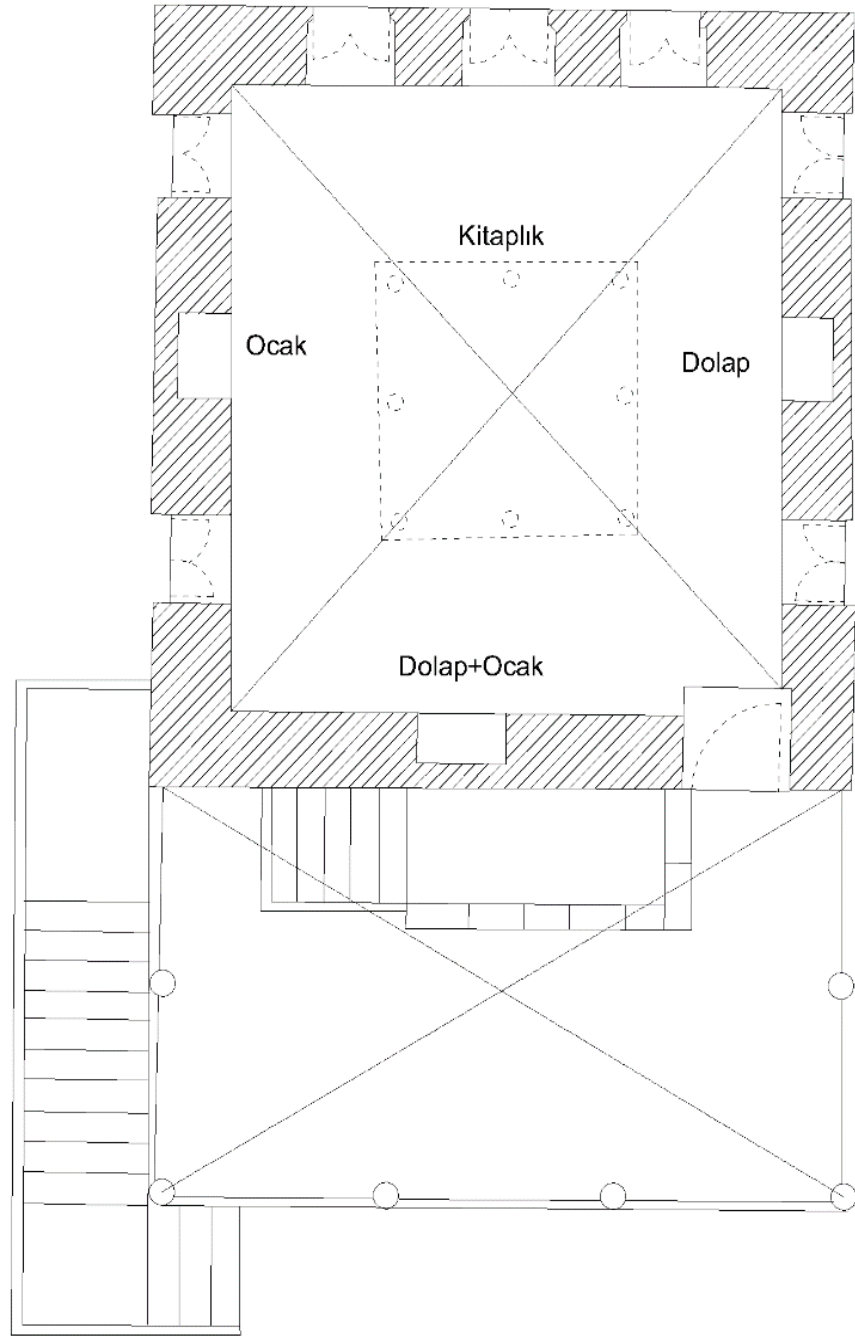
Çizim:5.6. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Kuzey cephe (Afacan, 1996: 61-62)

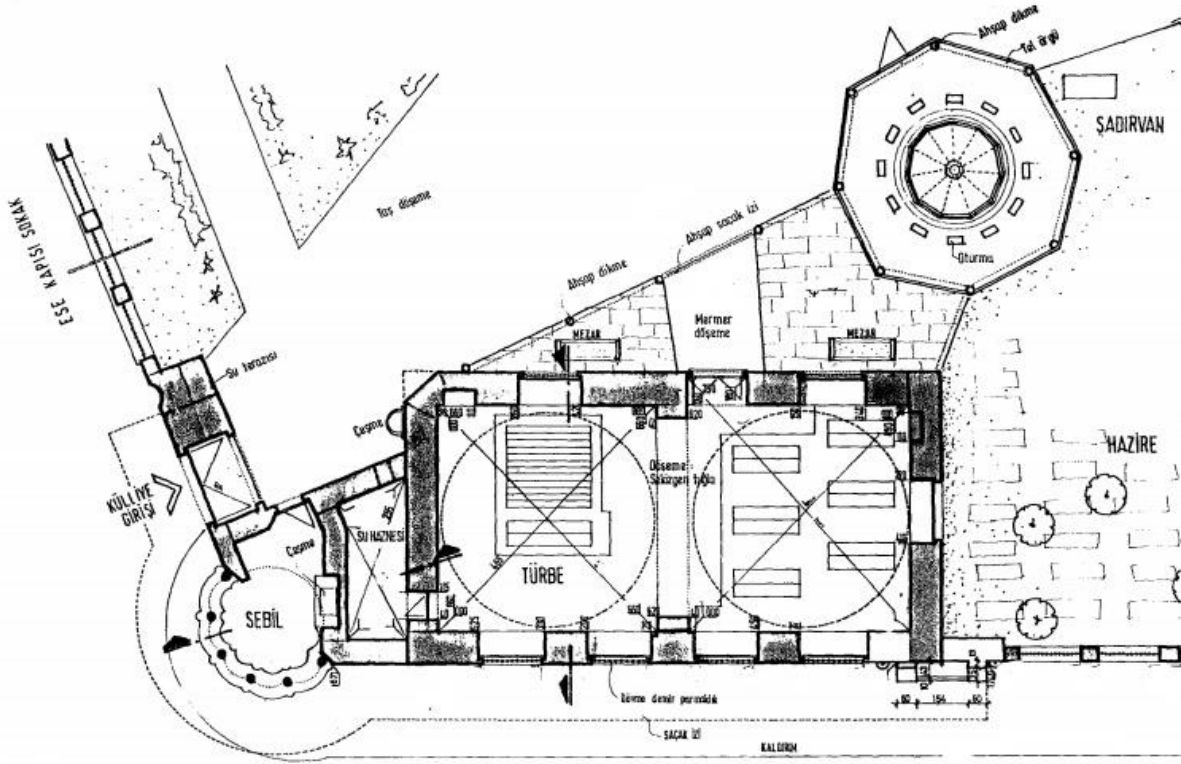
Çizim: 5.7. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, Taç Kapı (Bakır, 2003: 101)

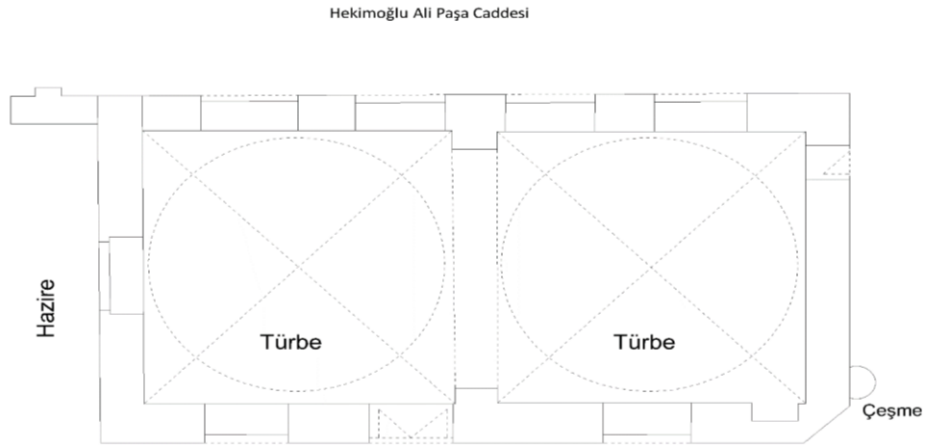
Çizim 5.8. Kütüphane, zemin kat planı (Afacan'dan düzenlenerek, 1996: 72-73)

Çizim: 5.9. Kütüphane, üst kat planı (Afacan'dan düzenlenerek, 1996: 72-73)

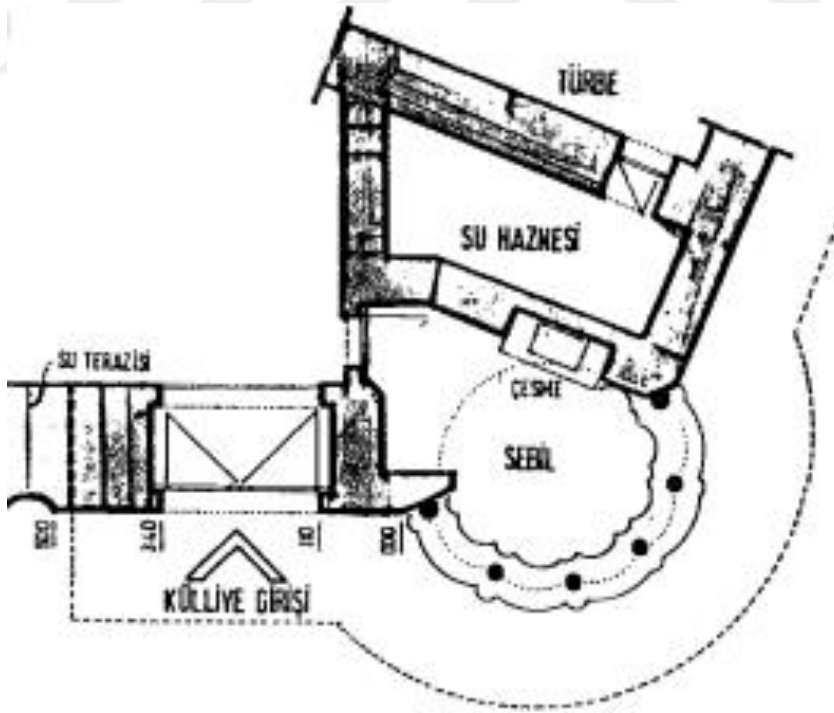
Çizim 5.10. Türbe yerleşim planı (Afacan,1996: 80)

Çizim:5.11. Türbe planı (Afacan'dan düzenlenerek, 1996: 80)

Çizim:5.12. Abdal Yakub Tekkesi (Koçu, 1959: 16)

Çizim:5.13. Sebül (Afacan, 1996:80)

EK-10. Arşiv Belgeleri

Arşiv

Belgesi: 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, cami, türbe, kütüphane ve sebil ile birlikte genel görünüm. (Kutlu arşivi)

Arşiv Belgesi: 5.2. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi için kendi hazırlanan kitapçıktan bir sayfa (Ünver arşivi)

Arşiv Belgesi: 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi için kendi hazırlanan kitapçıktan bir sayfa (Ünver arşivi)

Arşiv Belgesi: 5.4. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi (Eldem)

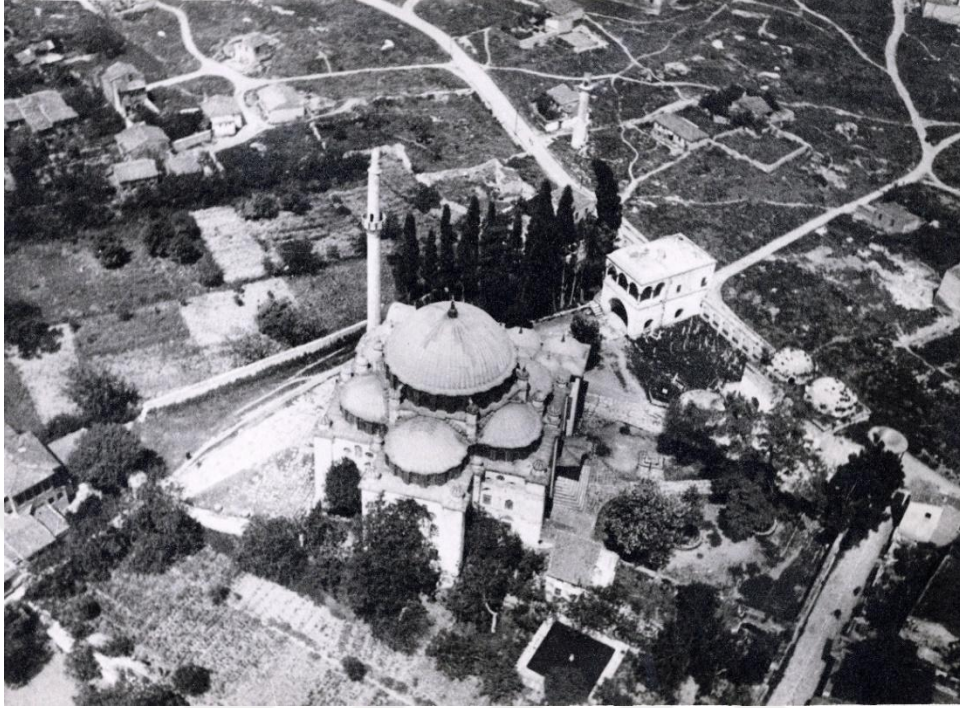

Arşiv Belgesi: 5.5. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi (Eldem, 1950)

Arşiv Belgesi: 5.6. Hekimoğlu Ali Paşa Sebili (Kutlu arşivi)

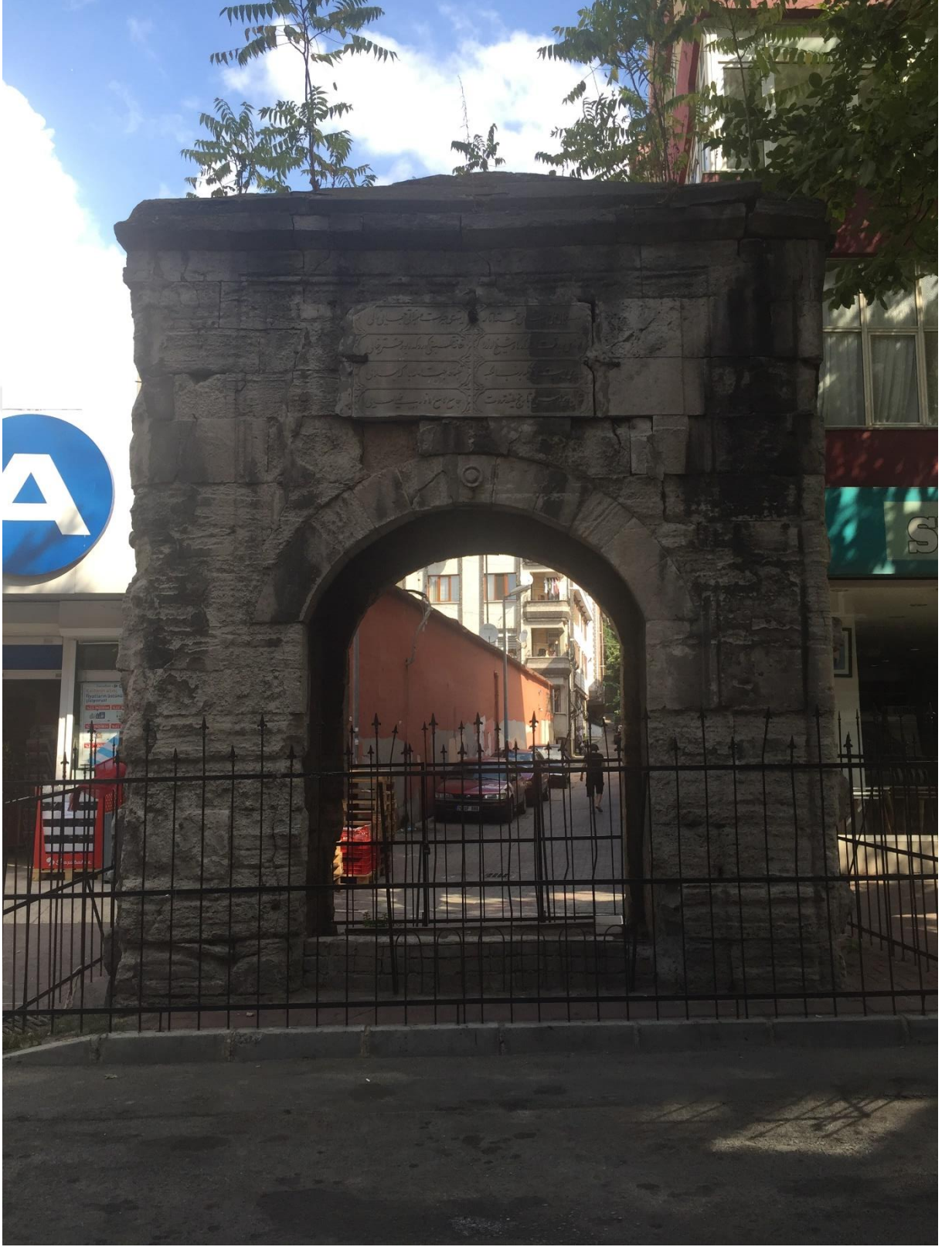
EK-11. Resimler

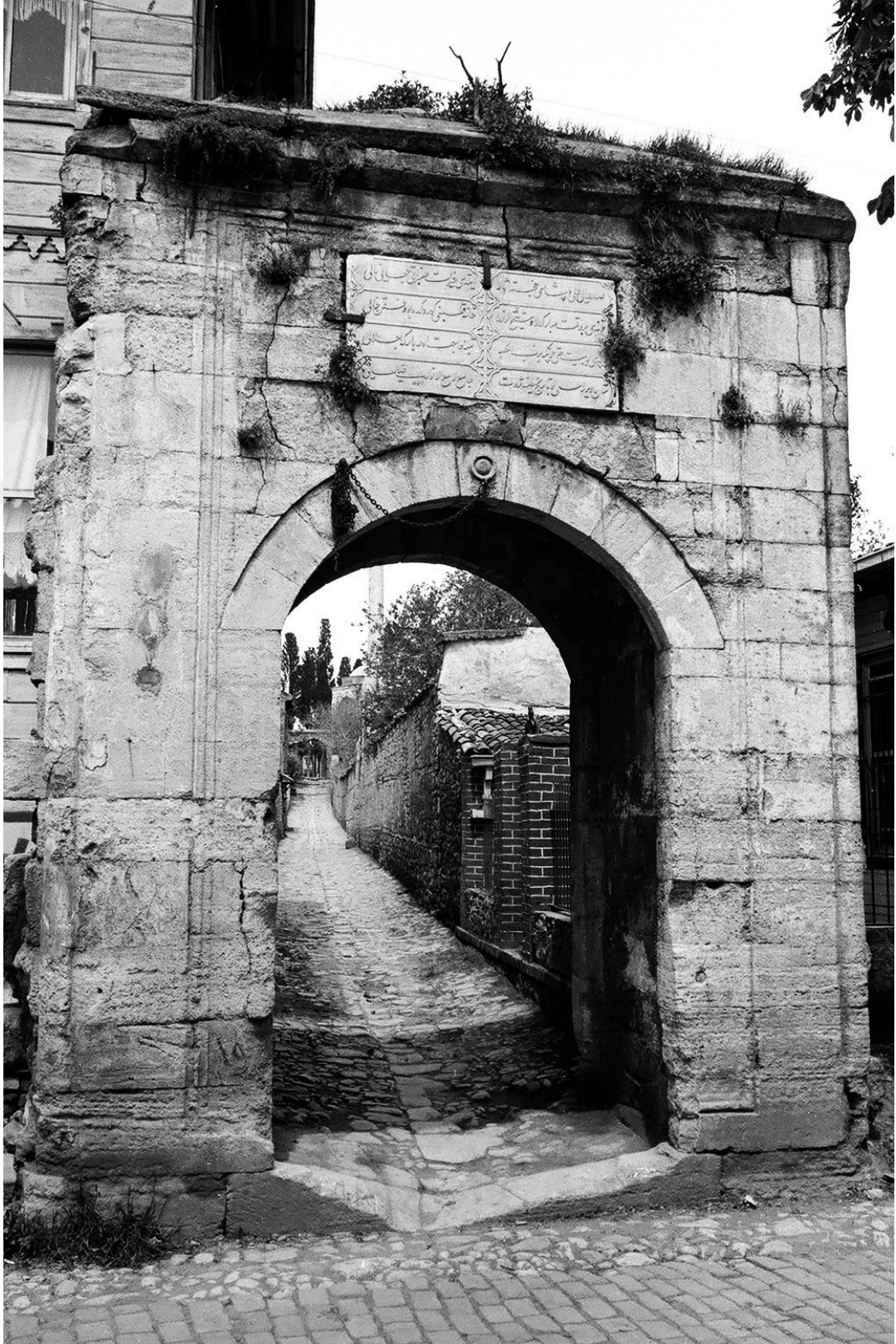
Resim: 5.1. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi, genel görünüm (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim: 5.2. Kuzeydeki cadde üzerinden sırasıyla; sebil, türbe ve kütüphanenin yerleşimi

Resim: 5.3. Güneydeki ana giriş kapısı

Resim:5.4. Güneydeki ana giriş kapısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim: 5.5. Güney kapısı

Resim: 5.6. Kuzey kapısı

Resim: 5.7. Doğu kapısı

Resim:5.8. Hekimoğlu Ali Paşa Camisi, son cemaat yeri (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim:5.9. Cami, doğu cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim: 5.10. Cami, doğu kapısı

Resim: 5.11. Cami, batı cephe (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim: 5.12. Cami, batı kapısı

Resim: 5.13. Cami, kuzey cephe

Resim:5.14. Cami, taç kapı (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim: 5.15. Cami, taç kapı (Hüseyin Kutlu Arşivi)

Resim: 5.16. Taç kapının doğu yanındaki niş

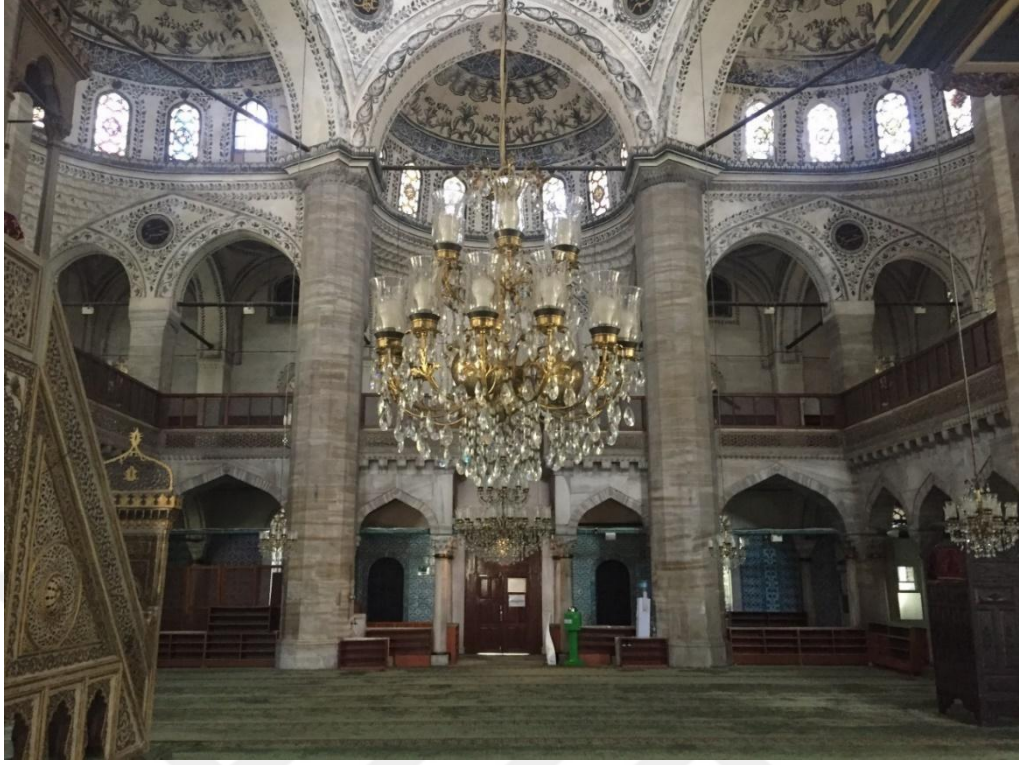
Resim: 5.17. Taç kapının batı yanındaki niş

Resim:5.18. Minare (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim:5.19. Minare (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi)

Resim:5.20. Mihrap duvarından harim mekânı görünüşü

Resim:5.21. Doğu duvarı genel görünüm

Resim:5.22. Kubbeler ve kemerler

Resim:5.23. Doğu duvarı ve mahfil

Resim:5.24. Batı duvarı ve mahfil

Resim:5.25. Kuzey duvarda mahfilin görünümü

Resim:5.26. Doğu duvarı

Resim:5.27. Doğu duvarı

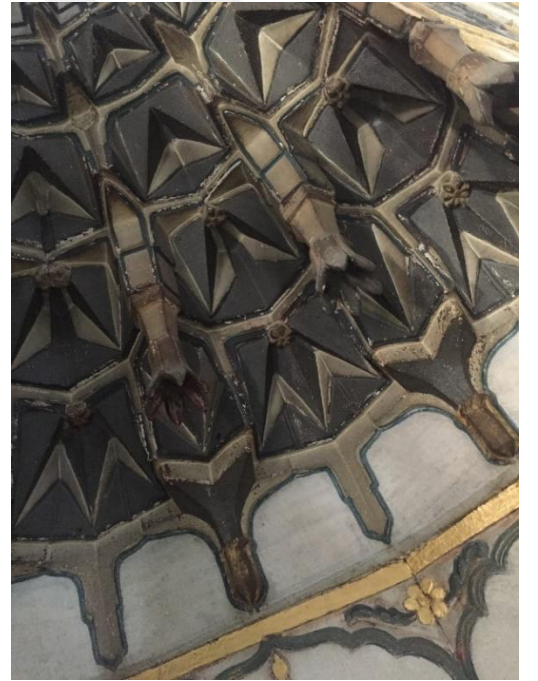
Resim: 5.28. Batı duvarı

Resim: 5.29. Mihrap duvarı

Resim: 5.30. Mihrap

Resim: 5.31. Mihrap detay

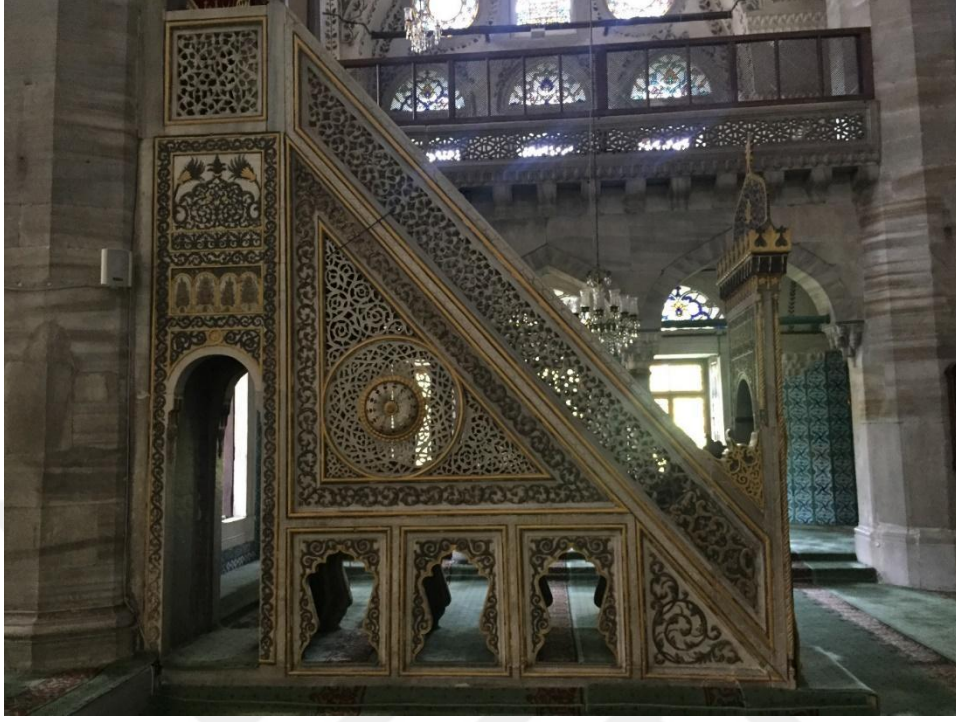
Resim:5.32. Mihrabın batı duvarı ve Kâbe tasvirli pano

Resim:5.33. Kâbe tasvirli pano

Resim: 5.34. Minber

Resim: 5.35. Minber, doğu kenar

Resim: 5.36. Minber detay

Resim: 5.37. Hünkâr mahfili

Resim: 5.38. Hünkâr mahfili alt yüzey

Resim: 5.39. Vaaz kürsüsü

Resim: 5.40. Vaaz kürsüsü

Resim: 5. 41. Kuzeydoğudaki ayağa bitişik çeşme

Resim: 5.42. Kuzeybatıdaki ayağa bitişik çeşme

Resim:43. Çini süsleme detay

Resim:5.44 Çini süsleme detay

Resim: 5.45. Kalemîşi süslemeler

Resim: 5. 46. Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi (Hüseyin Kutlu Arşivi, Nisan 2000)

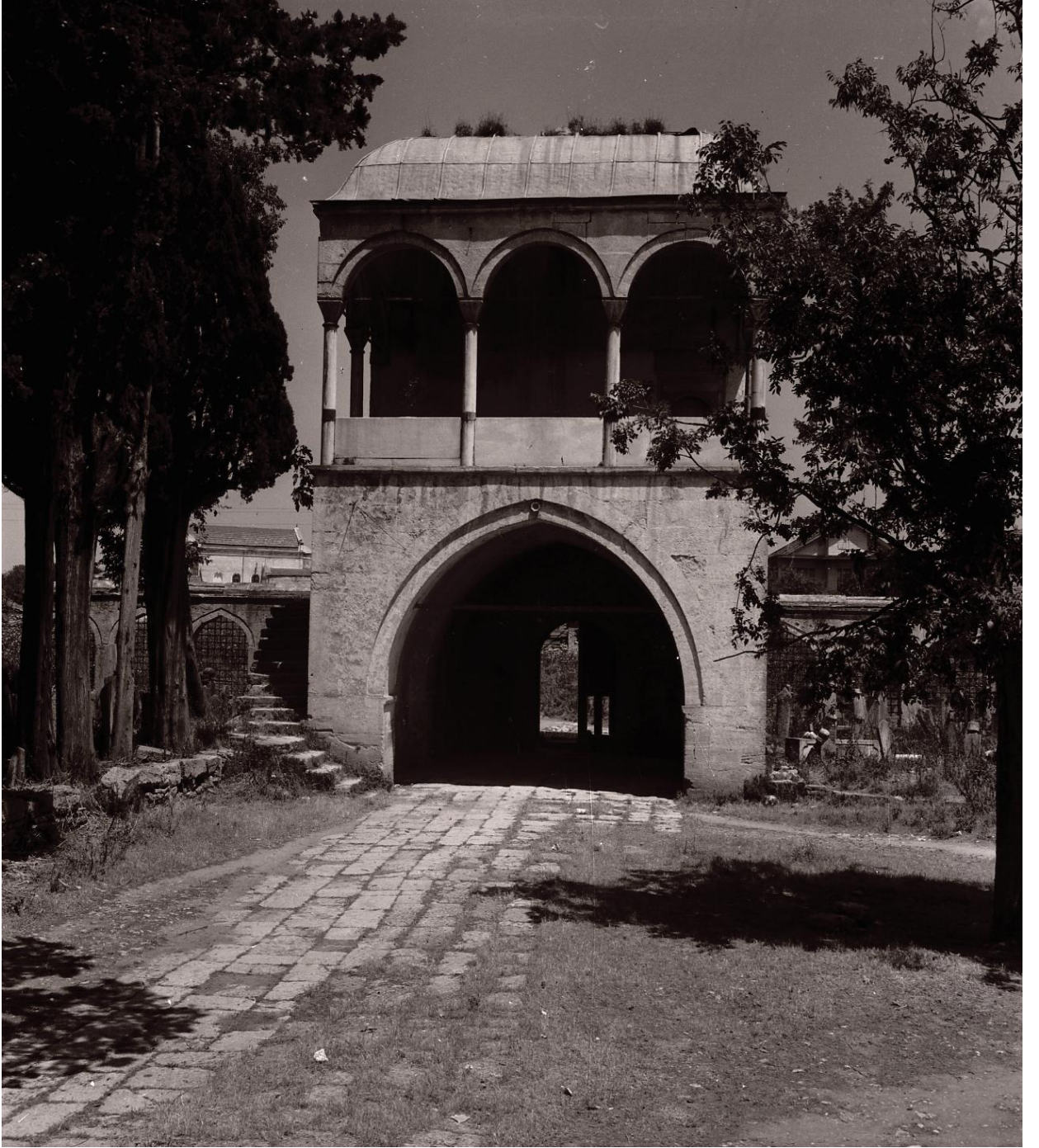
Resim: 5.47. Kütüphane, külliye kuzeyden girişi de sağlayan kapı açıklığı

Resim: 5. 48. Kütüphane, üst kata çıkan merdiven

Resim: 5.49. Kütüphane, cadde cephesi

Resim: 5.50. Kütüphane (Ülgen Ailesi Arşivi)

Resim: 5.51. Kütüphane, güney cephe

Resim: 5. 52. Kütüphanesi, giriş ünitesi

Resim: 5.53. Kütüphanesi, okuma salonu girişı

Resim: 5.54. Kütüphane, okuma salonundaki kitaplık

Resim: 5.55. Hekimoğlu Ali Paşa Türbesi, ahşap sundurma

Resim: 5.56. Türbe, kapı

Resim: 5.57. Türbe, iç görünüm (Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Resim: 5.58. Abdal Yakub Tekkes

Resim:5.59 Abdal Yakub Tekkesi, günümüzde orijinal unsur barındırmayan hücre bölümleri

Resim: 5.60. Hekimoğlu Ali Paşa Sebili ve doğu yönündeki giriş kapısı (Vakıflar Genel Müdürlüğü)

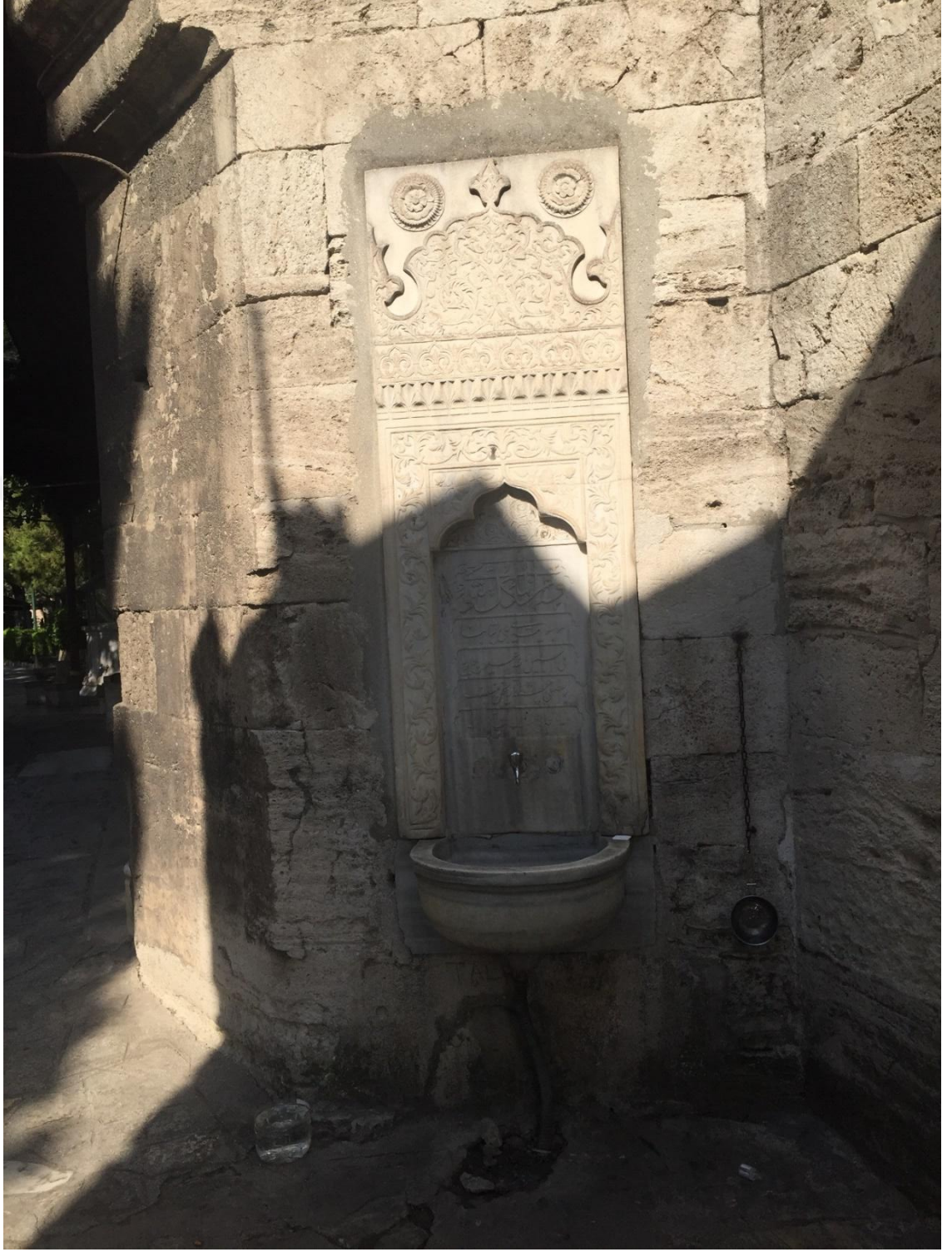
Resim: 5.61. Sebil

Resim: 5.62. Sebil detay

Resim:5.63. Sebil detay

Resim: 5.64. Sebilin yanındaki türbe duvarına bitişik çeşme

Resim: 5.65. Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşme

Resim: 5.66. Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşmenin doğusundaki suluk

Resim: 5.67. Türbe ve hazire duvarına bitişik çeşmenin batısındaki suluk

Resim: 5.68. Esekapisı Sokağı'ndaki çeşme

Resim: 5.69. Şadırvan

Resim: 5.70. Su terazisi güney cephesi

Resim: 5.71. Su terazisi batı cephesi

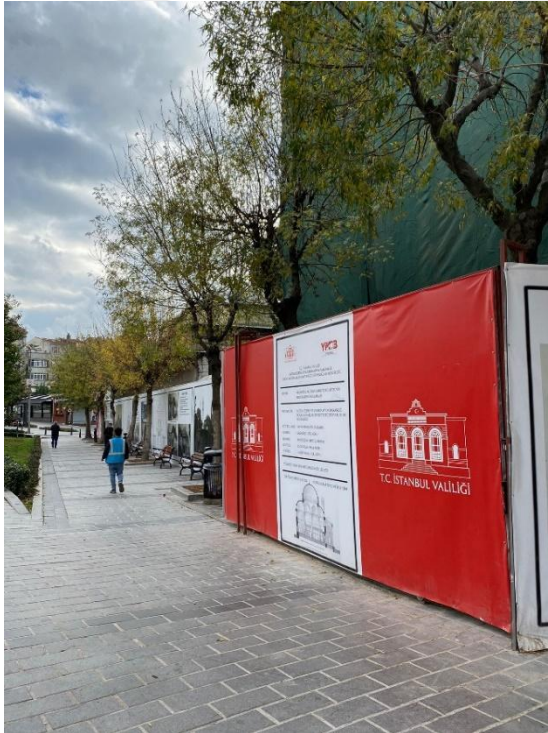
Resim: 5.72. Hekimoğlu Ali Paşa Haziresi, (Hüseyin Kutlu Arşivi, Mayıs 2000)

Resim: 5. 73. Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi restorasyon çalışması nedeniyle kapatılan avlu kapısı

Resim: 5.74. Restorasyon çalışmaları sırasında kütüphane binası, kuzey cephe

Resim: 5.75. Restorasyon çalışmaları sırasında Hekimoğlu Ali Paşa Caddesi üzerinden görünüm

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı: ŞENSES, Elif

Uyruğu: Türk

Medeni hali: Bekar

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet tarihi
Yüksek lisans	Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Devam ediyor
Lisans	Hacettepe Üniversitesi	2017
Lise	Ankara Gazi Çiftliği Lisesi	2011

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2015	T.C. Vakıflar Genel Müdürlüğü	Stajyer
2021	Uçurtma Müzesi	Müze Görevlisi
2022	Ataşehir British Culture	Satış Müdürü

Yabancı Dil

İngilizce

Fransızca

Hobiler

Bilim ve Sanat Tarihi, Arkeoloji Araştırmaları, Fotoğrafçılık, Sinema,

